

ISSN 2307—4558 (print)
ISSN 2414—9489 (online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

М О В А

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З МОВОЗНАВСТВА**

Часопис засновано в 1993 році

№ 40

2023

Одеса
«АСТРОПРИНТ»
2023

У часописі представлено дослідження актуальних теоретичних і прикладних проблем лінгвістики на матеріалі різних мов: української, англійської, болгарської, польської, чеської, словацької, хорватської, сербської, китайської, в'єтнамської, російської, старослов'янської. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, методистам, викладачам, студентам.

The journal presents the researches of actual problems of theoretical and applied linguistics at the material different languages: Ukrainian, English, Bulgarian, Polish, Czech, Slovak, Croatian, Serbian, Chinese, Vietnamese, Russian, Old Slavonic. It addressed to a wide circle of scholars, teachers, trainers and students.

Головний редактор
Editor-in-chief

Євгеній Миколайович СТЕПАНОВ
Ievgenii N. Stepanov

Заступники головного редактора
Vice-editor

Олена Андріївна ВОЙЦЕВА і Тетяна Юріївна КОВАЛЕВСЬКА
Olena A. Voytseva and Tetiana Yu. Kovalevska

Відповідальний секретар
Executive Secretary

Наталія Георгіївна АРЕФЬЄВА
Natalia G. Arefieva

Редакційна колегія:

к. філол. н. А. М. Варинська (Україна), д. філол. н. О. А. Войцева (Україна), д. філол. н. Н. Вульф (Німеччина), д. філол. н. В. Л. Іващенко (Україна), д. філол. н. А. К. Ішанова (Казахстан), д. філол. н. А. К. Каїржанов (Казахстан), д. філол. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д. пед. н. М. Р. Кондубаєва (Казахстан), д. філол. н. Н. В. Кутуза (Україна), д. філол. н. Л. Ю. Мірзоева (Казахстан), д. філол. н. І. Б. Морозова (Україна), д. філософії (PhD) А. Т. Онгарбаєва (Казахстан), к. філол. н. А. І. Пенчева (Болгарія), д. пед. н. К. Ю. Протасова (Фінляндія), к. філол. н. Ш. І. Рамазанова (Туреччина), д. філол. н. Г. Хентшель (Німеччина), д. філол. н. Я. П. Целлер (Німеччина), д. філол. н. А. Чапіга (Польща), д. філол. н. Чжу Цзяньган (Китай), д. філол. н. О. В. Яковлева (Україна), д. філол. н. Г. С. Яроцька (Україна).

The editorial board:

Alla Varynska (Ukraine), Olena Voytseva (Ukraine), Nadja Wulff (Germany), Victoria Ivashchenko (Ukraine), Asima Ishanova (Kazakhstan), Abai Kairzhanov (Kazakhstan), Nataliia Kondratenko (Ukraine), Mariyam Kondubaeva (Kazakhstan), Nataliia Kutuza (Ukraine), Leyla Mirzoyeva (Kazakhstan), Iryna Morozova (Ukraine), Aliya Ongarbayeva (Kazakhstan), Antoniya Pencheva (Bulgaria), Ekaterina Protassova (Finland), Shelale Ramazanova (Turkey), Gerd Hentschel (Germany), Jan Partick Zeller (Germany), Artur Czapiiga (Poland), Zhu Jiangang (China), Olga Yakovleva (Ukraine), Halina Yarotskaya (Ukraine).

Рецензенти:

Г. К. Аюпова, к. ф. н., доц. СХУ ім. Л. М. Гумільова (Казахстан); **Н. О. Бігунова**, д. ф. н., проф. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **Гао Жунго**, д. ф. н., проф. Хунаньського пед. ун-ту (КНР); **С. І. Георгієва**, к. ф. н., доц. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **С. В. Дмитрієв**, к. ф. н., доц. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **В. Г. Долгов**, д. ф. н., доц. БДУ ім. А. Руссо (Молдова); **В. В. Дубчинський**, д. ф. н., ад'юнкт Варшавського ун-ту (Польща); **Д. А. Ігнатенко**, к. ф. н., продекан БДУ ім. А. Руссо (Молдова); **О. О. Кон**, к. ф. н., доц., декан Південноукраїнського НПУ ім. К. Д. Ушинського (Україна); **Л. П. Науменко**, д. ф. н., проф. КНУ ім. Т. Шевченка (Україна); **Т. Д. Полиця**, к. філол. н., доц. Вінницького нац. медичного ун-ту (Україна); **Н. А. Сиздикбаєв**, к. ф. н., доц. Казахського ун-ту міжнародних відносин і світових мов ім. Абилай Хана (Казахстан); **О. В. Сирота**, к. ф. н., доц. БДУ ім. А. Руссо (Молдова); **І. І. Степанченко**, д. ф. н., проф. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди (Україна); **С. І. Терехова**, д. ф. н., проф. Київського нац. лінгвістичного ун-ту (Україна); **Хе Бінци**, к. ф. н., декан ПІМ Хунаньського пед. ун-ту (КНР).

Технічний секретар / Technical Secretary: **О. В. Мальцева / Olha V. Maltseva**

ЗМІСТ**ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА**

<i>Кривенченко Д. С.</i> ПРОБЛЕМА СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ І КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ	5
<i>Новак О. М.</i> НАЧЕРКИ ДО МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'І	10
<i>Степанов Є. М.</i> РОЗДУМИ ПРО АСИМЕТРІЮ ОБ'ЄКТА ВИВЧЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ	16
<i>Яроцька Г. С.</i> НОВІТНІ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ОПИТУВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК БАЗА ДАНИХ У ЛІНГВОКОНФЛІКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	22

ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА І ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

<i>Стоянова Д. Ф.</i> NOMINA AGENTIS TA NOMINA ACTORIS В ОДЕСЬКОМУ СПИСКУ «МАЛОГО ЗБІРНИКА ПОВЧАНЬ» ТЕОДОРА СТУДИТА ХVІІІ ст.	29
<i>Чан Тхі Суєн.</i> КІНЕСИЧНІ ЗАСОБИ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ У ПОЛЬСЬКІЙ І В'ЄТНАМСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКО-В'ЄТНАМСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРЕКЛАДІВ)	37
<i>Pladi A. I.</i> EXPONENT * <i>BOGO</i> -/* <i>BOGŦ</i> IN THE PROTO-SLAVONIC COMPOSITES	42
<i>Tyshchenko O. V., Fignedyová M.</i> STRATEGIES OF COGNITIVE IMAGES TRANSLATION IN FAIRY TALES (WESTERN AND EASTERN SLAVIC INTERCULTURAL PARALLELS)	51

ПИТАННЯ ПРАГМАЛІНГВІСТИКИ І ЛІНГВОДИДАКТИКИ

<i>Єщенко Т. А.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ТЕКСТУ ЯК ВИЯВ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА АВТОРСЬКОЇ КАРТИН СВІТУ	63
<i>Косовець М. В.</i> МОВЛЕННЄВА ЕКСПЛІКАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ПОЗИТИВНОГО ЕМОЦІЙНОГО ВПЛИВУ В МОВЛЕННІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ІНСПЕКТОРА	70
<i>Косюга О. О.</i> ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ В АНГЛОМОВНОМУ НАРАТИВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ Дж. К. РОЛІНІ “HARRY POTTER AND THE GOBLET OF FIRE” МОВОЮ ОРИГІНАЛУ ТА УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ В. МОРОЗОВИМ І С. АНДРУХОВИЧ)	77
<i>Ходжаєва О. О.</i> ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ “ACTION” ЯК КОМПОНЕНТ ЦІННОСТІ ‘HEALTH’ У ФРАЗЕОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	84
<i>Шевченко О. К.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕПЕРЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ «МОРЕ» В АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАГОЛОВКІВ «THE TIMES», ЯКІ МІСТЯТЬ КОМПОНЕНТ <i>SEA</i>)	87
<i>Лі Цзінузін.</i> ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ КИТАЙСЬКИХ УЧНІВ (РІВЕНЬ В1) У НАВЧАННІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ ЯК ІНОЗЕМНИХ НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ДЛЯ ДИТЯЧОГО ЧИТАННЯ	95

CONTENTS

ISSUES OF GENERAL LINGUISTICS

<i>Kryvenchenko D. S.</i> THE PROBLEM OF THE VALUE SYSTEM AND THE VALUATION CATEGORY IN THE HISTORY OF UKRAINIAN LINGUISTIC PHILOSOPHICAL THOUGHT	5
<i>Novak O. M.</i> ESSAY ON THE LANGUAGE SITUATION IN THE UKRAINIAN DANUBE REGION	10
<i>Stepanov Ie. M.</i> REFLECTIONS ON THE ASYMMETRY OF THE LINGUOCULTUROLOGY STUDY OBJECT	16
<i>Yarotska G. S.</i> THE LATEST SOCIOLINGUISTIC SURVEYS IN UKRAINE AS A DATA-BASE IN LINGUISTIC AND CONFLICT STUDIES	22

ISSUES OF COMPARATIVE AND HISTORICAL LINGUISTICS, AND OF TRANSLATION STUDIES

<i>Stoianova D. F.</i> NOMINA AGENTIS AND NOMINA ACTORIS IN THE ODESSA COPY OF THE “SMALL CATECHISM” BY THEODOR THE STUDITE FROM THE XVIII CENTURY	29
<i>Trần Thị Xuyén.</i> KINESICAL MEANS OF NONVERBAL COMMUNICATION OF CHARACTERS IN POLISH AND VIETNAMESE LINGUOCULTURES (BASED ON POLISH-VIETNAMESE LITERARY TRANSLATIONS)	37
<i>Iliadi A. I.</i> EXPONENT * <i>BOGO</i> -/* <i>BOGŹ</i> IN THE PROTO-SLAVONIC COMPOSITES	42
<i>Tyshchenko O., Fignedyová M.</i> STRATEGIES OF COGNITIVE IMAGES TRANSLATION IN FAIRY TALEŚ (WESTERN AND EASTERN SLAVIC INTERCULTURAL PARALLELS)	51

ISSUES OF PRAGMALINGUISTICS AND LINGUODIDACTICS

<i>Yeshchenko T. A.</i> THE CONCEPTUALITY OF THE TEXT AS A MANIFESTATION OF THE ETHNO-CULTURAL CODE OF THE NATIONAL-AUTHOR PICTURE OF THE WORLD	63
<i>Kosovets M. V.</i> A STRATEGY OF POSITIVE EMOTIONAL INFLUENCE IN THE SPEECH OF A POLICE DETECTIVE	70
<i>Kosiuha O. O.</i> VERBAL MEANS OF CREATING ARTISTIC TIME IN AN ENGLISH-LANGUAGE NARRATIVE (BASED ON THE MATERIAL OF J. K. ROWLING’S WORK “HARRY POTTER AND THE GOBLET OF FIRE” IN THE ORIGINAL LANGUAGE AND THE UKRAINIAN TRANSLATION BY V. MOROZOV AND S. ANDRUKHOVYCH)	77
<i>Khodzhaieva O. O.</i> THE PHRASEOSEMANTIC FIELD “ACTION” AS A COMPONENT OF THE VALUE ‘HEALTH’ IN THE PHRASEOLOGY OF THE ENGLISH LANGUAGE	84
<i>Shevchenko O.</i> LINGUOCULTURAL FEATURES OF THE CONCEPT <i>SEA</i> IN THE ENGLISH-SPEAKING PRESS (BASED ON THE MATERIAL OF «THE TIMES» HEADLINES)	87
<i>Li Jingjing</i> EXPERIMENTAL VERIFICATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE OF CHINESE STUDENTS (LEVEL B1) IN TEACHING SLAVIC AS FOREIGN LANGUAGES ON THE BASIS OF TEXTS FOR CHILDREN’S READING	95

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300482

УДК 81:1/14.0221(091)(477)

Кривенченко Дар'я Сергіївна,

аспірантка кафедри прикладної лінгвістики філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; e-mail: prykladna.lingv@onu.edu.ua; ORCID ID:00009-0007-1284-0663

ПРОБЛЕМА СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ І КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Анотація. В теорії цінностей, що формується у XIX–XX ст., наголошується, що оцінка встановлює ціннісні відношення між суб'єктом і об'єктом і спричиняє різні підходи у лінгвофілософських системах. З огляду на це **мета** статті полягає в аналізі постановки і формування поглядів на цінності та категорію оцінки в історії української лінгвофілософської думки.

Об'єктом вивчення є основні праці українських мислителів і філософів від доби Київської Русі до XIX та першої третини XX ст., що розглядають аксіологічні лінгвофілософські проблеми. **Предметом** статті є аналіз внеску українських філософів у лінгвістичну аксіологію.

Актуальність проведеного дослідження зумовлена зацікавленням мовознавців до витоків проблем, пов'язаних із сутністю взаємозв'язків мови та навколишнього світу, зі свідомістю та мисленням людини. Наголошено, що аксіологічні поняття (система цінностей, оцінка) займали провідне місце в творах мислителів та філософів — митрополита Іларіона, І. Вишенського, Г. Сковороди, І. Франка, П. Юркевича, О. Потебні, Д. Чижевського. В центрі уваги вчених перебувають поняття системи цінностей і категорії оцінки, що відображаються в мовних структурах за ціннісними параметрами об'єктивного світу (добро / зло, позитивне / негативне, свій / чужий та ін.).

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні категорії оцінки у лінгвопрагматичному та лінгвокультурному аспектах.

Ключові слова: лінгвофілософія, аксіологія, картина світу, пізнання, система цінностей, категорія оцінки.

Лінгвофілософія є однією з відкритих і широких галузей мовознавства, що відіграє важливу роль у взаємодії з іншими науковими дисциплінами. Органічний зв'язок загального мовознавства та філософії, філософських ідей як основи розвитку мовознавчої науки підкреслюють у своїх працях мовознавці А. Білецький, Г. Кочерган, В. Лучик, Ф. Бацевич та ін. [4; 3; 1; 2; 3]. «Теоретичне, або загальне мовознавство, — зауважує А. Білецький, — оскільки воно є узагальненням дослідження окремих мов — можна розглядати як філософію мовознавчих наук» [4 с. 137].

Сучасні загальне мовознавство, лінгвофілософія, логіка, психологія активно досліджують процеси формування картини світу та набір її базових понять. В основі розумової діяльності людини знаходиться притаманна їй здатність до структуризації та категоризації найбільш важливих вражень, перетворення їх у класи або в структурно-семантичні категорії. До них зокрема належать система цінностей («суспільна та особистісна значущість певних ідей, уявлень про належне, добре, прекрасне, моральних максим, духовних чи матеріальних об'єктів» [17, с. 243]) та універсальна категорія оцінки — «ставлення людини (групи, суспільства) до суспільних норм і цінностей, яке полягає в їхньому схваленні чи осуді, ранжуванні за важливістю» [17, с. 170]).

Актуальність проведеного дослідження зумовлена зацікавленням до витоків проблем, пов'язаних із сутністю взаємозв'язків між мовою та навколишнім світом, між свідомістю та мисленням людини. Особливу увагу привертають поняття системи цінностей і категорії оцінки, що відображаються в мовних структурах за «ціннісними параметрами об'єктивного світу — добро або зло, користь або шкода, позитивне чи негативне» [23, т. 2, с. 349]. Вищезазначене зумовлює необхідність розгляду аксіологічних категорій в історичній перспективі.

З огляду на це **мета** статті полягає в аналізі постановки і формування поглядів на цінності та категорію оцінки в історії української лінгвофілософської думки.

Об'єктом вивчення є основні праці українських мислителів і філософів від доби Київської Русі до XIX та першої третини XX ст., що торкаються аксіологічних лінгвофілософських проблем. **Предметом** статті є аналіз внеску українських філософів у лінгвістичну аксіологію.

Оцінка у вигляді загальних уявлень про те, що є добром і злом (позитивним і негативним) була властива ще міфологічній свідомості, наприклад, у відносних мовних опозиціях: «свій — чужий»,

«чоловік — жінка», «верх — низ», «праворуч — ліворуч», «схід — захід», «літо — зима», «день — ніч» [7, с. 17–21]. Вірування українців були натуралістичними. Для української міфології характерним був пантеїзм (ототожнення бога і природи), а основою релігійної свідомості виступали поняття «Бог», «молитва», «небо», «рай», «пекло» і багато інших [13, с. 127].

«Перші грецькі філософи — представники так званої натурфілософії (що було на початку, як утворився світ, у якому живуть люди?) були споріднені із запитаннями, які можна було б поставити і щодо людської мови» [4, с. 137]. «Давньогрецька філософія надзвичайно аксіологічна. Класичною формулою античної аксіології, як ми вважаємо, є положення, що *людина є мірилом усіх речей* (цей афоризм прийнято пов'язувати з іменем Протагора (біля 480–410 рр. до н. е.) — найяскравіше вираження античного гуманізму» [11, с. 34].

Філософів Давньої Греції відзначає синкретизм свідомості, єдність ціннісних понять, таких, як істина, добро, краса, корисність. Сократ (470–399 рр. до н. е.) розмірковує над тим, як жити: відповідно до ідеалу чи у звичайному порядку. Вивчаючи природу імен (слів), Платон (427–317 рр. до н. е.) проголошує головними цінностями мудрість (істина, віра), мужність (краса, сила), розважливість (добро, розум) і справедливість. Арістотель (384–322 рр. до н. е.) обстоює умовність між річчю та назвою, а до поняття благо включає естетичні й моральні блага [див. 24, с. 707; 11, с. 34–36].

Ці та інші погляди давньогрецьких мислителів лягли в основу української лінгвофілософської думки, становлення якої бере початок приблизно з кінця X ст., чому сприяла християнізація Русі у 988 р., у братських школах, в Острозькому освітньому центрі, а завершується з утворенням Києво-Могилянської Академії у XVII ст. [6, с. 19].

«На теренах Русі-України під впливом творів отців церкви, візантійської та південнослов'янської теологічної думки зароджується і домінує до кінця XVI–поч. XVII ст. теоантропологічний напрям у розумінні сутності мови, згідно з яким людське слово (мова в цілому) сприймалась і витлумачувалась як початок складного «люмінативного» шляху до Бога, перша сходінка в лінгвістичній драбині («лїєствица») сходження і кінцевого злиття (теозису) людини з Вічними Божественними Логосами» [1, с. 1]. Процес пізнання, вважає Ф. Бацевич, уявлявся від слова людського до слова божественно-го: людина як суб'єкт і мова як об'єкт не протиставлялися [1, с. 3].

У перший період історії філософії України, який припадає на добу Київської Русі, основна проблематика була пов'язана з Богом, світом і людиною, якій потрібно навчитися наблизитися до ідеалу, визначити сенс свого життя. Аксіологічні питання розроблялись під впливом міфологічних поглядів (язичницьких і християнських), давньогрецької філософії, ісихазму — аскетичного вчення про внутрішню духовну зосередженість. «У сфері соціальних і моральних стосунків домінували загальнолюдські ідеали добра й краси, зверненість до духовних благ, активної життєвої позиції, боротьби за соціальну справедливість, переконання в тріумфі і духу та розуму повага до суспільних інтересів, ідеали мужності, вірності, чесності, щирості й простоти» [11, с. 58].

Поняття добра осмислювалося як «добре діло» («Ізборник Святослава», 1073 р.), критерієм якого виступало серце, а позитивні якості людини позначали такі назви, як: *честь, гідність, слава, відвага, праця, святість, мудрість, милосердя*, що свідчили про певні моральні оцінки, які надавали людині. Земний світ є природним, тваринним, однак у ньому є *добро*, за що висловлюється хвала Богові: «Перш за все, бога ради і душі своєї, майте страх божий в серці своєму і милостиню подавайте щедрю, — бо то початок всякого *добра*» («Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком]», 1377 р.) [20].

У період Київської Русі «шкала оцінки» відбивала свідомість давніх українців у оцінних лексичних опозиціях: *добро — зло, добре — погане, порядок — безлад, своє — чуже, світло — темрява*. Поступово оцінна шкала почала заповнюватися іншими позитивними концептами: *святість, мудрість, милосердя, подвиг, страсотерпець, смиренномудріє, мовчання*: «Мудрість, милосердя, подвиг страсотерпця, смиренномудріє — ось ті головні якості, що утворюють зміст розуміння святості в моральній свідомості Київської Русі, — наголошує Вілен Горський. В сукупності своїй вони спрямовувались до вищої мети здійснення життя, що надихається любов'ю до ближнього, а через нього до Бога» [6, с. 94].

Абсолютним концептом *добра* після впровадження християнства стає *Благодать* (християнська віра), якій протистоїть Закон (Старий Завіт Біблії, зокрема перші його п'ять книг — П'ятикнижжя Мойсееве) (митрополит Іларіон «Слово про Закон і Благодать», між 1037 і 1050 рр.). Закон це тінь, благодать істина; закон це рабство, благодать — воля; закон виправдовує, благодать не виправдовується, а спасаються [19, т. 2, с. 412].

В XV ст. вчені Павло Русин із Кросно, Ю. Котемак-Дрогобич, С. Оріховський до позитивних оцінок людини зараховують: *гідність, талант, розум, здібності, чесноти, освіченість, вихованість, розум, відданість батьківщині, суспільну активність*.

На другому періоді історії української філософської думки (XVI–XVIII ст.), який пов'язаний з часом козаччини, розвитком книгодрукування, діяльністю братств, заснуванням Києво-Могилянської Академії, домінує «сцієнтичне бачення мови як засобу комунікації, об'єкта наукового вивчення. У межах такого розуміння суб'єктно-об'єктне протиставлення є обов'язковим» [1, с. 3].

В творах філософів етико-гуманістичного напрямку (Д. Туптало, С. Яворський, Г. Сковорода, В. Золотницький, П. Сохацький, Г. Полстика, І. Вишенський) суспільний ідеал був пов'язаний з внутрішнім світом людини, а представники просвітницького напрямку (Ф. Прокопович, М. Козачинський, Я. Ковельський, Г. Кониський та ін.) його вбачали в прогресі науки й мистецтва [11, с. 60–61].

Український релігійний мислитель Іван Вишенський проголошував церковнослов'янську мову святою, спасительною, правдою Божою основою, у збірці «Книжка» (1600 р.), він протиставляв світ божественний і земний, у якому панують негативно оцінені явища, а саме такі, що позначені словами *зло, жорстокість, сваволя, неправда, підступ, зрада, насильство*. Стверджуючи відносний характер оцінки, І. Вишенський наголошував на суб'єктивних відмінностях критеріїв понять «добро» та «зло» [5]. Духовно досконала християнська особистість характеризується простотою, вмінням обертати людей на людинолюбців (тобто вдосконалювати світ шляхом формування світлих людських душ), потребою навчати інших [5; 16, с. 75].

Діячі братських шкіл, серед яких Лаврентій і Стефан Зизанії, Мелетій Смотрицький, Йова Борецький, Кирило Ставровецький, Памво Беринда, вивчали аксіологічні питання — логіко-психологічні типи оцінки, пізнавальні здатності людини (відчуття, сприйняття, уявлення).

Вихованець Києво-Могилянської академії Григорій Сковорода, розробляючи проблему мовного символізму, розглядав поняття добра через концепт *щастя* («задоволення») — стану незалежності, душевного спокою і подолання бентежних пристрастей «злої волі» всередині людини («Дружеский разговор о душевном мире», «Разговор, называемый алфавит, или букварь мира...» 1775 р.). Щастя, на думку видатного українського мислителя, — це «веселість серця», вияв «здоров'я гармонійної душі»: «*Щастіе наше есть мир душевный, но сей мир ни к коему-либо веществу не причитається; он ни золото, ни серебро, ни древо, ни огонь, ни вода, ни звѣзды, ни планеты... Иное сад разводит, иное плетень дѣлать, иное краски тереть, иное разумѣть рисунок, иное дѣло вылѣпить тѣло, иное дѣло водхнутъ в душу веселіе сердца*» [21].

Г. Сковорода вважав, що метою людського життя є радість серця, внутрішній світ, міцність душі, вони є завершенням усього добра. Мислитель пропонує словосполучення «*сродне делание*» як позначення єдності суспільного та особистого інтересу людини: «Многіе, презрѣвъ природу, избирают для себе ремесло самое модное и прибыльное, но вовся обманываются. Прибыль не есть увеселение, но исполнение нужности тѣлесныя, а если увеселение, то не внутреннее; сродное же увеселение срдечное обитает в *дѣланіи сродном*. Тѣм оно слаже, чем *сроднѣе*» [22].

На протязі XIX та на початку XX ст. ст. лівнофілософське осмислення проблеми цінностей та категорії оцінки розвивають І. Франко, П. Юркевич, О. Потебня, Д. Чижевський [17, с. 707].

Талановитий український письменник І. Франко у праці «Із секретів поетичної творчості» (1898 р.) наголосив на важливості поняття оцінки, що складається історично та пов'язана з законами психіки, з духовністю й ментальністю: «... велика сила спостережень, зібраних в остатніх часах, довела нас до зрозуміння того факту, що кождий чоловік, окрім свого свідомого «я», мусить мати в своїм нутрі ще яексь друге «я», котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділання — одним словом, має всі прикмети, що становлять психічну особу» [6]. Критик, як зазначає І. Франко, вносить у текст твору свій темперамент, тобто своє чуття і навіть миттєві настрої. Він виділяє психологічну, емоційно-чуттєву і культурно-естетичну оцінки: «...найбільша часть усіх тих сугестій, які називаємо вихованням і в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної праці всього людського роду, перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тоне в глибокій криниці нашої душі і лежить там погребана Та й там, хоч неприступне для нашої свідомості, все те добро не перестає жити, раз у раз сильно впливає на наші суди, на нашу діяльність і кермує нею не раз далеко сильніше від усіх контраргументів нашого розуму. Отее є та нижня свідомість, те гніздо «пересудів» і «упереджень», неясних поривів, симпатій і антипатій» [12].

П. Юркевич у праці «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого» (1860 р.) наголошує, що серце є скарбником і носієм усіх тілесних сил людини, центром душевного й духовного життя людини, її різноманітних почувань, хвилювань і пристрастей, вмістилищем пізнавальних дій душі, що відображаються також у мові: «1) серце може виражати, виявляти й розуміти цілком своєрідно такі душевні стани, які за своєю ніжністю, переважною духовністю й життєвістю неприступні для відстороненого знання розуму; 2) поняття й виразне знання розуму, поезак воно стає нашим душевним станом, а не лишається абстрактним образом зовнішніх предметів, відкривається або дає себе відчувати й помічати не в голові, а в серці: цієї глибини воно має сягнути, щоби стати діяльною силою й рушієм нашого духовного життя» [15, с. 491–501].

Новітня українська лінгвофілософія представлена творами видатного мовознавця О. О. Потебні. «Одним із центральних пунктів концепції Потебні є дослідження мовних категорій (мова, слово, думка тощо) у взаємодії з такими соціокультурними категоріями, як народ, нація та ін.» [9, с. 33].

В праці «Думка і мова» (1892 р.) вчений розглядає категорію оцінки, її два типи (емоційний і чуттєвий): «Почуття — це темний і невизначений предмет внутрішнього сприйняття. Але вони омовлюються словом не зовсім правильно шукати відповідність почуття в первісних звуках і стверджувати,

що загальне вираження рівномірного, тихого, ясного почуття, спокійного спостереження, разом із тим і глупого здивування виявляється в прагненні суб'єкта віддалити від себе предмет, відчуття протидії, страх і т. ін., і, навпаки, — вираження бажання, любові — це прагнення наблизити до себе предмет, асимілювати його сприйняття» [10, с. 75]. У мові відбувається перехід від суб'єктивної оцінки в об'єктивну і навпаки, тому метою тексту й слова є необхідність змусити оцінювати його зміст, створювати відповідний «суб'єктивний настрій». О. О. Потебня сприймав категорію оцінки як таку, що виявляється на різних мовних рівнях у національній формі, залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Український філософ Д. Чижевський розуміє людину як істоту, що перебуває на межі двох світів, а кордон пролягає в її душі. Наявність двох світів конкретизується в мовних опозиціях: *детермінованість — свобода, тіло — душа, свідоме — несвідоме, добро — зло*. Жодна з них не оцінюється негативно: навіть зло не є простим запереченням добра, а завжди є конкретним злом. У «Нарисах історії філософії на Україні» (1931 р.) та статті «До характеристики слов'ян. Українці» Д. Чижевський наводить оцінні назви на позначення українського характеру: «По-перше, безумовно рисою психічного укладу українця є — *емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм...* Поруч з цими рисами стоять *індивідуалізм та стремління до «свободи»* в різних розуміннях цього слова ... третя риса ... *неспокій і рухливість*, більш психічні, ніж зовнішні, *неспокій і рухливість*, що є, які за своєю основою, зв'язані із певним «*артистизмом*» *натури*» [14].

Таким чином, лінгвофілософські дослідження українських мислителів сприяють розвитку теорії загального мовознавства, поглибленню розуміння природи мови та пошуку нових перспектив у вивченні аксіологічних категорій. «Українська філософська думка збагатила світову аксіологію своєрідною розробкою її проблем, що сьогодні дає змогу розпрацювати цю теорію в проєкції на мовознавство», — наголошує Т. Космеда [3, с. 109].

Проблема цінностей та оцінки, пов'язаної з людиною як фізичним, психічним і суспільним феноменом, була в центрі зацікавлень українських філософів протягом кількох історичних періодів. Розуміння добра у лінгвофілософських концепціях пов'язувалося з етичними уявленнями, з поняттями моралі й моральних критеріїв, а отже з оцінкою як ціннісним аспектом взаємодії дійсності та людини. Оцінку розглядали як філософське поняття, що реалізується у судженні для характеристики того або іншого об'єкту з глорифікативним (позитивним) або пейоративним (негативним) емоційним забарвленням.

Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні універсальної категорії оцінки у лінгвопрагматичному та лінгвокультурному аспектах.

Література

1. Бацевич Ф. С. Сучасна українська філософія мови: міф чи реальність? Вісник Львів. ун-ту, 2002. № 10. С. 1–11.
2. Бацевич Ф. С. Сутність та предмет дослідження філософії мови (погляд лінгвіста). Філософська думка, 2007. № 2. С. 112–124.
3. Бацевич Ф. С. Лінгвофілософія. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-55511>
4. Білецький А. О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів. К.: «АртЕк», 1997. 224 с.
5. Вишенський І. Твори / З книжної української мови перекл. В. Шевчук; передм., і приміт. В. Шевчука. К.: Дніпро, 1986. 247 с.
6. Горський В. Філософія в українській культурі: (методологія та історія). Філософські нариси. К.: Центр практичної філософії, 2001. 236 с.
7. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 349 с.
8. Лучик В. Про мову та мовознавство як наукову й навчальну дисципліну. Магістеріум, 2009. Вип. 37 : Мовознавчі студії. С. 4–13.
9. Мех Н. Лінгвофілософська концепція О. О. Потебні і гуманітаристика XIX–XXI століть. Культура слова, 2015. Вип. 83. С. 32–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_83_8/
10. Потебня А. А. Мысль и язык. К.: СИНТО, 1993. 192 с.
11. Філософія цінностей: історія і сучасність / М. М. Підлісний, В. І. Шубін. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 177 с.
12. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. Збір. творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1979. Т. 31. С. 45–119. URL: http://ukrlit.org/faily/avtor/franko_ivan_yakovych/franko-iz_sekretiv_poetychnoi_tvorchosti.pdf
13. Халамендик В. Б. Історія розвитку української філософської думки: культурно-освітні аспекти. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії, 2009. Вип. 38. С. 126–138.
14. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні [1931]. Філософські твори у чотирьох томах. К.: Смолоскип, 2005. Т. 1. С. 1–162. URL: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph03.htm>
15. Юркевич Памфіл. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. К.: Знання, 2009. С. 491–501.
16. Ямчук П. Філософська рецепція духовного феномену Івана Вишенського Д. І. Чижевским (контекст постмодерної актуалізації вітчизняного християнсько-консервативного ідеалу XVI — XVII ст.). Наука. Релігія. Суспільство, 2012. № 1. С. 72–82.

17. ВУЕ — Велика українська енциклопедія. Тематичний словник гасел з напрямку «Філософські науки» (філософія, логіка, етика, естетика) / Укладачі: Арістова А. В., Шліхта І. В.; за заг. ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. 256 с.
18. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать. Давня українська література. Хрестоматія / Під ред. М. Сулими. К.: Освіта, 1992. С. 195–214; 626–628. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>
19. ЛЕ — Літературна енциклопедія / Автор-укладач Ковалів Ю. І. К.: Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 2. 622 с.
20. Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком] 1377 р. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm>
21. Сковорода Г. Дружеский разговор о душевном мире. URL: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov115.htm#page358>
22. Сковорода Г. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира... URL: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov116.htm>
23. ССЛ — Загітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2013. Т. 2. 350 с.
24. ФЕС — Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. К.: Абрис, 2002. 742 с.

References

1. Bacevich, F. S. (2002), “Modern Ukrainian philosophy of language: myth or reality?”, *Visnyk Lviv. University* [“Suchasna ukrayins'ka filozofiya movy: mif chy real'nist'?” *Visnyk L'viv. un-tu*], Vol. 10, pp. 1–11.
2. Batsevich, F. S. (2007), “The essence and subject of the study of the philosophy of language (a linguist's point of view)”, *Philosophical Thought* [“Sutnist' ta predmet doslidzhennya filozofiyi movy (pohlyad linhvista)”], *Filosofs'ka dumka*, Vol. 2, pp. 121–124.
3. Batsevich, F. S. (2016), “Linguistic philosophy”, *Encyclopedia of Modern Ukraine* [“Linhvofilozofiya”, *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny*], Edited by: I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak [and others]; National Academy of Sciences of Ukraine, National Academy of Sciences. K.: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, available at: <https://esu.com.ua/article-55511/>
4. Biletsky, A. O. (1997), *About language and linguistics: Education a guide for students of philology special higher education institutions* [Pro movu i movoznavstvo: Navch. posibnyk dlya studentiv filol. spets. vyshch. navch. zakladiv], ArtEk, Kyiv, 224 p.
5. Vyshenskyi, I. (1986), *Works [Tvory]*, z book Ukrainian languages trans. V. Shevchuk; pref., and note. V. Shevchuk, Dnipro, Kyiv, 247 p.
6. Horsky, V. (2001), *Philosophy in Ukrainian culture: (methodology and history). Philosophical essays* [Filozofiya v ukrayins'kij kul'turi: (metodolohiya ta istoriya). *Filosofs'ki narysy*]. Center of practical philosophy, Kyiv, 236 p.
7. Kosmeda, T. (2000), *Axiological aspects of pragmalinguistics: formation and development of the evaluation category: monograph* [Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannya i rozvytok katehoriyi otsinky: monohrafiya], LNU named after I. Franka, Lviv, 349 p.
8. Luchyk, V. (2009), „About language and linguistics as a scientific and educational discipline”, *Magisterium* [„Pro movu ta movoznavstvo yak naukovu y navchal'nu dystsyplinu”, *Mahisterium*], Vol. 37: Linguistic studies, pp. 4–13.
9. Meh, N. (2015), „Linguistic-philosophical concept of O. O. Potebny and humanitarianism of the 19th and 20th centuries”, *Word culture* [„Linhvofilozofs'ka kontseptsiya O. O. Potebni i humanitarystyka 19–20 stolit'”, *Kul'tura slova*], Vol. 83, pp. 32–36.
10. Potebnia, A. A. (1993), *Thought and language*, SYNTO, Kyiv, 192 p.
11. *Philosophy of values: history and modernity* [Filozofiya tsinnostey: istoriya i suchasnist'], M. M. Podlisny, V. I. Shubin, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, 177 p.
12. Franko, I. Ya. (1979), *From the secrets of poetic creativity. Collected works: In 50 t.* [Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti. Zibr. tvoriv: U 50 t.], Nauk. Dumka, Kyiv, Vol. 31, pp. 45–119, available at: http://ukrlit.org/faily/avtor/franko_ivan_yakovych/franko-iz-sekretiv-poetychnoi-tvorchosti.pdf
13. Halamendyk, V. B. (2009), „The history of the development of Ukrainian philosophical thought: cultural and educational aspects”, *Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy* [„Istoriya rozvytku ukrayins'koyi filozofs'koyi dumky: kul'turno-osvitni aspekty”, *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhaonoyi inzhenernoyi akademiyi*], Vol. 38, pp. 126–138.
14. Chizhevsky, D. (2005), *Essays on the history of philosophy in Ukraine [1931]. Philosophical works in four volumes* [Narysy z istoriyi filozofiyi na Ukrayini [1931]. *Filosofs'ki tvory u chotyroh tomakh*], Kyiv, Vol. 1, pp. 1–162, available at: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph03.htm>
15. Yurkevich, Pamfil. (2009), „The heart and its importance in the spiritual life of a person, according to the teaching of the word of God”, *Philosophy: textbook (from the origins to the present): education. manual* [„Sertse ta yoho znachennya u dukhovnomu zhytti lyudyny, z-hidno z uchennyam slova Bozhoho”, *Filosofiya: khrestomatiya (vid vytokiv do s'ohodennya): navch. posibnyk*], edited by Acad. National Academy of Sciences of Ukraine L. V. Huberskyi, Znannia, Kyiv, pp. 491–501.
16. Yamchuk, P. (2012), „Philosophical reception of the spiritual phenomenon of Ivan Vyshensky D. I. Chizhevsky (the context of the postmodern actualization of the domestic Christian-conservative ideal of the 16th–17th centuries)”, *Science. Religion. Society* [Filozofs'ka retseptsiya dukhovnoho fenomenu Ivana Vyshens'koho D. I. Chyzhevskym (kontekst postmodernoyi aktualizatsiyi vitchyznyanoho khrystyans'ko-konservatyvnoho idealu 16 17 st.), Nauka. Relihiya. Suspilstvo], 2012. Vol. 1, pp. 72–82.
17. ВУЕ — *Great Ukrainian Encyclopedia. Thematic dictionary of slogans from the field of „Philosophical sciences” (philosophy, logic, ethics, aesthetics)* [Velyka ukrayins'ka entsyklopediya. Tematychnyy slovnyk hasel z napryamu „Filozofs'ki nauky” (filozofiya, lohika, etyka, estetyka)], Compilers: A. V. Aristova, I. V. Shlichka; in general ed. d. i. n., prof. A. M. K. Kyridon: State Scientific Institution „Encyclopedic Publishing House”, 2019.
18. Hilarion of Kyiv. (1992), „A word about Law and Grace”, *Ancient Ukrainian literature. Textbook* [], Ed. M. Sulima, Education, Kyiv, pp.195–214; 626–628, available at: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm/>

19. LE — Literary encyclopedia [Literaturna entsyklopediya], Author-compiler Yu.I. Kovaliv, Publishing center „Akademiya”, Kyiv, 2007. T. 2. 622 p.
20. *Teachings [of Volodymyr Monomakh according to the Laurentian list] 1377* [Povchannya [Volodymyra Monomakha za Lavrentiyivs'kym spyskom] 1377 r.], available at: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm/>
21. Skovoroda G. Friendly conversation about spiritual peace [Druzheskiy razgovor o dushevnom mire], available at: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov115.htm#page358/>
22. Skovoroda G. A conversation called the alphabet, or the primer of the world... [Razgovor, nazyvayemyy alfavit, ili bukvar' mira], available at: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov116.htm/>
23. SSL — Zagnitko A. *Dictionary of modern linguistics: concepts and terms*: in 4 vols [Zahnitko A. *Slovnnyk suchasnoyi lnhvistyky: ponyattya i terminy*: u 4 t.], DonNU, Donetsk, 2013. Vol. 2, 350 p.
24. FES — *Philosophical encyclopedic dictionary* [Filosof's'kyy entsyklopedychnyy slovnyk], NAS of Ukraine, H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, edited by: V. I. Shinkaruk (head) and others], Abris, 2002 Kyiv, 742 p.

Daria S. Kryvenchenko,

Doctoral student of Department of the Applied Linguistics, Odesa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzky blvd., Odesa, 65058, Ukraine; e-mail: prykladna.lingv@onu.edu.ua;
ORCID ID:00009-0007-1284-0663

THE PROBLEM OF THE VALUE SYSTEM AND THE VALUATION CATEGORY IN THE HISTORY OF UKRAINIAN LINGUISTIC PHILOSOPHICAL THOUGHT

Summary. The value theory, which was formed in the nineteenth and twentieth centuries, emphasises that evaluation establishes value relations between the subject and the object and leads to different approaches in linguistic philosophical systems. In view of this, the article aims to analyse the emergence and formation of the value system and the valuation category in the history of Ukrainian linguistic and philosophical thought. The object of study is the main works of Ukrainian thinkers and philosophers from the Kyivan Rus period to the nineteenth and first third of the twentieth century, which deal with linguistic axiological problems. The subject of the article is an analysis of the contribution of Ukrainian philosophers to the theory of the value system.

The relevance of the study is due to the interest of linguists in the origins of problems related to the nature of the relationship between language and the world around us, with human consciousness and thought. It is emphasised that axiological concepts (system of values, evaluation) were at the centre of Ukrainian philosophical thought, occupying a leading place in the works of thinkers and philosophers such as Metropolitan Hilarion, I. Vyshensky, H. Skovoroda, I. Franko, P. Yurkevych, O. Potebnia, and D. Chyzhevsky. The focus of the research is on the concept of value system and evaluation categories, which are reflected in language structures according to the value parameters of the objective world (good/bad, positive/negative, own/other, etc.). Prospects for further research are seen in the study of the valuation category in the linguistic and pragmatic and linguistic and cultural aspects.

Key words: linguistic philosophy, axiology, worldview, cognition, value system, category of evaluation.

Статтю отримано 27.10.2023 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300472

УДК 811'27:282.3/.4(477.74:1-924.56)

НОВАК Ольга Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, Україна; тел. +380974928342; e-mail: olga.novak@onu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6793-6012>

НАЧЕРКИ ДО МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'І

Анотація. *Мета* дослідження — окреслення сучасної мовної ситуації в одному з поліетнічних, полілінгвальних і полікультурних регіонів України: Буджаку. *Завдання дослідження:* а) визначити основні диференційні риси мовної ситуації регіону; б) виявити складники мовної ситуації — ідіоми, що взаємодіють у досліджуваному регіоні; в) виявити функційне навантаження ідіомів у побутовому й офіційному спілкуванні; г) дослідити вплив стандартних (літературних) мов на діалектні системи. *Об'єктом* вивчення є мовна ситуація в одному з регіонів України. *Предметом* дослідження є структура й особливості сучасної мовної ситуації в поліетнічному регіоні українського Подунав'я. *Результати* дослідження дали змогу зробити такі *висновки:* мовна ситуація в досліджуваному регіоні є багатокомпонентною, складною, екзогосною (взаємодіють ідіоми (діалекти) різних мов: болгарської, гагаузької, албанської, молдовської (румунської), української, російської тощо); ендогосною (конкурують діалекти та стандартні мови); незбалансованою (компоненти функційно нерівнозначні та розподіляються за сферами використання). Українська мова виконує функції мови офіційного спілкування й освіти, російська — функції *lingua franca* та неофіційного (усного й писемного) спілкування. *Перспективу* подальших студій вбачаємо у дослідженні міжмовної взаємодії, мішаних говірок і регіолекту.

Необхідним і негайним вважаємо укладання програми комплексного соціолінгвістичного дослідження регіону як моделі, що може використовуватися в інших поліетнічних регіонах з метою вдосконалення мовного планування та мовної політики держави загалом.

Ключові слова: мовна ситуація, полікультурний ареал, функційне навантаження мов, Південна Бесарабія, Буджак, українське Подунав'я.

Постановка проблеми і зв'язок із суміжними дослідженнями. Поняття «мовна ситуація» — одне з базових у соціолінгвістиці. Терміни «мовна ситуація» або «лінгвістична ситуація» зустрічаємо ще у 30-ті роки ХХ ст. в працях мовознавців, які вивчали мови народів Азії й Африки, а витлумачення термін зазнав лише в 60-ті роки у працях Ч. Фергюсона (Ch. Ferguson), Е. Хоугена (E. Haugen) та ін. На сьогодні загальноприйнятим є розуміння під цим терміном ситуації взаємодії різних мов або різних форм існування однієї мови у певній державі або регіоні з огляду на функційну специфіку й ареал поширення мов чи форм мов у певний момент історичного розвитку [6, с. 335].

Комплексне дослідження мовної ситуації в країні та в окремих її регіонах є нагальною науковою проблемою, розв'язання якої має сприяти ефективній науково обґрунтованій мовній політиці держави України.

Формулювання завдань дослідження. Предметом унааявленого дослідження є структура й особливості сучасної мовної ситуації у поліетнічному регіоні українського Подунав'я. Мета дослідження — окреслення сучасної мовної ситуації в одному з поліетнічних, полілінгвальних і полікультурних регіонів України: у Буджаку. Завдання, які було виконано у процесі роботи: а) визначено основні диференційні риси мовної ситуації зазначеного регіону; б) виявлено складники мовної ситуації — ідіоми, що взаємодіють на півдні Одеської області, в українському Подунав'ї; в) окреслено функційне навантаження ідіомів у побутовому й офіційному спілкуванні; г) досліджено вплив стандартних (літературних) мов на діалектні системи, що функціують у регіоні.

У процесі дослідження було залучено загальні методи аналізу й синтезу як засоби відбору й узагальнення теоретичного матеріалу; соціолінгвістичні методи польових досліджень, які включають анкетування, інтерв'ювання, метод включеного спостереження.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за потрібне подати деякі загальні параметри дослідження мовної ситуації. До кількісних ознак мовної ситуації у певних територіальних і часових межах дослідники зазвичай зараховують: 1) загальну кількість ідіомів (кодів) — різновидів мови (територіальних або соціальних діалектів) або кількох мов, що обслуговують певну спільноту; 2) відносну кількість мовців, що послуговуються кожним з ідіомів, визначаючи, зокрема, демографічну потужність кожного з них: внутрішню (етнічну) і зовнішню (загальну), — демографічний потенціал цих ідіомів (кількість носіїв віком до 30 років); 3) відносну кількість комунікативних сфер, що їх обслуговує кожен ідіом (комунікативна потужність ідіома), і що меншою є ця комунікативна потужність, то детальнішим має бути опис сфер функціонування [7; 5].

Не менш важливими для характеристики мовної ситуації є якісні ознаки, зокрема: 1) лінгвістичний характер ідіомів (різновиди однієї мови або різні мови); 2) структурно-типологічні відношення між ідіомами (спорідненість / неспорідненість) і територіальні особливості відношень як з іншими слов'янськими (польська, словацька, болгарська, білоруська), так і неслов'янськими (угорська, румунська, кримськотатарська, молдавська, гагаузька, ромська (циганська) та ін.) мовами; 3) функційна рівнозначність / нерівнозначність ідіомів (сфери функціонування з кількісним оцінюванням); 4) характер домінантного в державному масштабі ідіома; 5) характер розселення носіїв (компактний / дисперсний, місто / село). Оцінні ознаки — оцінка ідіомів носіями (внутрішня і зовнішня) — це їхня комунікативна придатність, естетична і культурна престижність [7; 6].

В українській соціолінгвістиці актуальним є питання поширення української мови та підвищення її престижності на всій території країни, активно досліджуються проблеми українсько-російського білінгвізму [5]. Проте дослідження мовної ситуації у поліетнічних регіонах, де паралельно використовуються різні ідіоми, співіснують і взаємодіють діалекти різних споріднених і неспоріднених мов, де населення для спілкування у різних сферах перемикає коди між 3–4 мовами, все ще проводиться фрагментарно. На нашу думку, виникла потреба у створенні комплексної методики дослідження мовних ситуацій у таких регіонах не тільки для моніторингу та фіксації поточного стану, але й для опрацювання рекомендації щодо мовного планування та мовної політики держави взагалі.

Про національний і мовний склад населення країни загалом досить багато інформації дають результати загальнонаціональних переписів населення, але, на жаль, в Україні ці дані застарілі, науковцям доводиться спиратися на відомості 2001 року та на окремі соціологічні дослідження, які, на відміну від результатів офіційного перепису населення, не є загальнодержавними документами.

У цій розвідці ми окреслюємо сучасну мовну ситуацію в одному з поліетнічних, полілінгвальних і полікультурних регіонів України — у Буджаку, який розташований в південно-західній частині Одеської області України. Цей регіон був і залишається об'єктом активних досліджень етнолінгвістів, діалектологів, фахівців у галузі мовних контактів, етнографів, етнологів, узагалі спеціалістів із культурної антропології.

У Південній Бесарабії (регіоні Буджак), тобто на території межиріччя Дністра та Дунаю на півдні України, протягом двохсот років мешкають представники різних етносів: болгарського, румунського, молдавського, гагаузького, албанського, ромського, а з 20-х років XIX ст. і до 40-х років XX ст. тут мешкали й німці. Топонім *Буджак* походить від тюркського *bisak* (укр. «куток»), це історична назва південної частини Бесарабії. У XVI–XVIII ст. ці землі населяли татари-ногайці, а з кінця XVIII ст. тут поселилися колоністи. На початку XIX ст., після виселення татар із Буджакських степів у 1807 р., на цій території залишається невелика кількість болгарського населення, українці, росіяни та незначна кількість молдавського автохтонного населення. У містах зустрічаються грецькі, вірменські та єврейські громади [8, с. 26, 30, 40, 54, 63 та ін.]. У 1809 р. починається інтенсивне заселення Південної Бесарабії молдавським, болгарським, сербським, грецьким, українським та російським населенням. У період із 1814 по 1817 рр. відбувається переселення німців у Буджак. Етнічна ситуація певною мірою змінюється у зв'язку із переселеннями та міграціями болгар у період з 1828 по 1835 рр. Разом з ними переселяються і представники інших етнічних спільнот: серби, греки, роми тощо, проте їхня кількість незначна, і вони поступово асимілюються у болгарському середовищі. Отже, в першій половині XIX ст. у моноетнічних колоніях утворюються відносно гомогенні спільноти, які протягом століття набувають характерних етнічних рис.

Ця територія неодноразово переходила від однієї держави до іншої, і кожного разу населення мало пристосовуватися до змін мовної політики. У різні часи ця територія буда під владою Османської імперії, а з 1812 року, відповідно до Бухарестської угоди, перейшла до складу Російської імперії; пізніше, у 1918–1940 рр. Буджак був частиною Румунського королівства, у 1940 р., відповідно до пакту Молотова-Ріббентропа, відійшла до СРСР і була включена до Ізмаїльської області Української РСР. З 19 липня 1941 до 25 серпня 1944 року територія Ізмаїльської області була захоплена румунськими та німецькими військами і офіційно входила до складу Губернаторства Бесарабія Румунського королівства, а після визволення повернулася до складу СРСР (УРСР та МРСР). З 24 серпня 1991 року більша частина Буджаку входить до складу України.

Результати та дискусія. Багатомовність, яка закономірно зумовила активну міжмовну та міждіалектну інтерференцію, привертає пильну увагу лінгвістів (П. Ю. Гриценко, Ю. О. Карпенко, В. О. Колесник, П. Д. Кисеолар, А. О. Колесников та ін). Важливою рисою співіснування та взаємодії на цій території вважають безконфліктність, високу терпимість поліетнічного населення до мов, які тут функціують, і до фактів міжмовної та міждіалектної інтерференції. Цей факт зумовлює постійний інтерес вітчизняних і зарубіжних дослідників до мовної та етнічної палітри регіону, до питань векторів мовних змін, хронології виникнення діалектних явищ, загальних інтерферем для носіїв різносистемних ідіомів цього надзвичайно цікавого строкатого регіону. Зазначимо, що історично сформований ареал Буджак поширюється і на територію інших держав — Молдови та Румунії, — тому цей регіон активно досліджується науковцями цих країн спільно з українськими колегами.

Українська частина Буджаку в різних джерелах відома під назвами Південна Бесарабія, Українське Подунав'я або Межиріччя Дністра та Дунаю. Останню назву ми використовуємо як робочу (далі — МДД). Це один із найстрокатіших полілінгвальних регіонів України. За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року, там зафіксовано українців 40,2 %, болгар 20,9 %, росіян-старообрядців 20,3 %, молдован 12,6 %, гагаузів 4,1 %, інших 1,9 %. [1].

Науковці зазначають такі специфічні мовні ознаки МДД:

- Латеральність: говірки кожної з мов (українські, румунські / молдовські, російські) мають свій ареал розповсюдження, який межує (і контактує) з іншою мовою або є діалектним анклавом (болгарські, гагаузькі) в іншомовному оточенні.

- Мовна / діалектна строкатість: говірки різних мов в ареалі МДД існують не ізольовано, переважають умови для афронтальних контактів.

- Зміна наддіалектних форм комунікації в регіоні: в МДД у різні часи літературними мовами офіційної комунікації були російська, румунська, українська, в окремих ареалах болгарська мови.

Говірки різних мов МДД на сьогодні дескриптивно та лінгвогеографічно досліджені нерівномірно. У дескриптивних студіях подано опис структури окремих діалектних систем, аналіз окремих структурних рівнів, переважно у порівнянні з літературною мовою. До таких дескриптивних праць належать дослідження українських говірок МДД А. Москаленка, В. Дроздовського, А. Мука та ін. Морфологія південнобесарабських українських говірок доволі повно та системно досліджена в монографії А. Колесникова [4]. Албанську говірку с. Жовтневе (Каракурт) вивчає М. Морозова, румунські говірки досліджує М. Делюсто. Описані лексичні, фонетичні системи окремих болгарських говірок, а також зібрано етнолінгвістичний матеріал в межах лексико-семантичних груп говірок (наприклад, роботи з опису болгарських говірок В. Колесник, С. Георгієвої, З. Барболової, О. Пейчевої (Новак), С. Топалової та ін.). Такі праці продовжують традиції та проблематику національних діалектологій на основі сформованих наукових шкіл, спираються на емпіричні бази, проте не торкаються проблеми дослідження міжмовного та міждіалектного взаємовпливу окремих ідіосистем, практично поза увагою науковців залишаються територіально суміжні (і тому мішані)

говірки, що належать до різних мов. Професор В. Колесник відзначає, що для болгарських говірок в ареалі межиріччя Дністра і Дунаю характерні ті ж тенденції розвитку, що відзначені діалектологами і для інших діалектних систем: 1) зменшується кількість носіїв так званого “чистого” діалекту; 2) звужується сфера використання говірок; 3) творяться мішані говірки (напівдіалекти, регіолекти) внаслідок взаємодії з іншими говірками та інослов'янськими системами; 4) спостережено соціальне та ситуативно-стилістичне варіювання діалектів [3, с. 103]. Таким чином, можемо припустити, що в цьому поліетнічному регіоні поступово формуються мініареали зі своїм регіолектом. Це явище є дуже цікавим феноменом у соціолінгвістичному аспекті, проте тільки підтверджує потребу фіксувати, документувати стан розвитку діалектних систем на синхронному етапі, оскільки тенденція до їх зникнення є цілком передбачуваною. Не викликає сумніву, що дослідження мовної ситуації ареалу вимагає поєднання діалектологічного та соціолінгвістичного підходів.

Хоча комплексного соціолінгвістичного дослідження цього регіону поки що проведено не було, треба зазначити, що останніми роками цей регіон активно досліджують соціолінгвісти, зокрема науковці Ізмаїльського гуманітарного університету в межах проекту «Мультилінгвальний атлас межиріччя Дністра і Дунаю», що акумулює інформацію про новожитні говірки різносистемних національних мов (української, болгарської, румунської, російської, гагаузької), найбільшою мірою представлених на півдні Одеської області України. Основні засади, якими послуговуються виконавці проекту під час укладання питальника, такі: 1) сприйняття регіону як цілісного мультилінгвального континууму; 2) достатнє урахування полімовної і полідіалектної ситуації в ньому, що актуалізує увагу до небезпеки помилкового перенесення ознак говірки на ареал та ареалу на говірку (якщо йдеться про споріднені говірки в межах однієї мови); 3) координованість дослідження різних мов ареалу; 4) спрямованість на пошук не тільки ознак, релевантних у межах поширення певної національної мови, але й ознак, релевантних у межах усієї цієї території; 5) системність опису — сприйняття діалектної мови як повноцінного страту (описувати не тільки диференційні щодо літературних мов риси); 6) повнота охоплення населених пунктів; 7) урахування етномовної ситуації в кожному населеному пункті та її мінливості [2, с. 75]. Отже, зрозуміло, що сьогодні розпочато новий етап роботи із вивчення діалектної багатоманітності й мовної ситуації в межиріччі Дністра і Дунаю. Закономірно формою наукового пояснення та підтвердження істинності матеріалу має стати полімовний лінгвістичний атлас, карти якого одночасно відтворюватимуть номінативні одиниці говірок різносистемних мов як просторово співвідносні. Як декларують виконавці проекту, карти здатні не лише просторово репрезентувати зафіксовану в говірках лексику й семантику, а також указати на напрямки міждіалектних впливів та їхню відносну хронологію [2, с. 76].

Унаслідок мовної політики Російської імперії та СРСР основним засобом міжнародного спілкування була російська мова. Після цього, коли мовна політика України стала визначатися статтею 10 Конституції України, згідно з якою єдиною державною мовою є українська, а також Законом УРСР «Про мови в Українській РСР», мовна ситуація в регіоні щодо використання української як мови міжнародного спілкування мала б змінитися, але за більш як 30 років незалежності російська мова й досі домінує в цій функції, особливо в Ізмаїлі, Болградському та Ренійському районах. Мовознавці стверджують, що ареал межиріччя Дністра і Дунаю — це своєрідна лабораторія, в якій вже створено умови для моделювання і прогнозування розвитку української національної мови у двох її формах: діалектній і літературній [4, с. 465].

Основною сферою використання титульних мов зазначених етнічних груп була й залишається побутова комунікація (спілкування всередині сім'ї та з односельцями). Проте й у цій комунікативній сфері мовці нерідко знаходять зручнішим використання російської мови, яка набула поширення в регіоні у другій половині ХХ ст. як конвенційна *lingua franca*, мова, яка є засобом міжетнічного спілкування. З моменту колонізації цих земель і до 1991 року (за винятком років румунської влади) російська була також мовою високого соціального престижу (мова шкільної освіти, трудової діяльності, діловодства, релігії) та мовою повсякденного письмового спілкування. В останні десятиліття у житті спільноти збільшується домінуюча роль української як мови освіти та діловодства.

У 1918–1940 та 1941–1944 рр., коли Бессарабія була у складі Королівства Румунії, мовою високого соціального престижу в регіоні стала румунська. У зв'язку з цим ще в перші десятиріччя минулого століття викладання у школі велося румунською, переважно вчителями-румунками. Значна частина мешканців віком за 80 років (переважно жінки) володіють латинцею як графічною системою, не знаючи достатньо румунської мови, пишуть болгарські діалектні слова латинкою, якій вони навчилися в румунській школі. Проте повна відмова від використання «своєї мови» не була і, за нашими спостереженнями, не є характерною для досліджуваної поліетнічної спільноти. Ті, хто навчався у румунській школі, знають деякі православні молитви румунською, бо у школах була дисципліна «Закон Божий». Ще у 2018 році у російських, болгарських і українських селах представники старшого покоління паралельно зі словами *сільрада* і *сельсовет* використовували її аналог періоду румунської окупації: *примарія* і *примария*.

Майже всі мешканці регіону різною мірою володіють мовою / мовами високого соціального престижу (російська, українська, румунська), а також однією або кількома титульними мовами основних

етнічних груп, що мешкають у селі (албанська, гагаузька, болгарська). Як мінімум одна з титульних мов є рідною та засвоюється дітьми в сім'ї, а оволодіння другою (і / або третьою) мовою відбувається поза родиною, у спілкуванні з односельцями. У разі шлюбів між представниками різних етнічних груп подружжя, як правило, повністю або частково засвоює мови одного. Засвоєння другої мови після одруження особливо характерно для жінок, яким ще в минулому столітті традиція наказувала, виходячи заміж, залишати батьківський будинок і жити в сім'ї чоловіка, де вся побутова комунікація здійснювалася чужою для молодої невістки мовою. Комбінації мов, що становлять мовний репертуар багатомовного мешканця Буджаку різні: албанська / гагаузька / російська; албанська / гагаузька / болгарська / російська; гагаузька / російська / українська; гагаузька / болгарська / російська / українська; молдавська (румунська) / російська та інші.

Зазначимо, що впродовж останніх трьох десятиліть досить відчутною для населення є транснаціональна політика підтримки співвітчизників за межами метрополії гагаузів і албанців з боку Туреччини й Албанії. Для болгарського населення важливою є політика підтримки болгар поза межами Болгарії (болг. «*българи в чужбина*») і заходи, що їх реалізує Республіка Болгарія у зв'язку з наданням можливості отримання вищої освіти в університетах метрополії, а також відкриття недільних шкіл для вивчення болгарської літературної мови, історії та культури Болгарії. Значна частина молоді, скориставшись можливістю навчання в університетах Болгарії, оволодіває болгарською літературною мовою, проте, повертаючись додому, її не використовує. Впливу літературної болгарської мови на діалекти не спостерігаємо.

Цікавим є той факт, що й досі російська мова зберігається у писемній формі як орфографічна система для побутового писемного спілкування, особливо виразною є ця функція у спілкуванні в соцмережах і месенджерах. Для неофіційного письмового спілкування використовують виключно російську мову як єдину письмову форму, якою вільно володіють мешканці регіону. Попри доволі потужний процес впровадження через заклади освіти української літературної мови (школи на сьогодні функціують суто з українською мовою навчання), ані українська літературна, ані болгарська літературна мови поки що не витісняють російську в цій функції. Болгарська літературна мова не сприймається бесарабськими болгарками як своя. Етнологи зазначають, що народження першого покоління болгар у Бесарабії, усвідомлення й осмислення ними цього факту у процесі соціалізації, породило нову соціальну групу — бесарабських болгар. Болгарський стандарт на сьогодні входить до функційної групи літературних мов поряд з українською та румунською як мова офіційних заходів — наприклад, для спілкування з делегаціями із Болгарії або для складання вступних іспитів для вступу у виші Болгарії. Отже, болгарська літературна мова є потрібною лише за умови переїзду до Болгарії і не сприймається (так само, як і українська літературна) мовою повсякденного побутового спілкування, як усного, так і писемного. Таким чином, можемо зазначити, що явище диглосії в цьому регіоні є доволі умовним, ситуативним.

Для здійснення офіційної комунікації від імені громади з органами влади (української чи болгарської, або делегації з Туреччини чи Албанії) зазвичай призначаються конкретні особи, частіше вчителі. Більш того, використання у побутовому спілкуванні стандартної мови замість діалекту («*не по-нашенски*») сприймається як зміна ідентичності, зрада себе та своїх коренів, як маркер «свій-чужий», натомість володіння українською в офіційному спілкуванні сприймається як необхідна складова суспільного життя. Мовці перемикають коди при переході з офіційного до побутового спілкування і навпаки. Дитина може (і це, звісно, схвалюється і мотивується батьками) виступати на шкільних заходах українською мовою (як колись румунською або російською), проте використання цієї мови вдома не толерується. Ця модель поведінки діаспор є необхідною для збереження ідентичності, адаптації до поточної ситуації, знаходження свого місця в суспільному житті, у якому потрібно знати офіційну мову держави.

Висновки. Мовна ситуація у Межиріччі Дністра і Дунаю є на сьогодні багатокomпонентною, складною, водночас екзогlosною (взаємодіють ідіоми (діалекти) різних мов — болгарської, гагаузької, албанської, молдовської (румунської), української, російської (мовлення липован), тощо) й ендогlosною (конкурують діалекти та стандартні мови); незбалансованою (компоненти функційно нерівнозначні та розподіляються за сферами використання). Українська мова виконує функції мови офіційного спілкування й освіти, російська — функції *lingua franca* та форми писемного неофіційного спілкування. Процеси, пов'язані з міждіалектною взаємодією, інтенсивні й передбачають контактування тих діалектів, що в метрополії не контактують. Спостереження над мовними контактами уможлиблює моделювання напрямку мовних змін і прогнозування тенденцій розвитку та функційного навантаження мов, зокрема розвитку української мови. З метою вдосконалення мовного планування та мовної політики держави загалом необхідним та негайним вважаємо укладання програми комплексного соціолінгвістичного дослідження регіону МДД як моделі, що може використовуватися в інших поліетнічних регіонах України.

Л і т е р а т у р а

1. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. URL : <https://2001.ukrcensus.gov.ua/>
2. Делюсто М. Засади укладання питальника до «Мультилінгвального атласу межириччя Дністра і Дунаю». Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. 2016. Вип. 21. С. 73–77.
3. Колесник В. О. Класифікація на болгарските говори в Украйна. *Культурний простір бессарабських болгар*. Ізмаїл — Болград : Ірбіс, 2018. С. 91–106.
4. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок : генеза і динаміка : монографія / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.
5. Масенко Л. Т. Мовна ситуація України з погляду соціолінгвістів. *Дивослово*. 2020. № 10. С. 24–26.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
7. Соколова С. О. Дослідження мовної ситуації як міждисциплінарна та міжвідомча проблема. *Українська мова*. 2018. № 1. С. 3–16.
8. Степанов Є. М. Російське мовлення Одеси : монографія / за ред. проф. Ю. О. Карпенка. Одеса : Астропринт, 2004. 496 с.

References

1. *All-Ukrainian population census of 2001* [Vseukrayinskyj perepys naseleňnyja 2001 r.], available at : <https://2001.ukrcensus.gov.ua/>
2. Delyusto, M. (2016), “Principles of questionnaire preparation for the “Multilingual atlas of the Dniester-Danube interfluvium”, *Modern problems of linguistics and literary studies* [“Zasady ukladannya pytalnyka do “Mulytylnhvalnoho atlasu mezhyrichchya Dnistra i Dunayu”], *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*, Uzhhorod National University; T. H. Shevchenko Institute of literature studies, NAS of Ukraine, Issue 21, pp. 73–77.
3. Kolesnyk, V. O. (2018), “Classification of Bulgarian dialects in Ukraine”, *Cultural space of Bessarabian Bulgarians* [“Klasifikatsiya na balgarskite govory v Ukrainy”, *Kulturnyi prostir bessarabskykh bolhar*], Irbis Publishing House, Izmail — Bolhrad, pp. 91–106.
4. Kolesnykov, A. O. (2015), *Morphology of Ukrainian South Bessarabian dialects: genesis and dynamics* : monograph [Morfologhiya ukrainskykh pivdennobesarabskykh hovirok : heneza i dynamika : monohrafiya], P. Yu. Hrytsenko (ed.), SMYL Publishing House, Izmail, 676 p.
5. Masenko, L. T. (2020), “Language situation of Ukraine from the point of view of sociolinguists”, *Miraculous / Dyvoslavo* [“Movna sytuatsiya Ukrainy z pohlyadu sotsiolinhvistiv”, *Dyvoslavo*], Issue 10, pp. 24–26.
6. Selivanova, O. O. (2008), *Modern linguistics : directions and problems* [Suchasna lnhvistyka : napryamy ta problemy], Dovkillya-K Publishers, Poltava, 712 p.
7. Sokolova, S. O. (2018), “Research of the language situation as an interdisciplinary and interdisciplinary problem”, *Ukrainian language* [“Doslidzhennya movnoi sytuatsii yak mizhdystsyplinarna ta mizhvidomcha problema”, *Ukrayinska mova*], Institute of the Ukrainian language, NAS of Ukraine, Kyiv, No. 1, pp. 3–16.
8. Stepanov, Ye. M. (2004), *The Russian Speech of Odessa : monograph* [Rosyyske movlennya Odesy : monohrafiya], Yu. Karpenko (ed.); Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint Publishing House, Odessa, 496 p. ISBN 966–318–289–X.

Olga M. NOVAK,

Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor of the General and Slavic Linguistics Department, Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26, Frantsuzkyi blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 048 7760442; e-mail: olga.novak@onu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6793-6012>

ESSAY ON THE LANGUAGE SITUATION IN THE UKRAINIAN DANUBE REGION

Summary. The *purpose* of the study is to outline the current language situation in one of the multiethnic, and, accordingly, multilingual and multicultural regions of Ukraine — Budzhak. The *Research objectives* are: a) to identify the main differential features of the language situation in the region; b) to identify the components of the language situation — idioms that interact in the studied region; c) to identify the functional load of idioms in everyday and official communication; d) to study the influence of standard (literary) languages on dialect systems. The *object* of the study is the language situation in one of the region of Ukraine; the *subject* of the study is the structure and peculiarities of the modern language situation in the multiethnic region of the Ukrainian Danube. **Conclusions.** In the studied region the language situation is complex, exoglossic (dialects) of different languages interact: Bulgarian, Gagauz, Albanian, Moldovan (Romanian), Ukrainian, Russian, etc.); endoglossic (dialects and standard languages compete); unbalanced (components are functionally unequal and are distributed by spheres of use). Ukrainian serves as a language of official communication and education, while Russian serves as a lingua franca and informal communication. We see the prospect of further research in the study of interlingual interaction, mixed dialects and regionalisms. We consider it necessary and urgent to draw up a programme of comprehensive sociolinguistic research of the region as a model that can be used in other multiethnic regions in order to improve language planning and language policy of the state in general.

Key words: language situation, multicultural area, Bessarabia, functional load of languages, sociolinguistics.

Статтю отримано 21.10.2023 р.

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович,

доктор філологічних наук, професор Інституту іноземних мов Хунанського педагогічного університету;
36, Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, Китай; тел.: +86 17570751005;
e-mail: stepanov175@163.com; <https://orcid.org/0000-0002-5441-9822/>

РОЗДУМИ ПРО АСИМЕТРІЮ ВИБОРУ ОБ'ЄКТА ВИВЧЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Анотація. *Мета* цієї наукової розвідки — висвітлення проблеми асиметричності процесу вивчення різних розділів системи мови і мовлення в лінгвокультурології. *Об'єктом* вивчення є пріоритети у виборі дослідницької проблематики в лінгвокультурології. *Предмет* пропонованого дослідження — процеси, які спричинюють асиметрію у виборі дослідниками об'єктів лінгвокультурологічного вивчення в системі мови і мовлення. *Результати* проведеного аналізу дають можливість зробити *висновки* про те, що активному вивченню лінгвокультурологічних засад лексичних і фразеологічних елементів сприяє відкритість лексико- та фразеосемантичних систем мови і мовлення, паралельне вивчення багатьох із них іншими науковими напрямами: культурологією, історією, етнографією, фольклористикою, літературознавством тощо. Поза увагою лінгвокультурологів залишаються численні елементи граматичних, словотвірних, просодичних, фонетичних, навіть лексикологічних підсистем мови і мовлення, які відіграють неабияку роль у лінгвокультурах усіх мов. Ці підсистеми, здебільшого, організовані синтагматично-парадигматичними відношеннями, відкриття і опис яких потребує комплексного підходу до матеріалу і посиленої теоретичної лінгвістичної підготовки.

Ключові слова: лінгвокультурологія, категорія, мова, мовлення, система, асиметрія, лінгвокультурема, лексика, фразеологія, граматики, загальне мовознавство, зіставлення.

Постановка проблеми. Усвідомлення і визнання лінгвокультурології як окремого самостійного лінгвістичного дослідницького напрямку відбулося лише наприкінці ХХ століття. Звичайно, передумови цього визнання від першої половини ХІХ століття, з того часу, коли були оприлюднені ідеї В. фон Гумбольдта про зв'язок мови і культури, розвинуті його учнями та послідовниками, про що вже багато написано різними авторами. Міждисциплінарний інтеграційний характер лінгвокультурології сприяє її методологічному розмаїттю та перетинам із багатьма суміжними дослідницькими напрямами гуманітаристики. Поступово завдяки розширенню кола вчених, які застосовують у своїх дослідженнях методи антропоцентричної наукової парадигми, занурюючись у вивчення питань, що постають на перетині мовознавства і культурології, відбувається формування дослідницьких груп зі своїми чітко окресленими пріоритетами щодо вибору об'єкта й суб'єкта дослідження.

Навіть побіжного аналізу цього кола питань досить, щоб побачити, що серед цих найбільш популярних напрямків майже всі спрямовані, передусім, на вивчення функційно-прагматичного складника лексичних, фразеологічних і текстових одиниць вербального рівня, а також одиниць невербального (жести, міміка, рухи різних частин тіла, запахи, кольори, різного роду артефакти: одяг, взуття, побутове начиння, будівлі, господарські прилади, страви й інші артефакти) та паравербального рівнів поведінки людини, якщо вони стосуються фактів національної культури і унаслідок традиційно-культурні феномени мови й мовлення. Проте дуже рідко дослідники вдаються до лінгвокультурологічного аналізу категорійних елементів мовної системи як у діахронічному, так і в синхронічному аспектах. Наше звернення до розгляду деяких лексичних і лексико-граматичних категорій перекоонує в тому, що вони мають і лінгвокультурологічну складову.

Зв'язок із попередніми та суміжними дослідженнями. Аналіз кола питань, які найчастіше розглядають дослідники, свідчить про те, що найбільш популярними в наукових розвідках є об'єкти, що становлять універсальні, національні, регіональні прецедентні феномени історії та культури, фольклорні образи, міфологічні сюжети, традиційні обряди та ритуали з участю людини, в тому числі релігійні, історичні артефакти та їхні назви тощо. Цікавим є напрям, який вивчає лінгвокультурологічні аспекти історії мови, проте фахівці, здебільшого, обирають об'єктами дослідження графічні коди, міжмовні та міжкультурні впливи, які спричинюють мовні зміни. С. Дорда за об'єктом дослідження виокремлює таке коло питань у лінгвокультурології: «мовна і концептуальна картина світу, культурні лакуни, культурна інтертекстуальність, національно-культурний компонент значення, культурна конотація, «пам'ять мови», традиції мовленнєвої поведінки, фразеологізми як знаки культури» [6, с. 416] та вказує, що є й інші. Відомий український лінгвокультуролог В. І. Кононенко висвітлює реалізацію лінгвокультурологічних принципів у вивченні концептуальних і символічних понять у мовних категоріях і образах, проблеми формування мовної особистості як носія культурної інформації, особливості відтворення мовно-естетичних знаків у тексті, визначає культурологічні аспекти мовостилію Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського [10]. Він також приділяє велику увагу теоретичним засадам лінгвокультурології, формуванню її науково-термінологічного апарату [11]. Серед праць вітчизняних лінгвокультурологів відомі також імена

Н. Г. Арефьєвої (лінгвокультурологічні засади фразеології) [1], І. В. Богданової, А. П. Загнітка (базові поняття і національно-культурна специфіка комунікації) [8], В. В. Жайворонка (українська етнокультурна концептологія) [7]; Н. С. Медвідь (застосування лінгвокультурем в українській соціально-психологічній прозі) [13], Т. М. Сукаленко (лінгвокультурна типологія художніх персонажів) [19], багатьох інших фахівців, які йдуть у фарватері розвитку світової філологічної науки.

Формулювання завдань. Мета представленої наукової розвідки — зробити спробу висвітлити головні проблеми асиметричності процесу вивчення різних аспектів системи мови й мовлення в лінгвокультурології. Об'єктом вивчення виступає система понять і термінів, які сьогодні застосовують дослідники в лінгвокультурології, а також їхні пріоритети у виборі дослідницької проблематики. Предмет пропонованого дослідження — об'єктивні та суб'єктивні процеси, які спричинюють нерівномірність, асиметрію лінгвокультурологічного вивчення системи мови і мовлення в сучасному мовознавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб з'ясувати головні причини нерівномірності у вивченні різних аспектів мови і мовлення з позицій лінгвокультурології, звернімо увагу на застереження В. А. Маслової, яка ще на початку 2000-х років зазначала, що культурна інформація мовних одиниць є прихованою за власне мовним значенням цих одиниць. Для її адекватного вияву треба враховувати психосоціокультурний аспект знань. Та ж причина зумовлює потребу «широко використовувати готові тексти різних типів» [цит. за: 9]. Відомо, що найбільш абстрагованою від конкретних семантичних значень є граматична система мови. Навіть вивчення граматики супроводжує поняття «граматичне значення». Розкрити когнітивні та лінгвокультурні засади систематичних граматичних форм надзвичайно важко, бо кожен висновок із отриманих результатів можна піддати критиці з причин сумнівної методологічної бази, відносячи такі дослідження до фольк-лінгвістики та визначаючи їх як псевдонаукові.

Справа в тому, що в лінгвістиці є стала традиція досліджувати вплив мовної системи, якою володіють мовці, на тип і стиль мислення, тобто на когнітивну систему. Такий вплив очевидний, однак він, на нашу думку, є вторинним у дихотомії *причина // наслідок*. Дію та наслідки такого впливу відстежити набагато легше, ніж дію й наслідки первинних процесів позамовного формування суттєвих структурних відмінностей у граматичних системах різних мовних сімей і груп. По-перше, такі процеси, здебільшого, в десятки разів триваліші за мовні впливи; по-друге, вони сховані в індивідуальній і колективній підсвідомості, отже, для їх розкриття потрібні численні зіставні спостереження як на різних синхронних зрізах, так і в діахронії; по-третє, для розробки правильної методики таких досліджень і обробки отриманих результатів потрібні комплексні знання та дослідницькі навички аналізу, синтезу, зіставлення, інших методів і прийомів дослідження як мовленнєвих, так і психокогнітивних процесів людського буття.

Аксіоматичними для лінгвокультуролога є тези про те, що мова є, по-перше, одним із складників культури, по-друге, стрижневим інструментом засвоєння культури, по-третє, — носієм специфічних рис національної ментальності. Проте культура включена в мовний простір, бо модельована в тексті. Аналіз багатьох її дефініцій свідчить про наявність у цих дефініціях онтологічних властивостей культури, завдяки чому цей феномен відокремлюють від інших, а також указання на семіотичну природу культури, тобто на її репрезентанта — мову. Таким чином, культуру ми сприймаємо як частину картини світу, закріпленої в мові.

Мова і культура мають як загальні, так і відмінні ознаки. Так, мова і культура є унормованими, історично та соціально зумовленими, вони мають функції творення й відбиття індивідуального й колективного світогляду, перебувають у постійному діалозі між собою, мають індивідуальні та суспільні форми функціонування, потужну зону перетину. Утім, між ними є значні відмінності: головним є те, що культура, на відміну від мови, не здатна до самоорганізації; у комунікативній площині мова орієнтована на масового адресата, а культура як засіб комунікації може бути зорієнтована на окремі елітарні групи або на масового адресата; семіотичні системи мови і культури є різними і не можуть підміняти одна одну. Отже, лінгвокультурологія як комплексна наукова дисципліна, яка вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в її функціонуванні, має два орієнтири: людський чинник у мові та мовний чинник у людині. Цей дуалізм породжує більшу вірогідність вибору для лінгвокультурологічного дослідження тих мовних об'єктів, які мають прозорість людського чинника і можуть бути включені до системи соціокультурних явищ у мовному просторі людини.

Виокремлення названих вище чинників асиметрії вибору дослідниками об'єктів лінгвокультурологічних студій дає підстави припускати, що багато з того, що і як вивчає сучасна лінгвокультурологія, є «пробою пера» першопрохідників і свідчить про перебування лінгвокультурології ще й досі на етапі формування методологічної бази та дослідницьких процедур лінгвокультурологічного аналізу об'єктів мови. Однак треба йти вперед і намагатися знайти релевантні методи, прийоми наукового аналізу кожної групи мовних об'єктів, у тому числі тих, соціокультурне начало яких приховано.

Аналіз досліджень із лінгвокультурології показує, що вчені досягли високих результатів у дослідженні окремих одиниць і семантичних груп лексики і фразеології, розробивши різні підходи до вивчення лексичних і фразеологічних лінгвокультурем. Настав період, коли наука в змозі застосовувати і пристосовувати наявні методики, а також розробляти нові для вивчення лінгвокультурем категорійного характеру. Автор статті на власному досвіді керівника, консультанта і автора кількох

таких наукових досліджень може відповідально стверджувати про специфіку таких досліджень щодо обраних дослідницьких технологій і відкриття деяких методологічних інновацій.

Так, у 2021 році аспірантка (нині доцентка Тиранського університету в Албанії) Олена Михайленко-Зото захистила в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова дисертацію доктора філософії зі спеціальності «Філологія» на тему «Російська паронімія в лінгвокультурологічному аспекті» [14]. Лексичну категорію паронімії в роботі визначено і розглянуто як лінгвокультурологічну категорію. У цій дисертації було удосконалено одну з останніх концепцій Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова: концепцію мовленнєво-поведінкових тактик [2]. На нашу думку, система паронімів організована синтагматично-парадигматичними відношеннями та має в кожній мові свою специфіку. (Маємо надію в подальшому довести це, зіставивши системи паронімів кількох споріднених і неспоріднених мов). Синтагматичний складник цієї системи має ієрархічну структуру і виявляє лінгвопрагматичні властивості паронімії. Диференційною основою «прагматично систематизованих за функційною ознакою паронімічних мовленнєво-поведінкових тактик і ситуацій, мовленнєво-культурних сценаріїв і фреймів покладена дихотомія праксіологічних понять ненавмисності / навмисності» [14, с. 189]. Прагматика ненавмисності репрезентована в цій системі паронімією ненавмисних помилок і паронімією ненавмисного уточнення думки; прагматика навмисності — трансформаційною параномазією навмисної помилки / заміни, художньою паронімією і паронімією навчально-виховного впливу. Через систему мовленнєво-поведінкових ситуацій, притаманих цим тактикам, реалізується прагмасемантика, зумовлена соціальною і національно-культурною специфікою мовленнєво-культурних сценаріїв (скриптів), які корелюють із відповідними структурними фреймами. До парадигматичного складника відносимо групи паронімів за ознакою схожості: однокореневі та різнокореневі (схожі за коренем, схожі за префіксом і коренем, схожі за коренем і суфіксом, схожі аббревіатури тощо).

Корисним продовженням дослідження паронімічної системи в лінгвокультурологічному аспекті стало методичне дослідження кандидата філологічних наук Чень Шаосюна, колишнього аспіранта кафедри російської мови ОНУ імені І. І. Мечникова, а зараз викладача Хучжоуського університету (провінція Чжецзян, КНР). Чень Шаосюн описав проведений ним експеримент, у якому встановив декілька прийомів використання лінгвокультурної специфіки паронімії китайської мови для зняття труднощів у засвоєнні терміносистеми лінгвістики студентами, що вивчають індоєвропейські іноземні мови [напр.: 20].

Нещодавно ми задалися питанням: чи можна за допомогою граматичної категорії відбиті ступені близькості / віддаленості взаємин між людьми. Найбільш ефективним у вирішенні цього питання стало зіставне вивчення стрижневих засобів вираження категорії присвійності — присвійних займенників в індоєвропейських мовах і їх функційно-семантичних відповідників у мовах інших сімей. Виявилось, що в лінгвокультурах індоєвропейських мов (залучалися парадигми присвійних займенників української, англійської, німецької, французької, іспанської, польської, російської мов) присвійні займенники і, в цілому, конструкції з ними не мають функції відбиття прагматики близькості / віддаленості людських взаємин. Покажемо це на прикладі англійських і українських конструкцій. Підстанова іменників, семантика яких безпосередньо вказує на ступінь близькості / віддаленості у взаєминах між людьми, у конструкції із присвійними займенниками показала, що ні українські, ні англійські присвійні займенники не відтворюють диференційних ознак ступеня близькості / віддаленості взаємин між людьми, названими іменниками, означеннями до яких виступають присвійні займенники. Порівняймо: *моя мати; твій брат; твоя пасажирка; твоя сусідка; її батько; наш ворог; наші спортсмени; ваші друзі й ваші недрузи; їхній вчитель; його лікар; мої колишні співробітники* // *my mother; your brother; your passenger; your neighbour; her father; our enemy; our athletes; your friends and your enemies; their teacher; his doctor; my former co-workers*.

Виятком умовно можна вважати українські займенники *твій / Ваш* і їх аналоги в інших індоєвропейських мовах. Наприклад, в оповіданні В. Винниченка «Контрасти» Гликерія до свого нареченого Івана зверталася на *ти*, а присвійність стосовно нього позначала займенником *твій* до того, як побачила, що він віддає більше уваги іншій дівчині, Соні. Після такої образи вона, щоб засвідчити свою віддаленість від нього, починає вживати займенники *ви* і *ваш*: **Ви не образили мене? Га? Я тричі кличу вас, а вам навіть важко було повернути до мене свою... — їй хочеться сказати «благородну», але вона здержується... — свою горду голову! І вам більш цікава Соня, ніж та, що буде жінкою вашою»** [3]. За контекстом, *ви* і *ваш* тут є гонорифічними засобами, однак вказують не на шанобливе ставлення, а «на зміну ти-комунікації між близькими людьми на Ви-комунікацію в ситуації невдоволення нареченої поведінкою нареченого стосовно неї. Мета такої трансформації — показати тимчасове охолодження у відносинах» [18, с.109–110]. Крім того, дієслівний присудок (*образили*) координує тут за формою множини, незважаючи на реальну одинність суб'єкта.

У лінгвокультурі китайців, мова яких не є спорідненою зо всіма дослідженими індоєвропейськими мовами, займенникові показники категорії присвійності здатні відбивати не лише присвійні відношення, а й ступені близькості / віддаленості взаємин між людьми. Аналогами індоєвропейських присвійних займенників у китайській мові є особові займенники, до яких треба додавати службове слово 的 (de). Аналоги присвійних прикметників або іменників у формі родового посесивного відмінка — іменники-посесори, після яких також треба додавати 的 (de) як граматичний показник присвійності. Лінгвокультурним складником китайських присвійних конструкцій є те, що у випадках, коли об'єктом присвій-

ності є людина, наявність присуб'єктного 的 (de) вказує на відсутність близьких взаємин між суб'єктом і об'єктом. Відсутність же присуб'єктного 的 (de) вказує на близькі взаємини між суб'єктом і об'єктом.

У підручниках і посібниках із китайської мови як іноземної не рекомендують або вважають помилкою вживання 的 (de), якщо між суб'єктом і об'єктом посесивності є родинні зв'язки або інші близькі та добрі взаємини (вчитель, лікар, сусід тощо) [напр.: 24]. Порівняймо: 1) 您的乘客有电话吗? (Nín de chéngkè yǒu diànhuà ma?) — Чи має **Ваш пасажир телефон**? Слово 您 (nín) — Ви ужито із службовим словом 的 (de), бо *пасажир* — це тимчасовий супутник, близьких взаємин між ним і шофером немає. 2) 他们的医生今晚将在他的办公室接诊病人。(Tāmen de yīshēng jīn wǎn jiànng zài tā de bàngōngshì jiē zhēn bìnggrén.). — **Їхній лікар приймає хворих сьогодні ввечері у своєму кабінеті**. Тут йдеться про лікаря не персонального, а дільничного, який може лише поверхнево знати своїх відвідувачів. // 3) 你爸爸, 妈妈做什么工作? (Nǐ bàbà, māma zuò shénme gōngzuò?) — Буквально: ***Ти папа, мама чим займаються?** Оскільки йдеться про родинні взаємини, посесивне службове слово опущено. Правильний переклад такий: **Чим займаються твої папа і мама?** 4) 我姐姐正在读大学。(Wǒ jiějie zhèngzài dú dàxué). — Буквально: ***Я старша сестра навчається в університеті**. Тут теж вказано на близькі родинні взаємини, отже, правильний переклад такий: **Моя старша сестра навчається в університеті**. 5) 我哥哥的老师病了 (Wǒ gēgē de lǎoshī bingle). — **Учитель мого старшого брата хворий / 我哥哥老师病了 (Wǒ gēgē lǎoshī bingle)**. — Буквально: ***Я старший брат учитель хворий**. Тут можна вживати або не вживати 的 (de), залежно від того, наскільки добрі взаємини існують між старшим братом і його вчителем: якщо взаємини добрі, то не треба вживати цього службового слова (другий варіант), якщо ж вони віддалені або середні, то воно потрібне (перший варіант).

Висновки. У результаті вивчення проблеми асиметричності вибору об'єктів дослідження в лінгвокультурології встановлено, що найбільш популярними в лінгвокультурологічних наукових розвідках є лексичні, фразеологічні й текстові об'єкти, що становлять універсальні, національні, регіональні прецедентні феномени історії та культури, фольклорні образи, міфологічні сюжети, традиційні обряди та ритуали з участю людини, історичні артефакти, графічні коди, міжмовні та міжкультурні впливи, які спричиняють мовні зміни. Було висвітлено деякі об'єктивні та суб'єктивні чинники, що сприяють такому перебігу подій. Серед них основними є, по-перше, стала традиція досліджувати вплив мовної системи, якою володіють мовці, на тип і стиль мислення, тобто на когнітивну систему, бо дію та наслідки такого впливу відстежити набагато легше, ніж дію й наслідки первинних процесів позамовного формування суттєвих структурних відмінностей у граматичних системах мов. По-друге, приховані та історично віддалені первинні процеси формування мовних одиниць набагато триваліші за вторинні впливи; по-третє, вони сховані в індивідуальній і колективній підсвідомості, отже, для їх розкриття потрібні численні зіставні спостереження як на різних синхронних зрізах, так і в діахронії; по-четверте, для розробки правильної методики лінгвокультурологічного дослідження категорій мовної системи і обробки отриманих результатів потрібні комплексні знання та дослідницькі навички аналізу, синтезу, зіставлення, навички володіння іншими методами і прийомами дослідження мовленнєвих і психогенітивних процесів у мозку людини. Крім того, лексичні і фразеологічні одиниці, цікаві для лінгвокультурологічного аналізу, паралельно вивчають культурологи, історики, етнографи, фольклористи, літературознавці, соціологи тощо. Тож багато інформації про це є у вільному доступі, вивчати ці питання легше. У цілому, дуалізм людського чинника у мові та мовного чинника у людині породжує більшу вірогідність вибору для лінгвокультурологічного дослідження тих мовних об'єктів, які мають прозорість людського чинника і можуть бути включені до системи соціокультурних явищ у мовному просторі людини.

Ми вважаємо, що лінгвокультурологічне вивчення системних і підсистемних категорій мови, здебільшого, має відбуватися за методиками дослідження синтагматично-парадигматичних систем. У такому разі синтагматичний складник має структуруватися на прагматичних засадах категорії, а парадигматичний — на формально-структурних.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в удосконаленні методології лінгвокультурологічних студій і продовженні зіставних досліджень синтагматично-парадигматичних систем у лінгвокультурології.

Л і т е р а т у р а

1. Арефьева Н. Г. Російсько-український фразеологічний словник культурних символів. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. 120 с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура : Три лингвострановедческие концепции : лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы. Москва : Индрик, 2005. 1038 с.
3. Винниченко В. Контрасти. URL : http://booksafe.net/book/vinnichenko_volodimir-kontrasti-249075.html/
4. Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia linguistica*. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. Т. 1. С. 25–33.
5. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2007. 296 с.

6. Дорда С. В. Лінгвокультурологія як самостійний напрям лінгвістичних досліджень. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2017. № 3 (352). С. 411–417.
7. Жайворонек В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
8. Загнітко А. П., Богданова І. В. Лінгвокультурологія : навч. посібник. 3-є вид., перероб. і доп. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2017. 287 с.
9. Історія виникнення і методи лінгвокультурології. *Наша освіта* : сайт. URL : https://damar.ucoz.ru/publ/istorija_viniknennja_i_metodi_lingvokulturologiji/13-1-0-317/ (дата звернення: 30.09.2023).
10. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : монографія. Івано-Франківськ ; Київ : Плай, 2008. 391 с. ISBN 978-966-640-237-3. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Kononenko_Vitalii/Mova_u_konteksti_kultury.pdf?/ (дата звернення: 18.09.2023).
11. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : Навч. Посібник. Київ : Вища школа, 2008. 327 с.
12. Ма Яньфей. Конотативно марковані словосполучення як об'єкт лінгвокультурологічного дослідження (на матеріалі сучасних українських газетних текстів). *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Филология. Социальные коммуникации*. 2011. Т. 24 (63). № 1. Ч. 1. С. 54–58. URL : <https://sn-philo1.fcfv.ru/wp-content/uploads/2016/12/009ma-yanfei.pdf/> (дата звернення: 17.09.2023).
13. Медвідь Н. С. Лінгвокультурами в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 18 с. URL : https://otherreferats.allbest.ru/languages/00589280_0.html?ysclid=luidougzqw713912367
14. Михайленко-Зото О. О. Російська паронімія в лінгвокультурологічному аспекті : дис. ... докт. філософії за спец. 035 Філологія / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2021. 220 с.
15. Риженка А. А. Етимологічний аналіз концепту *Сім'я* (家) в китайській мові. *Лінгвістичні дослідження* : Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2014. Вип. 37. С. 165–168.
16. Степанов С. М. Російське мовлення Одеси : монографія / за ред. проф. Ю. О. Карпенка. Одеса : Астропринт, 2004. 496 с. ISBN 966-318-289-X.
17. Степанов С. М. Російське міське мовлення в полілінгвокультурному просторі Одеси : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.02. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2013. 34 с.
18. Степанова С. Є. Соціальний статус у мовній картині світу художнього персонажа : дис. ... докт. філософії : 035 Філологія / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2023. 228 с.
19. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типи українського художнього дискурсу ХІХ ст. : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ, 2019. 33 с.
20. Чень Шаосюн. Про деякі шляхи розв'язання проблеми термінологічної паронімії у навчанні філологів — фахівців іноземних мов. *Мова* : науково-теор. часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2022. № 38. С. 81–86. DOI: 10.18524/2307-4558.2022.38.269915
21. Fornal M. Ucieleśniony umysł, ucieleśnione poznanie, ucieleśniony język, czyli jak rozwój nauk kognitywnych doprowadził do rewolucji w językoznawstwie. *Lingvokulturologia w glottodydaktyce i badaniach językoznawczych*. Łódź : Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, 2021. S. 19–37. ISBN 978-83-7405-696-0; 978-83-7405-703-5. URL : https://wydawnictwo.ahe.lodz.pl/sites/default/files/Lingvokulturologia_ebook.pdf/ (дата звернення: 20.09.2023).
22. Shulgina E. M., Yang Fang. The Concept “Family” in the Russian and Chinese Linguistic Views of the World. *Procedia : Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 154. P. 162–169.
23. Wierzbicka A., *Язык, умysł, kultura* : wybór prac. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 592 s. ISBN : 83-01-12608-6.
24. 成功之路. 第1部分. 北京, 2023. 132 页. ISBN : 978-7-5619-2162-3.

References

1. Arefieva, N. G. (2018), *Russian-Ukrainian phraseological dictionary of cultural symbols [Rosyis'ko-ukrayins'kyi frazeolohichnyi slovnyk kul'turnykh symboliv]*, Odessa I. I. Mechnikov University Press, Odessa, 120 p.
2. Vereshchagin, E. M., Kostomarov, V. G. (2005), *Language and culture : Three linguistic and ethnographic concepts : lexical background, speech-behavioral tactics and sapient themes [Yazyk i kul'tura : Tri lingvostranovedcheskiye kontseptsii : leksicheskogo fona, reche-povedencheskikh taktik i sapientemy]*, Indryk Publishing House, Moscow, 1038 p.
3. Vynnychenko, V. (2023), *Contrasts [Kontrasty]*, available at : http://bookscave.net/book/vinnichenko_volodimir-kontrasti-249075.html/ [accessed 09/29/2023].
4. Holubovska, I. O. (2008), “Language personality as a linguocultural phenomenon”, *Studia linguistica* [“Movna osobystist' yak lnhvokul'turnyy fenomen”, *Studia linguistica*], Taras Shevchenko Kyiv National University Press, Kyiv, Vol. 1, pp. 25–33.
5. Holyanych, M. I. (2007), *Internal form of the word and discourse* : monograph [Vnutrishnya forma slova i dyskurs : monohrafiya], VDV TSIT Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 296 p.
6. Dorda, S. V. (2017), “Linguoculturology as an independent direction of linguistic research”, *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University, Philological sciences, Linguistics* [“Linhvokul'turolohiya yak samostiynyi napryam lnhvistychnykh doslidzhen”, *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeys'koho natsional'noho universytetu im. L. Ukrainky, Filolohichni nauky, Movozaavstvo*], Lutsk, No. 3 (352), pp. 411–417.
7. Zhayvoronok, V. V. (2006), *Signs of Ukrainian ethnoculture* : Dictionary-reference [Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury : Slovnyk-dovidnyk], Dovira Publishing House, Kyiv, 703 p.
8. Zahnitko, A. P., Bohdanova, I. V. (2017), *Linguoculturology* : tutorial, 3rd ed. [Linhvokul'turolohiya : navch. posibnyk, 3-e vyd.], Vasyl' Stus Donetsk National University Press, Vinnytsia, 287 p.
9. “The history of emergence and methods of linguistic and cultural studies”, *Our Education* : Site (2023) [“Istoriya vynyknennya i metody lnhvokul'turolohiyi”, *Nasha osvita* : sayt], available at : https://damar.ucoz.ru/publ/istorija_viniknennja_i_metodi_lingvokulturologiji/13-1-0-317/ (date of access: 09/30/2023).
10. Kononenko, V. I. (2008), *Language in the context of culture* : monograph [Mova u konteksti kul'tury : monohrafiya], Play Publishing House, Ivano-Frankivsk ; Kyiv, 391 p., ISBN : 978-966-640-237-3, available at : https://shron1.chtyvo.org.ua/Kononenko_Vitalii/Mova_u_konteksti_kultury.pdf?/ (access date: 09/18/2023).

11. Kononenko, V. I. (2008), *Ukrainian Linguoculturology* : Tutorial [*Ukrayins'ka linhvokul'turolohiya*], Vyscha shkola Publishing House, Kyiv, 327 p.
12. Ma Yanfei (2011), "Connotatively marked word combinations as an object of linguocultural research (based on the material of modern Ukrainian newspaper texts)", *Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University, Philology, Social communication* ["Konotatyvno markovani slovospoluchennya yak ob'yekt linhvokul'turolohichnoho doslidzhennya g(na materiali suchasnykh ukrayins'kykh hazetnykh tekstiv)", *Uchenye zapisky Tavricheskogo natsional'nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo, Filologiya, Sotsial'nye komunikatsii*], Vol. 24 (63), No. 1, Part 1, pp. 54–58, available at : <https://sn-philol.fcvu.ru/wp-content/uploads/2016/12/009ma-yanfei.pdf/> (date of access: 09/17/2023).
13. Medvid, N. S. (2009), *Linguoculturemia in Ukrainian social and psychological prose of the first half of 20th century* : Synopsis ["Linhvokul'turemy v ukrayins'kiy sotsial'no-psykholohichnyi prozi pershoi polovyny XX st." : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01], M. P. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 18 p., available at : https://otherreferats.allbest.ru/languages/00589280_0.html?ysclid=luidougzwq713912367/ (accessed 09/28/2023).
14. Mykhaylenko-Zoto, O. O. (2021), *Russian Paronymy in the Linguocultural Aspect* : Ph. D. thesis [*Rosiy's'ka paronimiya v linhvokul'turolohichnomu aspekti* : dys. ... dokt. filosofiyi za spets. 035 Filolohiya], Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, 220 p.
15. Ryzhkina, A. A. (2014), "Etymological analysis of the concept Family (家) in the Chinese language", *Linguistic studies* : Collection of science works ["Etymolohichnyi analiz konseptu Sim'ya (jiā) v kytays'kiy movi", *Linhvistychni doslidzhennya* : Zb. nauk. prats'], H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Vol. 37, pp. 165–168.
16. Stepanov, Ie. M. (2004), *The Russian Speech of Odesa* : monograph [*Rosiy's'ke movlennya Odesy* : monographiya], Yu. Karpenko (ed.); Odesa I. I. Mechnikov National University, Astroprint, Odesa, 496 p., ISBN 966–318–289–X.
17. Stepanov, Ie. M. (2013), *Russian urban speech in the multilingvocultural space of Odesa* : Thesis synopsis [*Rosiy's'ke mis'ke movlennya v polilinhvokul'turnomu prostori Odesy* : avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk : 10.02.02], O. O. Potebnya Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv, 34 p.
18. Stepanova, S. Ie. (2023), *Social status in the linguistic picture of the world of a literary character* : Ph. D. thesis [*Sotsialnyi status u movniy kartyni svitu khudozhn'oho personazha* : dys.... doct. filosofii : 035 Philolohiya], Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, 228 p.
19. Sukalenko, T. M. (2019), *Linguocultural types of Ukrainian artistic discourse of the 19th century* : Thesis synopsis [*Linhvokul'turni typazhi ukrayins'koho khudozhn'oho dyskursu XIX st.* : avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk : 10.02.01], O. O. Potebnya Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv, 33 p.
20. Chen Shaoxiong (2022), "On some ways to solve the problem of terminological paronymy in the training of philologists-specialists in foreign languages", *Mova / Language* ["Pro deyaki shlyakhy rozv'yazannya problemy terminolohichnoyi paronimiyi u navchanni filolohiv — fakhivtsiv inozemnykh mov", *Mova* : naukovy-teor. chasopys z movoznavstva], Odesa I. I. Mechnikov National University, Astroprint Publishing House, Odesa, Vol. 38, pp. 81–86, DOI : 10.18524/2307–4558.2022.38.269915.
21. Fornal, M. (2021), "Ucieleśnione umyśl, ucieleśnione poznanie, ucieleśnione język, czyli jak przyszwow nauk kognitywnych dopładł do rewolucji w językoznawstwie", *Lingwokulturologia w glottodydaktyce i badaniach językoznawczych*, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź, ss. 19–37, ISBN 978–83–7405–696–0; 978–83–7405–703–5, available at : https://wydawnictwo.ahe.lodz.pl/sites/default/files/Lingwokulturologia_ebook.pdf/ (date of access: 20/09/2023).
22. Shulgina, E. M., Yang Fang (2014), "The Concept "Family" in the Russian and Chinese Linguistic Views of the World", *Procedia : Social and Behavioral Sciences*, Vol. 154, pp. 162–169.
23. Wierzbicka, A. (1999), *Język, umyśl, kultura* : wybór prac, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 592 s., ISBN : 83–01–12608–6.
24. *The road to success* (2023) [*Chéng gōng zhī lù*], Beijing, Part 1, 132 p., ISBN: 978–7–5619–2162–3.

Ievgenii N. STEPANOV,

Grand Ph.D. in Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Russian Department, Institute of Foreign Languages, Hunan Normal University; 36 Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, China; tel.: +86 17570751005; e-mail: stepanov175@163.com; <https://orcid.org/0000-0002-5441-9822/>

REFLECTIONS ON THE ASYMMETRY OF THE LINGUOCULTUROLOGY STUDY OBJECT

Summary. The *purpose* of this scientific research is to highlight the problem of asymmetry in the process of studying various sections of the language and speech system in linguoculturology. The *object* of study is priorities in the selection of research issues in linguocultural studies. The *subject* of the proposed research is the processes that cause one — sidedness of the linguoculturological study of the language and speech system in modern linguistics. The *results* of the analysis make it possible to draw *conclusions* that the active study of the linguocultural foundations of lexical and phraseological elements is facilitated by the openness of lexical and phraseosemantic systems of language and speech, the parallel study of many of them in other scientific areas: cultural studies, history, ethnography, folklore studies, literary studies, etc. Linguoculturologists ignore numerous elements of grammatical, word-forming, prosodic, phonetic, and even lexicological subsystems of language and speech, which play an important role in the lingual culture of all languages. These subsystems are mainly organized by syntagmatic-paradigmatic relations, the discovery and description of which requires a comprehensive approach to the material and enhanced theoretical linguistic training.

Key words: linguoculturology, category, language, speech, system, asymmetry, linguoculturemia, vocabulary, phraseology, grammar, general linguistics, comparison.

Статтю отримано 27.10.2023 р.

ЯРОЦЬКА Галина Сергіївна,

доктор філологічних наук, професор кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +380 50 3916600; e-mail: g.yarotskaya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4456-3852>.

НОВІТНІ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ОПИТУВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК БАЗА ДАНИХ У ЛІНГВОКОНФЛІКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. *Об'єктом* дослідження представленої наукової роботи є соціолінгвістичні опитування як джерела інформації у вирішенні лінгвістичних конфліктів, які ми розуміємо як зіткнення національно-мовних інтересів представників різних мовних спільнот через нерівність статусів мов усередині двомовного або багатомовного суспільства. **Предметом** дослідження постало мовне питання в Україні, яке протягом усіх років незалежності в період передвиборчих кампаній використовувалося політичними елітами як предмет спекуляцій для мобілізації свого електорату. На думку багатьох дослідників, мовне питання в Україні безпосередньо пов'язане із визначенням національної ідентичності, тому соціолінгвістичні опитування містять серед інших і запитання щодо національної ідентичності. **Мета** пропонованої роботи полягає у спробі визначити корелятивні зв'язки між політико-ідеологічною аджендою в країні та результатами опитувань. Звичайно, що російська агресія не могла не вплинути на мовне питання в країні. Поряд із впливом офіційних політико-ідеологічних дискурсів на мовну політику в Україні починає здійснювати вплив так звана агентність, адже в мовних суперечках беруть участь мовні активісти або агенти, що постало предметом окремих наукових досліджень у європейських та вітчизняних працях. **Результати.** Порівнюючи результати соціолінгвістичних опитувань упродовж усіх років незалежності, науковці намагаються з'ясувати суспільні тенденції щодо вирішення мовних конфліктів. Проте політичні еліти продовжують використовувати мовне питання для розбрату в суспільстві, незважаючи на те, що соціолінгвістичні дані свідчать про вторинність мовного питання для громадян України, принаймні у довоєнний період. **Висновки.** Навіть оптимістичні результати опитувань, що дійсно підтверджують наявність певних, але вже не таких суттєвих розбіжностей між мовними орієнтаціями різних груп населення України, не надають гарантій щодо безконфліктного співіснування на мовному ґрунті, адже конкуренція між політичними елітами здатна знову представити мовне питання як конфліктогенне та погляди людей як поляризовані й безкомпромісні через конструювання відповідних політико-ідеологічних дискурсів.

Ключові слова: лінгвістичний конфлікт, соціолінгвістичне опитування, мовна політика, національна ідентичність, мовна ідентичність, мовні активісти, Україна.

Дослідницька проблематика та її зв'язок із попередніми дослідженнями. Сьогодні у світі спостерігаємо зіткнення двох протилежних тенденцій: прагнення до збереження самобутності етносу, з одного боку, і тенденції до глобалізації, з іншого. Це спричинило появу купи питань і протиріч та стало поштовхом до численних досліджень дихотомії «свій-чужий» у різних наукових галузях, зокрема в лінгвістичній конфліктології.

Зважаючи на те, що масштаби конфліктів у сучасному інформаційному суспільстві неухильно зростають, вкрай актуальними та затребуваними стають соціолінгвістичні опитування, які формують базу даних для представників різних наукових напрямів, зокрема лінгвоконфліктологів. Прикладні завдання лінгвоконфліктологи вбачають у формуванні та розробці засобів попередження та нейтралізації конфліктів, а також у визначенні конструктивних методів їх вирішення.

На відміну від мовних конфліктів, де саме мовні засоби є причиною ескалації конфлікту та проявів агресії, в лінгвістичних конфліктах ми маємо справу із суперечкою, об'єктом якої постають лінгвістичні проблеми як-от: фемінітиви, мовні права громадянина, вибір абетки, правопис, вибір мови спілкування, вимова тощо. Багато з цих проблем (вибір мови спілкування, мовні права тощо) набувають політико-ідеологічного забарвлення і стають частиною політичної боротьби, навіть подекуди перетворюються на збройні конфлікти. Отже, лінгвістичний конфлікт — це зіткнення національно-мовних інтересів представників різних мовних спільнот через нерівність статусів мов усередині двомовного або багатомовного суспільства. Такі конфлікти мають регулюватися державними органами, адже нейтралізувати (навіть попередити) їх може як продумана виважена мовна політика, так і узгоджені дії щодо примирення всіх сторін, пошуки консенсусу, адже саме такі методи є спільними для всіх різновидів конфліктів.

Сьогодні дедалі більше країн стають багатомовними, але, незважаючи на сформовану мовну ситуацію, державною мовою часто стає тільки одна мова. Це відбувається не лише через внутрішні причини (самі мови важко піддаються правовому врегулюванню), а й зовнішні, зокрема, політичні. Будь-яка багатонаціональна країна автоматично потрапляє до категорії «ризиків» виникнення та розвитку лінгвістичних конфліктів, які є гібридними, адже містять багато складників та зумовлені різними причинами, тісно пов'язаними між собою. Щоб уникнути різного роду конфліктів, система заходів, що вживаються державою, повинна виходити зі своєрідності етнічного складу, специфіки міжнародних відносин, ролі окремих мов і їхніх носіїв у суспільному житті та багатьох інших чинників, що мають велике значення в тій чи іншій мовній ситуації.

Оскільки серед багатьох причин і ситуацій, що зумовлюють лінгвістичні конфлікти, виокремлюють, передусім, соціальні, економічні, політичні та ідеологічні, розв'язання цих проблем потребує співпраці лінгвістів, соціологів із політологами та юристами, адже йдеться про мовну політику або мовне врегулювання, планування (менеджмент) тощо.

Усвідомлення того, що в Україні мова — один з найважливіших атрибутів державності, сприяло глибокому науковому аналізу різних аспектів мовної ситуації та мовної політики в Україні, зреалізованому в науковому доробку українських мовознавців [1–15]. Мовним питанням як джерелом викликів і ризиків для суспільства та держави займалися такі українські науковці, як: В. М. Кулик, О. М. Майборода, Г. С. Панасенко, М. І. Панчук, О. М. Куць, О. В. Заремба, С. Ю. Римаренко, В. О. Котигоренко, В. В. Заблоцький, І. О. Кресіна, В. П. Горбатенко, Б. М. Ажнюк, Л. П. Нагорна, Г. М. Яворська та інші.

Лінгвістичні конфлікти, як і будь-які інші, важливі для суспільства, оскільки виконують цілу низку функцій: як з негативними наслідками (маскування позамовного зіткнення), так і з позитивними (об'єднання у спільноти через спільний інтерес). Підґрунтям лінгвістичного конфлікту так чи інакше є соціальна напруга, яка складається з відповідних суперечностей.

Мову як основну специфічну ознаку етносу можна розглядати з двох позицій: за напрямом «усередину» — тоді вона виступає як головний фактор етнічної інтеграції; за напрямом «назовні» — в цьому випадку вона — основний фактор етнічної диференціації ознак етносу. Отже, мова виступає як інструмент і самозбереження етносу, і відокремлення «своїх» і «чужих».

Формулювання дослідницьких завдань. У нашій роботі ми зосереджуємо увагу на соціолінгвістичних дослідженнях, присвячених питанням мовної та національної ідентифікації громадян України, їх ставленню до мовної політики, мовних конфліктів і мовного активізму, що набуває ознак потужного руху, який вочевидь впливає на політичні еліти.

Цілком виправданою є зацікавленість науковців у проведенні соціолінгвістичних опитувань. Погляди на належний статус української та російської мов, за результатами опитувань, що відбулися до 2014 року, виявилися розмаїтими й амбівалентними, враховуючи регіональну поляризацію країни [1–15]. Тим доречніше порівняти відомості з опитувань у попередні роки з тими результатами, що маємо сьогодні.

«Навіть до повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року існував ряд факторів, які негативно впливали на репрезентативність опитувань (наприклад, відсутність перепису понад 20 років). Повномасштабна війна, зрозуміло, значною мірою впливає на репрезентативність і ускладнює роботу соціологів, але не унеможливує її. Доступ до надійних даних про стан настроїв у суспільстві лишається актуальним як для самих українців, так і для наших закордонних партнерів (які, як показали події останніх місяців, часто недооцінювали і не розуміли Україну та українців)» [30].

Отже, ми ставимо собі за мету спробу з'ясувати наявність кореляційних зв'язків між суспільною думкою (за результатами соціолінгвістичних опитувань) та політико-ідеологічним дискурсом, згідно з яким кривава війна, яку розпочала країна-агресор в Україні, не могла відповідним чином не вплинути на мовний та національний вибір українців.

Виклад основного матеріалу. Ми спробуємо розпочати пошук підстав для відповідей на вищевказані питання, спираючись на доробки науковців та аналіз результатів низки соціолінгвістичних опитувань в Україні, що були здійснені в різні часи, а саме: з 2004 по 2023 роки.

Одним із найпомітніших аспектів української політики останніх тридцяти років була суперечка щодо мовного питання, насамперед щодо статусу російської мови порівняно з українською. Ця суперечка періодично загострюється, зазвичай у період виборів, але у проміжках між ними майже забувається [8, с. 15]. Починаючи з 1991 року, українські політичні суб'єкти використовували питання мови для спекуляцій і мобілізації свого електорату. «Хоча це питання відіграло слабку роль на раціональному рівні (інші проблеми респонденти вважали значно більш важливими), проте на емоційному рівні, на жаль, продовжувало лишатися потужним мотиватором, чим безсоромно і безрозсудно користувалися українські політики. Утім, навіть до 2014 року відбувалася, хоч і не дуже швидко, зміна ставлення до мовного питання загалом і до української мови зокрема. Усе менше ставало прихильників «другої державної» і все більше обговорювався як «компромісний» варіант «другої офіційної в окремих регіонах». 2014 рік дав потужний поштовх суспільному переосмисленню ролі української мови, а російське широкомасштабне вторгнення 2022 року фактично «вбило» перспективи російської мови в Україні» [24].

Сьогодні більшість громадян України російську мову асоціативно пов'язують з мовою нападників і вважають її «токсичною», свідомо обираючи мовою спілкування українську, адже результати останніх соціологічних опитувань дають багато матеріалу щодо виявлення тенденцій як у мовних пріоритетах українців, так і у визначенні національної приналежності [9]. Результати опитування свідчать, що переважна більшість українців уже розуміє потребу говорити українською мовою, адже це є найбільшою і найважливішою зміною в мовній ситуації, яку зумовила, насамперед, російська агресія.

Поряд із впливом офіційних політико-ідеологічних дискурсів на мовну політику в країні починає здійснювати вплив так звана агентність, адже в мовних суперечках беруть участь мовні активісти або агенти, що постало предметом окремих наукових досліджень в європейських та вітчизняних працях

Стосовно ситуації на Сході, автори монографії «Цивілізаційна ідентичність українства...» зазначають, що «під час перебігу всіх виборчих кампаній, починаючи з 2004 до 2020 рр., спостерігалася безпрецедентна політична мобілізація виборців цього краю на ґрунті актуалізації проросійських орієнтирів і регіональної ідентичності. Визначальну роль у цьому процесі відіграли не стільки інтереси, скільки символи та ідентичності» [24, с. 358].

Згідно з результатами останніх (2023 року) соціологічних опитувань в Україні, понад 50 % населення країни користуються у повсякденному спілкуванні двома мовами — російською та українською, тобто є білінгвами. Проте, на думку авторів монографії «Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи реалізації (2014–2022 рр.)», найбільшим викликом для національного будівництва в Україні є проєкт насадження російської ідентичності на теренах України, який має довгу історію. «Небезпека конкуренції цих різних світосприйнять на одній території полягає у тому, що проросійська ідентичність здатна замінити українську, бо механізми її конструювання формують ілюзію «нерозрізнення» (*«какаяразница»*) цих ідентичностей через спільний багатомовний спосіб буття, спільні життєві практики у побуті, освіті, охороні здоров'я, кар'єрному зростанні, віруваннях тощо. При цілеспрямованій стратегії формування української національної ідентичності Україна як новітній незавершений цивілізаційний проєкт має всі перспективи уникнути як цієї загрози, так і пасток «плавильного казана» та мультикультуралізму, оскільки такі практики глобалізації не набули на її теренах широкого втілення [2].

Європейський досвід також поставив під сумнів перспективи асиміляції різних етнічних та соціальних груп у єдину гомогенну спільноту, практики мультикультуралізму щодо цивілізованого, безконфліктного співіснування різних соціокультурних груп (етнічних меншин, іммігрантів, біженців, феміністок, інших спільнот тощо) в єдиній державі, позитивний вплив культурної багатоманітності на людське буття. Міграційна криза в ЄС та атомізація суспільства спричинили потребу консолідації навколо загальнонаціональних цінностей шляхом піднесення ідентичності груп до ідентичності державної та загальнонаціональної. Ця потреба співзвучна викликам глобалізації як визначальному наднаціональному процесу сучасності, який ініціює ослаблення соціальних, корпоративних і політичних форм групової ідентичності, призвівши до нових викликів у сучасному суспільстві, розмивання цінностей і традицій, конфлікту ідентичностей та ґенофондів «нових» і «старих» спільнот, загроз нацбезпеки, особливо в Україні, гострій конкуренції на її теренах панросійської імперської та проєвропейської української ідентичностей, російсько-української війни і, як наслідок, — часткової втрати цілісності держави [29].

У цьому контексті слід підкреслити помітну трансформацію оцінних параметрів обох мов. Ідеться про те, що впродовж тривалого часу важливу роль у визначенні диглосії відігравав чинник престижу мов, а російську мову вважали престижнішою, ніж українську [3, с. 194]. На сучасному етапі розподіл обох мовних кодів на шкалі цінностей значною мірою змінився: російська втратила статус престижної у свідомості українських громадян, адже тільки третина респондентів визнає її престижність, тоді як під час опитування 2006 р. такої думки дотримувалися дві третини опитаних. Натомість українську мову сьогодні називає престижною більшість учасників анкетування.

Політолог Володимир Кулик уп'яте замовляє опитування, «ставлячи переважно ті самі запитання — про мову і про ідентичність, щоб мати змогу вивчати зміни у відповідях. Попереднє опитування було в травні 2017 року, тому порівняння даних дає змогу оцінити зміни за останні п'ять років, а особливо за минулі десять місяців — бо можна припустити, що найбільші зміни спричинила саме повномасштабна війна» [9]. Результати опитування, що відбулося в травні 2022 року та опубліковано 7.01.2023, дають підстави стверджувати, що національність більше не є етнічною категорією, й розподіл за нею не відбиває етнічного складу населення [9].

У 2017 році 60 % респондентів вважали, що «українська мова має бути основною в усіх сферах спілкування», а 33 % — що «Україна має бути двомовною країною». 2022-го за переважну україномовність висловилися 80 %, а за двомовність — лише 15 %. Перевагу української в усіх ділянках підтримують навіть більшість мешканців сходу та півдня (66 %) та російськомовців (57 %).

Соціологи зазначають, що методичний експеримент у травні 2022 року показав, «що громадяни, які зараз беруть участь в опитуваннях за демографічними характеристиками та змістовними настроями близькі до тих, які брали участь в опитуваннях до 24 лютого 2022 року. Попередньо побачили деяке зміщення в сторону «проукраїнськи» налаштованих громадян, що позначається на до 4–6 % відхиленнях для окремих запитань (у сторону більш частого обиравання варіантів, що відповідають «проукраїнській» інтерпретації подій). Це, на думку соціологів, у нинішніх умовах є досить оптимістичним показником [30].

Результати опитувань також свідчать, що саме бажання бути нацією робить українців єдиними та такими, що свідомо обирають українську ідентичність. Згідно з відповідями респондентів, з українською національністю сьогодні себе пов'язують 95 % мешканців України (звичайно, йдеться про підконтрольні Україні території), з російською — 2 %, подвійну національність вказали тільки 1 % респондентів. У 2017 році ці цифри були відповідно такими: 88 % : 7 % і 3 %. Однак сьогодні підвищення частки українців за національною ознакою відбулося значною мірою за рахунок Сходу та Півдня України. Щодо двомовності українців: ми уналежнили до білінгвів тих, хто користується

у повсякденному житті двома мовами та переважно українською чи російською. Сумарно наприклад, у 2017 році виходить 54 % білінгвів, а в 2022 році — 50 %. Отже, фіксуємо зниження частки білінгвів у порівнянні з 2017 роком. Наразі маємо 50 % двомовних українців, серед яких більша частка мешканців Центру, Сходу та Півдня. Національну українську ідентифікацію обрали 95 % у 2022 році, у 2017 році — 88 %, подвійну ідентичність обрали тільки 2 % і 7 %, відповідно. Інакше кажучи, серед 50 % українців-білінгвів тільки 2 % визначили подвійну українсько-російську національну ідентичність [9].

Можливо, подвійна національність як така здається неприйнятною ще з советських часів або уналежнення білінгвів до української нації є свідченням патріотичного піднесення у стані війни з Росією. Хоча, незважаючи на ймовірність цих мотивів, досить показовими є відповіді на запитання про критерії визначення національної ідентичності: визначальним фактором громадяни України вважають національність батьків: 48 % у 2022 році та 48 % у 2017 році; національність за країною — 36 % та 24 %; за мовою — лише 3 % у 2022 та 2017 роках (однакові показники). Усі зазначені цифри свідчать про слабку кореляцію (майже відсутність її) між мовами спілкування і національною ідентифікацією серед білінгвів.

Українці, які використовують виключно українську мову у повсякденному житті, становлять 41 % (2022) і 34 % (2017), тоді як українці за національністю — 95 % і 88 %; виключно російську мову — 12 % і 6 %, тоді як російську національність обрали 7 % і 2 %. Отже, маємо достатньо підстав вважати, що національна ідентифікація стає радше політичною категорією, ніж етнічною й «розподіл за нею не відбуває етнічного складу населення <...>» [9].

Упродовж 26 травня — 5 червня 2023 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів власне всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус». Надаючи коментарі до результатів опитування А. Грушевський, зазначає, що поживавлення дискусій з приводу використання «мови агресора» спричинені саме агресією росії, яка не захищає, а сприяє погіршенню ставлення до російської мови. Крім того, до лютого 2022 року серед російськомовного населення була вищою підтримка проросійських партій і нижчою підтримка євроінтеграції. Зараз ця різниця радикально зменшилася і стає все більш несуттєвою [30].

Висновки. Можливе цивілізаційне майбутнє України — побудова громадянської, політичної нації, де етнічна, особистісна та групова самоідентифікація громадян буде надійно захищена недоторканістю прав і свобод людини та громадянина. Проте така цивілізаційна перспектива потребує детального теоретичного осмислення, фундаментального дослідження і опосередкування як задач, чинників та механізмів її досягнення, так і викликів, які виникатимуть на цьому шляху, зокрема у регіональному вимірі. На думку Володимира Паніотто, гендиректора Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), щодо того, якими будуть точки зору українців на політику й життя після війни, настрої та емоції, які чекають на українське суспільство в майбутньому, важко прогнозувати, бо вони дуже залежатимуть від наших успіхів і невдач на війні [2, с. 241]. Утім залишається питання, яку саме мовну політику, мовний менеджмент у майбутньому український уряд і мовні агенти (активісти) запропонують суспільству, на які мовні уявлення й орієнтації українців будуть орієнтуватися? Адже конкуренція між політичними елітами здатна знову представити мовне питання як конфліктогенне, а погляди людей як поляризовані та безкомпромісні через конструювання відповідних політико-ідеологічних дискурсів. Навіть оптимістичні результати опитувань, що дійсно підтверджують наявність певних, але вже не таких суттєвих розбіжностей між мовними орієнтаціями різних частин населення України, не надають гарантій щодо безконфліктного співіснування на мовному ґрунті.

Л і т е р а т у р а

1. Альбота С. Лінгвістична конфліктна ситуація : термін, інтерпретація та аналіз. *Проблеми української термінології* : зб. наук. праць XVI міжнар. наук. конф. (м. Львів, 1–3 жовт. 2020 р.). Львів, 2020. С. 142–146.
2. Артёмов І. В., Віднянський С. В. та ін. Європейська та євроатлантична інтеграція України : стан і перспективи реалізації (2014–2022 рр.) : монографія. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2022. 284 с. ISBN 978–617–8046–73.
3. Бабій І. Мовна політика незалежної України. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвуз. зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2021. Вип. 45 (1). С. 101–106.
4. Білоконенко Л. А. Проблематика конфліктології в сучасному мовознавстві. *Філологічні студії*. Одеса : ОНУ, 2010. Вип. 4. URL : <http://surl.li/argxn/> (дата звернення: 8.01.2023).
5. Демська О. М., Мальцев Е. Мовна політика : про ідентичність і успішність у глобальному світі. *Мова : класичне — модерне — постмодерне* : збірник наукових праць. 2016. Вип. 2. С. 16–26.
6. Ковальова Т. В. Мовні конфлікти як об'єкт державного регулювання. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 1. С. 302–309.
7. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні / Л. Масенко ; [худож. оформ. О. Я. Остапова ; авт. вступ. сл. П. Кагуй]. Київ : Кліо, 2020. 175 с.
8. Кулик В. Мовна політика в багатомовних країнах. Закордонний досвід та його придатність для України. Київ : Дух і Літера, 2021. 312 с.

9. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022 року. URL : <https://zbruc.eu/node/114247/> (дата звернення: 8.01.2023).
10. Марасюк С. Дослідження взаємозв'язку категорій «етнос», «нація», «держава» в контексті процесів державотворення. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. Вип. 1 (31). С. 45–51.
11. Масенко Л. Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. Київ : КМ Академія, 2004. 162 с.
12. Матвеева Н. Сучасна мовна ситуація (на матеріалі масового опитування 2017 року). *Мова: класичне — модерне — постмодерне*. 2017. Вип. 3. С. 52–59. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Langcmp_2017_3_8/ (дата звернення: 10.01.2023).
13. Матвеева Н. Р. Українсько-російський білінгвізм і діглосія в сучасному комунікативному просторі Києва : дис. ... докт. Філософії (Ph.D.) : 035 Філологія / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка ; Ін-т укр. мови НАН України. Тернопіль ; Київ, 2021. 239 с.
14. Панасенко Г. С. Динаміка мовних конфліктів у XXI столітті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2018. Вип. 8. URL : <http://surl.li/argxt> (дата звернення: 10.01.2023).
15. Панасенко Г. С. Розвиток мовних конфліктів у сучасній Україні. *Сучасне суспільство : політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки* : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2017. Вип. 2 (14). С. 157–174.
16. Пантелеева И. А. Глобалистическая картина мира : универсальный язык — миф или реальность? *Интеллект. Особистість. Цивілізація* : темат. зб. наук. праць із соц.-філос. пробл. Донецьк : Дон НУЕТ, 2007. Вип. 5. С. 118–125.
17. Портал мовної політики. URL : <https://goo.su/A7URvC/>
18. Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : Матеріали наук. конференції. 28–29 травня 2001 р. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2002. 222 с.
19. Сальваторе Дель Гаудіо. Міжмовні відношення та мовні права в Україні та Італії: порівняльний аналіз. *Мовні права в сучасному світі* : зб. наук. праць. Київ : Київський національний університет імені Бориса Грінченка, 2014. С. 107–119.
20. Чи зазнають російськомовні громадяни України утисків та переслідувань через російську мову : результати телефонного опитування, проведеного 26 травня — 5 червня 2023 року. URL : <http://surl.li/pnmfo> (дата звернення: 30.10.2023).
21. Становище української мови в Україні в 2017 році : Українці підтримують зміцнення позицій української мови, але в багатьох сферах і далі домінує російська. URL : <http://surl.li/pnmga/> (дата звернення: 10.10.2023).
22. Становище української мови в Україні у 2020 році. Аналітичний огляд. URL : <http://surl.li/ejvbt> (дата звернення: 10.10.2023).
23. Трень Т. О. Мовна самоідентифікація українців в умовах війни. *Мова і право* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 25 жовтня 2022 року, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ / За заг. ред. І. В. Царьової. Дніпро : ДДУВС, 2022. 240 с. С. 194–197.
24. Цивілізаційна ідентичність українства : історія і сучасність / авт. кол. : О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
25. Як змінилися українці через війну. URL : <http://surl.li/pnmho/> (дата звернення: 30.10.2023).
26. Яворська Г. М., Парахонський Б. Породження війни з безсилля миру : смислова логіка війни. Гібридна війна і демократичний мир що означає нова фаза російського наступу для України і Європи та як із ним упоратися. *Стратегічна панорама* : спеціальний випуск. 2022. 140 с. URL : <http://surl.li/pnmhz/> (дата звернення 30.10.2023).
27. Bouchard J., Glasgow G. P. (eds.). Agency in Language Policy and Planning: Critical Inquiries. New York ; London : Routledge, 2018. 310 p. DOI :10.4324/9780429455834. ISBN : 978–1138316188.
28. Korostelina K. V. Mapping national identity narratives in Ukraine : Nationalities Papers. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 2013. Vol. 41(2). P. 293–315. DOI :10.1080/00905992.2012.747498. URL : <http://surl.li/pnmie/> (дата звернення: 30.10.2023).
29. <https://surl.li/pnmie/> (дата звернення: 30.10.2023).
30. <https://goo.su/wki4Vu> (дата звернення: 30.10.2023).
31. <https://goo.su/WpсbVgG> (дата звернення: 30.10.2023).

References

1. Albota, S. (2020), “Linguistic conflict situation : term, interpretation and analysis”, *Problems of Ukrainian terminology* : collection of scientific works of the XVIth International scientific conf. (Lviv, 1–3 Oct. 2020) [“Lingvistichna konfliktna situatsiya : termin, interpretatsiya ta analiz”, *Problemy ukrainiskoi terminolohii* : zb. nauk. prats XVI mizhnar. nauk. konf. (m. Lviv, 1–3 zhovt. 2020 r.)], Lviv, pp. 142–146.
2. Artyomov, S. Vidnyanskyi, I. Todorov, P. Tokar (2022), *European and Euro-Atlantic integration : state and implementation prospects (2014–2022)* : Monograph [*Yevropeiska ta yevroatlantychna intehtratsiia Ukrainy : stan i perspektyvy realizatsiy* : monohrafiya], Uzhhorod, 284 p. ISBN 978–617–8046–73.
3. Babiy, I. (2021), “Language policy of independent Ukraine”, *Actual issues of Humanities* [“Movna polityka nezalezhnoi Ukrainy”, *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk* : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prac molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka], Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Volume 45 (1), pp.101–106.
4. Bilokonenko, L. (2010), “Problems of conflictology in modern linguistics”, *Philological Studios* [“Problematyka konfliktologii v suchasnomu movoznavstvi”, *Filologichni studii*], Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Vol. 4, pp., available at : <http://surl.li/argxn/>
5. Demska, O. M., Maltsev, E. (2016), “Language policy : about identity and success in the global world”, *Language : classic — modern — postmodern* [“Movna polityka : pro identychnist' i uspishnist' u hlobalnomu sviti”, *Mova : klasychne — moderne — postmoderne*], National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Issue 2, pp. 16–26.
6. Kovalyova, T. (2010). “Language conflicts as an object of state regulation”, *Theory and practice of Public Administration* [“Movni konflikty yak obyekт derzhavnoho reguluvannya”, *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*], V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Issue 1, pp. 302–309. ISSN : 1727–6667.

7. Masenko, L. T. (2020), *Conflict of languages and identities in post-Soviet Ukraine* [Konflikt mov ta identychnostey u postradyanskyi Ukraini], Clio Publishing House, Kyiv, 175 p.
8. Kulyk, V. (2021), *Language policy in multilingual countries : Foreign experience and its suitability for Ukraine* [Language and Identity in Ukraine [Movna polityka v bahatomovnykh krainakh : Zakordonnyi dosvid ta yoho prydatnist' dlya Ukrainy], Dukh i Litera Publishing House, Kyiv, 312 p.
9. Kulyk, V. (2023), *Language and Identity in Ukraine at the end of 2022* [Mova ta identychnist' v Ukraini na kinec' 2022 roku], available at : <https://zbruc.eu/node/114247/>
10. Marasyuk, S. (2008), "Study of the relationship between the categories of "ethnicity", "nation", "state" in the context of state-building processes", *Theory and practice of Public Administration* ["Doslidzhennya vyzayemoz'v'yazku katehoriy «etnos», «natsiya», «derzhava» v konteksti procesiv derzhavotvorennya", *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnya*], V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Issue 1 (31), pp. 45–51.
11. Masenko, L. (2004). *Language and society : postcolonial aspect* [Mova i suspilstvo : Postkolonialnyy vymir], National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, 162 p.
12. Matveyeva, N. (2017), "Modern Language situation", *Language : classic — modern — postmodern* ["Suchasna movna sytuatsiya (na materiali masovoho opytuvannya 2017 roku)", *Mova : klasychne — moderne — postmoderne*], National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Issue 3, pp. 52–59, available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lang-emp_2017_3_8/
13. Matveyeva, N. R. (2021), *Ukrainian-Russian bilingualism and diglossia in Kyiv modern communicative space* : Thesis for the Doctor of Philosophy Degree, spec. 035 Philology [Ukrainsko-rosiyskyi bilinhvizm i dyhlosiya v suchasnomu komunikatyvnomu prostori Kyieva: dys. ...doktora filosofii (Ph.D.) : 035 Filolohiya], Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University; The Institute of the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine, Ternopil, Kyiv, 239 p.
14. Panasenko, G. (2018), "The dynamics of language conflicts in the twenty-first century", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series International Relations, Economics, Country studies, Tourism* ["Dynamika movnykh konfliktiv u XXI stolitti", *Visnik Kharkivs'kogo natsional'nogo universitetu imeni V. N. Karazina : Mizhnarodni vidnosyny, Ekonomika, Krainoznavstvo, Turyzm*], Kharkiv, Issue 8, pp. , available at : <http://surl.li/argxt/>
15. Panasenko, G. S. (2017), "Development of language conflicts in modern Ukraine", *Modern society : political sciences, sociological sciences, cultural sciences* : proceedings ["Rozvytok movnykh konfliktiv u suchasniy Ukraini", *Suchasne suspilstvo : politychi nauky? Sotsiologichni nauky, kulturolozhichni nauky* : zb. nauk. prac], H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Issue 2 (14), pp. 157–174.
16. Panteleyeva, I. (2007), "Globalist picture of the world : universal language — myth or reality?", *Intelligence. Personality. Civilization : a thematic collection of scientific works on socio-philosophical problems* ["Globalisticheskaya kartina mira : universalnyi yazyk — mif ili realnost'?", *Intelekt. Osobystist. Tsyvilizatsiya* : temat. zb. nauk. prac iz sotsialno-filosofskykh problm], O. O. Shubin (ed.), Don NUET, Donetsk, Issue 5, pp. 118–125.
17. *Language Policy portal* (2023) [Portal movnoi polityky], available at : <https://goo.su/A7URvC/>
18. *Language conflicts and harmonization of society* : Proceedings of scientific conference, 28–29 May 2001 (2001) [Movni konflikti i armonizatsiya suspilstva : Materialy nauk. konferentsii 28–29 travnya 2001 r.], Taras Shevchenko Kyiv National University Press, Kyiv, 222 p.
19. Salvatore Del Gaudio (2014), "Interlingual relations and language rights in Ukraine and Italy : a comparative analysis", *Language rights in the modern world* : collection of scientific works ["Mizhmovni vidnoshennya ta movni prava v Ukraini ta Italii : porivnyalnyi analiz", *Movni prava v suchasnomu sviti* : zb. nauk. prac], Borys Hrinchenko Kyiv National University, Kyiv, pp. 107–119.
20. *Whether Russian-speaking citizens of Ukraine are subjected to harassment because of the Russian language* : results of a telephone survey conducted on May 26 — June 5, 2023 [Chy zaznayut' rosiyskomovni hromadnyy Ukrainy utyskiv ta peresliduvan' cherez rosiysku movy : rezultaty telefonnoho opytuvannya, provedenoho 26 travnya — 5 chervnya 2023 roku], available at : <http://surl.li/pnmfo/> (accessed: 30.10.2023).
21. *The Ukrainian language in Ukraine in 2017 : Ukrainians support strengthening the position of the Ukrainian language, but Russian continues to dominate in many areas* (2023) [Stanovyshche ukrainskoyi movy v Ukraini v 2017 rotsi : Ukraintsi pidtrymuyut' zmitsnennya pozytsiy ukrainskoyi movy, ale v bahatiokh sferakh i dali dominuye rosiyska], available at : <http://surl.li/pnmga/> (accessed: 10.10.2023).
22. *The Ukrainian language in Ukraine in 2020 : Investigation* (2023) [Stanovyshche ukrainskoyi movy v Ukraini u 2020 rotsi : Analitucnyi ohlyad], available at : <http://surl.li/ejvbt/> (accessed: 10.10.2023).
23. Tren, T. O. (2022), "Language self-identification of Ukrainians in war conditions", *Language and law : Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference*, October 25, 2022 ["Movna samoidentyfikatsiya ukraintsiv v umovax viyny", *Mova i pravo : Materialy Vseukrayinskoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi*, 25 zhovtnya 2022 roku], I. V. Tsariova (ed.), Dnipropetrovsk State University of internal affairs, Dnipro, 2022, pp. 194–197.
24. *Civilization identity of Ukraine : history and modernity* (2022) [Tsyvilizatsiyna identychnist' ukrainstva : istiriya i suchasnist'], O. Rafalskyi, Ya. Kalakura, O. Kalakura, M. Yurii (eds.), Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, Kyiv, 512 p.
25. *How Ukrainians have changed because of the war* (2023) [Yak zminylys' ukraintsy cherez viynu], available at : <http://surl.li/pnmho/> (accessed: 30.10.2023).
26. Yavorska, H., Parachonsky, B. (2022), "The origin of war from the impotence of peace : the semantic logic of war. Hybrid war and democratic peace what does a new phase of the Russian offensive mean for Ukraine and Europe and how to deal with it?", *Strategic Panorama* ["Porodzheniya viyny z bezslylyya myru : smyslova lohika viyny. Hibrydna viyna i demokratychnyi myr : sheho oznachaie nova faza rosiyskoho nastupu dlya Ukrainy i Yevropy ta yak iz nym uporatysya", *Stratehichna panorama*], Special issue, 140 p., available at : <http://surl.li/pnmhz/> (accessed: 30.10.2023).
27. Bouchard, J., Glasgow, G. P. (eds.) (2018), *Agency in Language Policy and Planning: Critical Inquiries*, New York ; London : Routledge, 310 p., DOI :10.4324/9780429455834; ISBN : 978–1138316188.
28. Korostelina, K. V. (2013), "Mapping national identity narratives in Ukraine, Nationalities Papers", *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol. 41(2), pp. 293–315, DOI :10.1080/00905992.2012.747498; available at : <http://surl.li/pnmie/> (accessed: 30.10.2023).
29. <https://surl.li/pnmie/> (accessed: 30.12.2023).
30. <https://goo.su/wki4Bu> (accessed: 30.12.2023).
31. <https://goo.su/Wpc6vGg> (accessed: 30.12.2023).

Galyna S. IAROTSKA,

Doctor of Philology (Grand Ph.D.), professor of the Applied Linguistic Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzkyi Blvd., Ukraine, 65058, Odesa;
mob.: +380 50 3916600; e-mail: g.yarotskaya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4456-3852>.

THE LATEST SOCIOLINGUISTIC SURVEYS IN UKRAINE AS A DATABASE IN LINGUISTIC AND CONFLICT STUDIES

Summary. *The object* of this research is sociolinguistic surveys as a source of information in resolving linguistic conflicts, which we understand as a clash of national and linguistic interests of representatives of different language communities due to the inequality of language statuses within a bilingual or multilingual society. *The subject* of the study is the language issue in Ukraine, which has been used by political elites during election campaigns throughout the years of independence to mobilise their electorate and speculate. According to many researchers, the language issue in Ukraine is directly related to the definition of national identity, so sociolinguistic surveys include questions about national identity, among other things. *The purpose* of this paper is to try to determine the correlations between the political and ideological agenda in the country and the results of the polls. Of course, the Russian aggression could not but affect the language issue in the country. Along with the influence of official political and ideological discourses, the so-called agency is beginning to influence language policy in the country, as language activists or agents are involved in language disputes, which has been the subject of separate scientific studies in European and domestic works. **Results.** By comparing the results of sociolinguistic surveys throughout the years of independence, scholars are trying to identify social trends in resolving language conflicts. However, political elites continue to use the language issue to divide society, despite the fact that sociolinguistic data show that the language issue was secondary for Ukrainians, at least in the pre-war period. **Conclusions.** Even the optimistic results of the surveys, which do confirm the existence of certain, but not so significant, differences between the linguistic orientations of different parts of the Ukrainian population, do not provide guarantees of conflict-free coexistence on linguistic grounds, since competition between political elites can again present the language issue as a conflictogenic one and people's views as polarised and uncompromising through the construction of relevant political and ideological discourses.

Key words: linguistic conflicts, sociolinguistic surveys, language policy, national identity, linguistic identity, language activists.

Статтю отримано 24.10.2023 р.

ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА І ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300471

УДК 811.163.2:27-36:801.7:930.272ТЕО

СТОЯНОВА Дарина Федорівна,кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: + 38 066 9499087; e-mail: darinazakun78@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9741-2519>

NOMINA AGENTIS ТА NOMINA ACTORIS В ОДЕСЬКОМУ СПИСКУ «МАЛОГО ЗБІРНИКА ПОВЧАНЬ» ТЕОДОРА СТУДИТА ХVІІІ СТ.

Анотація. *Метою* даної статті є визначення словотвірних та лексико-семантичних особливостей найменувань *nomina agentis* та *nomina actoris*, зареєстрованих у «Малому збірнику повчань» Теодора Студита, на підставі чого схарактеризувати дані мовні одиниці як засоби архаїзації чи модернізації (осучаснення та наближення до народно-розмовної мови) тексту. *Предмет* дослідження — словотвірні та лексико-семантичні особливості іменників *nomina agentis* та *nomina actoris*. Дослідження ґрунтується на основі аналізу Одеського списку «Малих катехиз», що входить до збірника № 1/154, який зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці. Усі зафіксовані іменники *nomina agentis* та *nomina actoris* поділяються за походженням на дві групи: питомі слов'янські мовні одиниці та запозичені; корінні слов'янські лексеми серед кожного номінативного ряду розподіляються на групи за словотвірними типами. У межах словотвірних типів відокремлюються лексико-семантичні групи. Виділення 2 лексико-семантичних груп — назв осіб за видом діяльності, характером занять, професією та номенів за характерними принципами поведінки — можливе для кожного словотвірного типу. Виокремлення інших лексико-семантичних груп є факультативним. Встановлено, що для слов'янських найменувань *nomina agentis* найбільш продуктивними словотвірними формантами виявилися -тел, -ннк, -ец, непродуктивними -нда, *-жь та одиничним -ау, для утворення для назв *nomina actoris* найчастіше використовується афікс -ннк, дуже рідко -ар. Відома науці стилістична диференціація між книжним афіксом -тел, афіксами -ннк, -ец, які могли брати участь як у творенні книжних елементів, так і народно-розмовних, «Малих катехизах» не простежується. *Результати* дослідження дають змогу зробити *висновок* про низку факторів, якими могло бути спричинене це явище: особливості змісту проповідей, індивідуальне відчуття книжника мовної норми, який працював над текстом, його підхід до підбору лексики та орієнтація на специфіку аудиторії, для якої призначалися тексти — добре підготовлені та освічені церковні служителі, ченці. Іншомовні запозичення представлені лише грецизмами, більшість з яких була засвоєна в давню епоху. *Перспективи подальших досліджень* вбачаємо в конкретизації ролі церковнослов'янської мови східної редакції на продуктивність даних словотвірних типів.

Ключові слова: Теодор Студит, «Малий збірник повчань», *nomina agentis*, *nomina actoris*, словотвірний тип, словотвірний формант, мовна норма.

Постановка проблеми. Дослідження болгарської рукописної спадщини до сьогодні залишається однією з визначальних задач сучасної мовознавчої болгаристики. Особливо пильної уваги вимагає студіювання пам'яток новоболгарської доби ХVІІ–ХVІІІ ст., цінність яких полягає в тому, що вони відображають зміни мовної структури, пов'язані насамперед з перебудовою синтетичного ладу болгарської мови на аналітичний, ілюструють інтенсивність проникнення прогресивних інновацій живого мовлення до писемної форми мови, а також демонструють спробу синхронізації писемної мови з реальними живомовними процесами та явищами. Вивчення новоболгарського рукописного надбання на всіх мовних рівнях, зокрема словотвірному, дає змогу простежити механізм складного й суперечливого процесу формування нової мовної норми в епоху болгарського Проторенесансу. Необхідність звернення саме до назв осіб за характером їх занять та родом діяльності у рукописах зазначеного періоду визначається насамперед антропологічною спрямованістю сучасної мовознавчої науки, історико-лінгвістичних студій зокрема, а також тим беззаперечним фактом, що найменування виконавців дії складають одну з найчисельніших у кількісному, найбагатшу у словотвірному та найбільш динамічну з точки зору поповнення та реагування на соціально-історичні зрушення лексико-семантичну групу, про що неодноразово відзначалось в численних дослідженнях (Ковалик І. І., Кровицька О., Сердега Р. Л., Смольська А. К., Радева В.). Крім того, подібні розвідки допоможуть конкретизувати наявні в науці знання про пошук принципів відбору адекватних мовних засобів для формування писемної мовної системи, яка б обслуговувала церковно-релігійні та духовні потреби тогочасного болгарського суспільства.

Наше дослідження ґрунтується на основі аналізу іменників *nomina agentis* та *nomina actoris*, зафіксованих у «Малому збірнику повчань» (або «Малих катехизах») Теодора Студита (759–826 pp.).

Комплекс проповідей видатного візантійського письменника, церковного та суспільного діяча, монаха, аскета, автора монастирського уставу входить до складу рукопису XVIII ст. № 1/154 (старий шифр 38/64), що зберігається у Відділі рідкісних видань та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки.

Зв'язок з попередніми дослідженнями й публікаціями. Ясна річ, назви осіб, серед яких і *nomina agentis* та *nomina actoris* як їх найбільш репрезентативна макрогрупа, здавна викликали науковий інтерес у багатьох дослідників, зокрема у таких видатних славістів та знавців історії слов'янських мов, як А. Вайян, В. Вондрак, А. Лескин, А. Мейє, Ф. Міклошич, Ф. Славський. У болгаристичній лінгвістичній традиції ці найменування також відносно добре досліджені. Чимало праць присвячено різноаспектному описанню мовних одиниць, що іменують виконавців дії, на різних етапах історичного розвитку болгарської мови: староболгарському (А. Давидов, І. Кочев, І. Кочева, Т. Мострова, Св. Ніколіћ, Л. Перчеклійський), середньоболгарському (Т. Мострова, М. Накова, Л. Перчеклійський, М. Спасова), новоболгарському (Ю. Балтова, Е. Георгієва, Ст. Жерєв, Е. Кочева, Л. Перчеклійський, В. Станков, Р. Цойнійська). Найвагомішою науковою розвідкою, присвяченою осмисленню дериваційних процесів у текстах XVII–XVIII ст., стала монографія Тадеуша Шиманського. Вагомий внесок у розробку ономазіологічних досліджень окремих словотвірних категорій на матеріалі Троянського дамаскину зробили роботи Л. Перчеклійського. Об'єктом вивчення низки праць було обрано особливості назв осіб виконавців дії у сучасній болгарській мові (Ц. Аврамова, Ю. Балтова, М. Димитрова, Ст. Младенов, В. Мурдаров, В. Радева, Р. Русинов) та її діалектах (Л. Василєва, Л. Домусчієва, І. Кочев, Т. Тетовська-Троєва).

Одеський список «Малих катехиз» Теодора Студита під кутом зору вказаної проблематики ще не розглядався, подібний аналіз здійснюємо вперше. Дослідженням величезного за обсягом та багатого у жанрово-тематичному плані творчого доробку ранньовізантійського автора та поширення його творів серед слов'ян опікувалися такі вчені, як М. Гроссу, О. П. Доброклонський, Д. С. Іщенко, Д. Петканова, Г. Попов. Відносно недавно світ побачив український переклад творів Теодора Студита, який включає, переважно, проповіді «Малого» та почасти «Великого збірника повчань» [22].

Формулювання завдань. Мета пропонованої статті — визначити словотвірні та лексико-семантичні особливості найменувань *nomina agentis* і *nomina actoris*, зареєстрованих у названій пам'ятці; на підставі отриманих результатів схарактеризувати ці мовні одиниці як засоби архаїзації або модернізації (осучаснення та наближення до народно-розмовної мови) тексту.

Виклад основного матеріалу. Серед усього розмаїття творів, який лишив нам у спадок Теодор Студит, найбільшої популярності як у рукописній візантійській та слов'янській традиції, так і з розвитком книгодрукування, здобули його «Малі катехизи». «Малий збірник повчань» складався зі 134 повчальних проповідей, адресованих монахам [12], які учитель аскетизму та апологет іконошанування Студит виголошував тричі на тиждень, щосереди, щоп'ятниці і щонеділі, після відпусту на утрєні впродовж всього року [9, с. 91]. Повчальні слова Студита мають практичний характер, у них подано конкретні настанови щодо того, як достойно здійснювати чернече служіння, яке сприймається не тільки як служіння Господеві, але й своєму ближньому, брату, сестрі у монастирі, мирянам, як вибудовувати стосунки з людьми, передусім з монахами, з адміністрацією церкви, вірними та невірними, і найголовніше, як встановити надійний зв'язок із Творцем, від тривкості якого залежить і гармонійність взаємин по горизонталі, а також пропонуються рекомендації до дій у разі підступу спокуси або появи іншої духовної небезпеки, спричиненої атаками ворога людських душ. Особливу увагу звернено на ведення внутрішньої духовної боротьби, приборкання гріховної людської плоті, звернення духовних подвигів во ім'я Ісуса Христа. Тож проповіді Студита були корисними підказками на кожен день для чернецтва, що допомагали їм духовно очищуватися, вивіщуватися, зростати і наближуватися до найосновнішої мети — досягнення духовної досконалості.

Одеський список повчань Теодора Студита не є повним, він містить 33 проповіді, більшість із яких належить до «Малих катехиз» і лише декілька — до «Великих» [26]. Вкраплення деяких проповідей «Великого збірника повчань» Студита до «Малого» було звичайною практикою при поширенні його списків.

У представленій роботі, зважаючи на лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості найменувань осіб виконавців дії, вважаємо доцільним розділити їх на *nomina agentis* та *nomina actoris*. Вперше подібне розмежування було здійснено чеським лінгвістом Мілошем Докулілом на підставі виявлення специфіки морфологічної структури дериватів: *nomina agentis* є похідними дієслів, «deverbative», а *nomina actoris* — іменників, «desubstantive» [27, с. 59]. І для віддієслівних, і для відіменникових утворень властивим є вираження процесуальних відношень, однак, якщо у назвах *nomina agentis* процесуальність виражається експліцитно і має свої формальні показники, то у назвах *nomina actoris* вона є прихованою, вираженою імпліцитно [27, 23, с. 240, 242]. Суголосними висновкам вчених є спостереження дослідниці болгарського словотвору В. Радевої, за якою агентиви означають осіб, які, насамперед, характеризуються активним відношенням до дії, названою мотивуючою основою [21, с. 79], а семантично найбільш близькі до них *nomina actoris* — суб'єкта дії, активне відношення до якої виражене імпліцитно [21, с. 96]. Застосовуючи та розвиваючи теоретичні постулати М. Докуліла на матеріалі болгарських діалектів, І. Кочев вводить до наукового

обігу новий термін «вършител на действието» (*букв.* суб'єкт дії) на позначення *nomina actoris* та з метою їхнього протиставлення *nomina agentis* [13, с. 125–126], який успішно використовується в болгарській лінгвістиці.

У працях, що аналізують феномен новоболгарської писемності XVII–XVIII ст., насамперед дамаскинів, оцінюють її місце в історії розвитку болгарської мови та болгарської літературної мови, визначають основні мовні і стилістичні особливості, обговорюють питання мовної ситуації, внутрішніх мовних й екстралінгвальних чинників, які вливали на її становлення, простежують процес формування мовної норми, *nomina agentis* та *nomina actoris*, а в основному окремі їхні словотвірні типи (зі словотворчими формантами *-тель* та *-ръ*) сприймаються як показники книжності мови і індикатор тісного зв'язку з писемною традицією попередніх епох, за рахунок чого проте забезпечується поступальність та неперервність історичного розвитку болгарської мови впродовж століть [5, с. 110–111]. Так, агентивні іменники на *-тель* і назви суб'єктів дії на *-ръ* є важливою рисою мовного узусу так званих «архаїчних дамаскинів» (термін належить Д. Петкановій [20, с. 51] і використовується на позначення писемних пам'яток XVI–XVIII ст. Основні характеристики: пізній постєвфиміїв правопис [2, с. 118; 3, с. 205–206; 14, с.38], синтетична будова мови, традиційна книжна лексика, ускладнений візантійсько-середньоболгарський синтаксис і стиль [6, с. 25]) [4, с. 105; 5, с. 112–113]. У писемних джерелах іншої формації XVII–XVIII ст., що отримали назву «новоболгарських» через те, що в них активно проявляються балканські риси, відображено посилене тяжіння до аналітизації, спрощення правопису, спостерігаємо інтенсивне оновлення словникового фонду під впливом народно-розмовної мови, побіч з іншою абстрактною лексикою, успадкованою з багатовіщою середньовічною болгарською писемною традицією, зберігаються і стабільно використовуються словотвірні типи на *-тель* [15, с. 158; 5, с. 116–117]. Однак є дослідження, які показують дещо інші результати. Так, у деяких оригінальних творах староболгарської літератури (похвальних словах Климента Охридського та «Житті» св. Петки Євфимія Тирновського), які включалися до складу новоболгарських дамаскинів і побутували в них у зміненому, переробленому вигляді (зміни вихідного тексту носили комплексний характер: літературно-текстові, стилістичні і мовні), окреслена чітка тенденція до уникнення дериватів на *-тель* і *-ръ*, а також використання інших альтернативних лексико-граматичних засобів для вираження їхнього значення [16, с. 110]. На перший погляд, може здатися, що ці різні підходи до принципів уживання найменувань *nomina agentis* і *nomina actoris* суперечать один одному, але насправді вони розгортаються паралельно в межах одного загального прагнення болгарських книжників віднайти і відібрати найбільш вдалий для продукування текстів мовний інструментарій із функціонуючих у новоболгарську добу мовних систем (традиційної середньоболгарської літературної мови, церковнослов'янської мови східнослов'янської редакції, живої народної мови) і демонструють їхні відмінні позиції щодо його реалізації. Такий стан може бути детерміновано різноманітними чинниками, зокрема тематичними, змістовими, жанровими особливостями творів, їх функціональним призначенням, специфікою цільової аудиторії тощо. Як справедливо зазначає Н. Іванова, в цей період панує індивідуалістичне ставлення до обробки мови та її використання [10, с. 76.]. Опираючись на тезу про індивідуалістичний підхід у роботі з текстами, В. Гешев розробив теорію про наявність у тогочасний період чотирьох мовно-літературних стилів: класицистичного; змішаного (класицистичного + помірно класицистичного); помірно демократизованого (помірно демотичного); демократичного (демотичного) залежно від співвідношення інноваційного та «класицистичного» (середньовічної болгарської безюсової традиції та східноцерковнослов'янської) елементів у мовній структурі та особливостей їх взаємодії між собою. Дослідник стверджував, що межа між указаними стилями досить умовна і розмита, оскільки вони можуть плавно перетікати один в одного [4, с. 31].

У цій статті всі зафіксовані в Одеському списку «Малого збірника повчань» Теодора Студита іменники *nomina agentis* і *nomina actoris* поділяються за походженням на дві групи: питомі слов'янські мовні одиниці та запозичені. При подальшій класифікації корінних слов'янських лексем серед кожного номінативного ряду виокремлюємо групи за словотвірними типами, характерними для кожного граматичного роду. У межах словотвірних типів відокремлюються лексико-семантичні групи.

Зауважимо, що всі словотворчі форманти, за допомогою яких оформлюються словотвірні типи, протиставлені між собою стилістичними особливостями та здатністю вживатися в різних формах мови (писемній (літературній) та усній (живій народній, розмовній)). Характеристики афіксів за даними критеріями впродовж історичного розвитку мови могли змінюватися.

Спершу розглядаються мовні лексикосичні одиниці слов'янського походження, а потім — запозичення.

Nomina agentis

В Одеському списку «Малих катехиз» Студита іменники *nomina agentis* у кількісному відношенні переважають над іменниками *nomina actoris*, а інвентар їхніх словотвірних засобів значно багатший.

Найпродуктивнішим виявився словотвірний тип із суфіксом *-ник* (ст.сл. *ьникъ*, який характеризувався найбільшою функційною активністю ще у староболгарський період, хоча і конкурував із суфіксами *-тель*, *-ць* [18, с. 60]. Високу продуктивність суфікса *-ник* можна пояснити його стилістичною універсальністю, адже впродовж усіх періодів історичного розвитку болгарської мови він був властивий і для літературної писемної мови, і для народно-розмовної стихії [19, с. 56].

За специфікою семантики деривати із суфіксом *-ник* можна об'єднати у декілька груп. До першої групи входять похідні назви осіб за родом занять, видом діяльності, наприклад: **наставь-никъ**¹ (Арк. 203 а по хртнане нмать по мнрѣ оучнтеле н **наставници** архієрен н дѣховници); **послушъникъ** (Арк. 200 а н истинномъ **послѣшникъ** постъ естъ да всечетъ свою волю; Арк. 260 а аще н ва невѣрнн рѣце бѣдетъ **послѣшникъ** нн єднна спона бѣдетъ емѣ радн дѣшевное спасеніє). Другу групу утворюють лексеми, що іменують виконавців за характерними діями, за притаманними їм принципами поведінки, наприклад: Арк. 218 б єгда виднтъ врагъ междѣ **воздѣвжникомъ** какон бнлн злобн начатн н поучнть сопротнвна творнтн непокорство прѣкословне жестокогнѣванне мерзость смнхотворѣніє досаднтелство; Арк. 276 а єгда бѣдемъ нметн непобеднмаго помощника стѣго дѣха велнкаго **поворника** да не оубонмса; **подвжъникъ** (Арк. 260 а колнкн подвжн н ташеніє нмать **подвжжнцн** ва таковна днзи); **поклонъникъ** (Арк. 187 б такоvn непрднчно естъ да го нареуєшн православиін хртнанннъ но невѣрнн єленн н ндоломъ **поклоннцн** н сопротнвннцн хртовн); **поспѣшъникъ** (Арк. 191 а да бѣдемъ бодренннъ н трезвѣнн н **поспешннцн** въ постннчествѣ н ва православиє н ва поклоненіє ѣтнмъ н стѣмъ вбразомъ); **постъникъ** (Арк. 190 а, б ѿ таковаго жнтїа нзрастоша н проснаша бѣтвѣнн нашн ѳцы н **поснїцн**; Арк. 218 б поучто радн такова сопротнвна прнноснтъ врагъ да не нмать мазда **посннцн**; Арк. 224 б смнрѣна **постника** любнтъ гдѣ) **прнчастъникъ** (Арк. 225 б емѣ же бѣдемъ прнчастннцн); **протнвъникъ** (Арк. 243 а по **протнвннцн** емѣ есмє понеже не покорнхом са на негово нконоборство). Більшість лексичних одиниць із наведеного номінативного ряду виступають синонімами до слова «монах», кожен із яких виявляє певну дію з щоденної духовної практики ченців, що складає важливу і необхідну частину їхнього служіння. Деякі з найменувань означають осіб, для яких звичною справою є порушення Божого закону та церковних правил, наприклад: Арк. 201 а понеже нмать нецїн непокорлнн н **пререкателе** н **мамрнцн**; **прѣлѣстъникъ** (Арк. 236 б радн прѣластника змна); **прѣстѣпъникъ** (Арк. 277 а н жнвотъ свою погѣбн прѣстѣпннтъ бо бѣсть); **сѣпротнвъникъ** (Арк. 213 а колнко страхъ н трѣпетъ Арк. 213 б нмать да не како прѣлѣтнтъ насъ **сопротнвннцъ**; Арк. 263 б не оубонте са оустрашеніє ѿ **сопротнвннковъ** вѣрн нашєа); **хоульникъ** (Арк. 184 б кон ннокъ тако бѣдетъ творнтн несть подобно да го нареуємъ ннокѣ но на нночєскаго чнна **хвалнкъ**). До третьої групи належать агентиви за виконуваною функцією, завданням: Арк. 242 б царєвь **посланнкъ**; Арк. 223 б єгда прїндоша ѿ цара **посланнжнцн** н рекоха; Арк. 190 а н послѣаха мѣ **посланнжнцн** н онъ послѣаше нмъ многа бѣгодатнн кннгн; **проповѣдъникъ** (єгда прїндєтъ чась н послѣанъ бѣдетъ **проповѣднкъ** ѿ цара н вострѣвнтъ разанчнн н оумнлнн гласн н тогда некъмѣ некое прѣпетне да не бѣдетъ). Можна виокремити також і четверту групу за соціальним / духовним статусом, репрезентовану лише однією лексемою «**наслѣдъникъ**»: Арк. 216 б н аглѣн нмать гн помощннцн н бѣгловенїю **наслѣдннцн**; Арк. 268 а єгда внхма возмоглн со стѣмн **наслѣдннцн** да бѣдемъ н цртво нѣное полочнтн. У досліджуваному тексті в межах цього словотвірного типу наявні також декілька слів-комполітів, які в писемному мовленні новоболгарського періоду сприймаються як книжні елементи, наприклад: Арк. 184 а нн блочдннцн нн прѣлюбодєн **ндолопоклоннцн** нн сквѣрнтелѣ нн **мѣжєложннцн** цртво нѣное не наслѣдетъ.

Хоча в новоболгарський період суфікс *-ник* міг реалізовувати свої дериваційні потенції і в живому розмовному мовленні. Доказом цього в тексті служить лише одна лексема **мамрнк**, утворена, найімовірніше, від звуконаслідувального дієслова *мѣмря* 'мимрити, бубоніти, докоряти'. В деяких діалектах спільнокореневе *мамрач* означає особу, яка починає сваритися через дрібниці, 'скандаліста' [1, с. 395]. Лексеми в тексті зустрічаємо лише один раз, а контекст, у якому її вжито, недостатній для визначення її семантики.

Високою продуктивністю у тексті вирізняється суфікс *-тель*. У староболгарський період він активно використовувався як у літературній мові, так і у живій народній [7, с. 191]. У процесі болгарської мовної історії суфікс *-тель* втрачає свої позиції в діалектах, однак залишається важливою частиною літературної писемної мови на кожному з етапів її розвитку [17, с. 30], а як наголошує Л. Перчеклійський, в епоху дамаскинів та у добу Відродження зокрема [19], про що вже йшлося вище. Продуктивність агентивного суфікса *-тель* у новоболгарський період може зумовлюватися також і впливом церковнослов'янської мови східної редакції [11, с. 112].

В Одеському списку «Малого збірника повчань» Студита лише іменники чоловічого роду цього словотвірного типу мають співвіднесені слова жіночого роду з формантом *-ница*. У тексті зареєстрована лише одна назва особи жіночого роду: Арк. 177 а прѣластн бо се **прѣластнницамн** са ннмн же н жнвотъ свою погѣбн.

Суфікс *-тель* може оформлювати назви осіб чоловічого роду за постійною, типовою діяльністю, професією, наприклад: **дѣлатель** (Арк. 283 а а того радн хоцєма оуслншатн ндєте ѿ мєна **дєлатєлн** неправдѣ); **слоужитель** (Арк. 263 б наппає да стє нскєснн н **слѣжнтєлѣ** бжїн); Арк. 285 б єще да рєчєма н радн црковнн **оустронтєлнє** радн прѣвѣннцн н чєтцн са прнлєжаннє поуть н чєтѣтъ; **оучнтєлѣ** (Арк. 203 а по хртнанє нмать по мнрѣ оучнтєлє н наставннцн архієрен н дѣховннцн н **оучнтєлн**; Арк. 233 а н показжють любовь на **оучнтєлѣ** н похвалятють оученіє негово). Використовують його також для утворення назв осіб за характерними для них діями, вчинками, наприклад: **застѣпъникъ** (Арк. 285 б блаженън давндѣ поєтъ н глаголєтъ возвратн дѣшѣ мою въ поконцє своє іако гдѣ **застѣпннкъ**); **знжднтель** (Арк. 240 б славнмъ жнз-

¹ Прикладам із досліджуваного тексту передують староболгарські форми, зафіксовані в словнику староболгарської мови БАН [24; 25]. Відсутність староболгарського відповідника у статті означає його відсутність у словнику.

днтелл н бга нашего); **сввршнтель** (Арк. 250 а слава єднномс сввршнтелю бгв); **сзбдатель** (Арк. 196 б аще тако н мзи бвдемь мнсантн н глаголатн скоро бвдемь на мнлость прнвѣстн сотворшаго насъ н тако бнхма возмоган сввршнтн ѣтнѣа заповѣдн егв н да не вскорблѣемь **создатель** своего бга; Арк. 266 б аще бездшнн н мертва зданїа не можаха да терпѣть досадн **создатель** своимъ но колнко возмогаша пожалнша); **свпашнтель** (Арк. 219 б ѿнвдѣ же н **спашнтелл** нашего ѡемь їнса хрѣта нже хоцеть Арк. 220 а прѣвбразнтн смрненое наше тѣло); **сххраннтель** (Арк. 244 а любовь **сххраннтелл** дгглл); **оутѣшнтель** (Арк. 274 б егда прнндеть **оутешнтель** дхх ѣтнн тон бвдеть наоучнтн вьсх на всакх правдѣх н на истннх). Як бачимо, всі наведені вище лексеми використовують, власне, не стільки на позначення особи, скільки з метою називання іпостасей Творця, великого і вічного, всюдисущого і всемогутнього. Кожна з відкритих у тексті номінацій розкриває одну із граней величної і багатолікої сутності Всевишнього, робить спробу осмислити якості не підвладної людському розуму особистості Небесного Владика, збагнути Його божественну природу. Деякі ж з номенів використано на ознаменування послідовників, духовних наступників Христа, ладних не тільки слухати, а й вірно та покійно вершити Його волю, наприклад: **послѣдователь** (Арк. 186 б н тако н мзи да сотворнмь їако блжннх н вѣрнн оученнцн н **послѣдователл** євскомс оученїю); **свзшатель** (Арк. 269 б мзи да бвдемь готовн **свзшательн** да внднмь н мзи данасъ каково дарованїе вбещаетсе намь податн). До цієї ж групи належать назви осіб, що здійснюють гріховні вчинки, духовні злочини, наприклад: Арк. 184 б кон ннокъ тако бвдеть творнтн несть подобно да го нареумь ннокѣ на ннокескаго ѡнна хоумннкѣ н **рвгатель** на вбцагв нашего жнтїа; Арк. 201 а понеже нмѣть нецїн непокорлнвн н **пререкатель**; Арк. 184 а нн блочдннцн нн прелюбоден н долопоклоннцн нн **сквѣрнтелл** нн мжеложннцн нн татнє нн пнїаннцн нн **гравнтелл** цртво нѣное не наследеть. Лексему «**мжунтель**» у тексті використовується як і на позначення нечестивого царя, який змушує праведників відректися від своєї віри (Арк. 226 б н сотворнша волю **мжунтелю**), так і на позначення Небесного царя — Христа, який спускався до пекла і переміг смерть (Арк. 271 а погвєн мжунтелл а да).

У нашому матеріалі знаходимо лише одне складне слово із суфіксом -тель: **благодѣтель** (Арк. 239 б должн єснн да блгодарнмо **блгодѣтѣла** своего).

Словотвірний тип із суфіксом -ец (від ст.-сл. *ѡ* ѡць), як і суфікс -нн, міг використовуватися як у письмовій, так і в усній розмовній формі [8, с. 50]. Агенти з цим словотвірним формантом належать до двох основних лексико-семантичних груп: назви осіб за родом занять, видом діяльності, професією та назви осіб за притаманними їм принципами поведінки. До першої групи належать такі лексеми, як: Арк. 184 б храннѣа конє нлѣз да носнѣа мнрскн дрѣхн нлѣз стє да **терговцы** да кпнютѣ н да продаѣта скѣпо н да собнраѣта богатаство; **ѡтьць** (Арк. 285 б еше да речема н радн црковнн оустронтелне радн перѣнцн н **ѡтѣцн** сѣ прнажанне поють н ѡтѣтъ); **коупць** (Арк. 228 а ѡднн **квпцн** бнстє ва мало врѣма прнвбретоста цртво нѣное; Арк. 285 а добрн **квпєць** єсть кон терпнтъ безѡстнє н нмѣть гн за вѣанка почєсть). Лексему «коупец» найчастіше вжито не в прямому значенні 'особа, яка займається приватною торгівлею', а в переносному значенні: 'особа, яка дорогою ціною здобуває царство небесне'. Це бере свої витокі з євангельських притч. Фіксуємо також одне слово-комполіт: Арк. 279 а пакн собнраѣть сѣбе многн разлнчнн вѣцн н вдеждн внше потребн свон дрѣгн стадоша **квпцн** н **вннпродавцы** кпнютѣ продають.

До другої групи належать, здебільшого, складні слова з другою дієслівною частиною, найпродуктивнішою серед яких є -любьць, наприклад: **творць** (Арк. 266 б аще бездшнн н мертва зданїа не можаха да терпѣть досадн создателью своимъ но колнко возмогаша пожалнша н почєсть воздаша **творцѣ** своимъ); **срєвролюбьць** (Арк. 184 а да не нмѣть кто да є **срєвролюбєць**; Арк. 279 а н **срєвролюбєць** не хоцеть да нмѣть дрѣгара да не харѣнтъ многѣ да оумножаєть пѣстное богатаство); Арк. 232 а да не смѣ врагѣ рабн но да смѣ свободнн н нестрастнвн н нечнстн но безстрастнн ннже да єсмо **плотолубцн**; Арк. 274 а да смѣ мнрнн н тнхн н кроткн н блгоговѣнн н са слєзамн нсполненн н мнлостнвн н **братолубцн** междо собою); **ѡвколубьць** (Арк. 195 б васѣ покорнѣл єсн ѡвѣкомь **ѡвѣколубєчє** гдн); Арк. 212 а како нѣ смє прнлнчнн плотооугодннковь н **мнролюбєцємь** ѡвѣкоѡтѣждєнн єснн; **хрѣстолюбьць** (Арк. 268 б ѡто єстє бццн н братнѣа, **празнолюбцн** хрѣтолюбцн); Арк. 285 а **трдолоубцн** сввршають тєшкн слѣжєн монѣтнрскн; Арк. 253 б н конто са боговоѡзлнвн; Арк. 254 а онн могѣть разѡметн кое оукорєнїє н оуннчнженнє нмѣть вбѣдєннє н пнїанство н плотооугоднє а конто са **плотооугодцы** за веланка почєсть нмѣть гн; Арк. 228 а кон ѡвѣтъ хоцєтѣ ѡвещатн кон совокѣплѣєтѣ сѣсѣ **нконоборцн**; Арк. 285 а конто нмѣть тєшкн слѣжєн свєршаю работн н ннхъ да нмама наоучнтн н по вѣанка почєсть да нмь воздаєма їакоже магерѣ н **дрѣводелєцѣ** н прочїи тнмь подобнїи **трдолоубєцєвѣ**.

Декілька слів репрезентують непродуктивний словотвірний тип із суфіксом -нцѣ- на позначення іменників чоловічого роду, наприклад: **оубннцѣ** (Арк. 262 а но нюда блєднвн оучєннкѣ ѡвєржє се ѡ оучнтєла свого н лѣстнєно прєдѣдє єго **оубннцѣамь** н ненавнєсннком нюдѣомь); **пнїаннцѣ** (Арк. 184 а нн блочдннцн нн прелюбоден н долопоклоннцн нн **сквѣрнтелл** нн нн татнє нн **пнїаннцн** нн **гравнтелл** цртво нѣное не наследеть). Поодиноки випадки вживання агентивних іменників чоловічого роду, утворених давнім суфіксом *-їь, наприклад: **злѡдѣн** (Арк. 265 б н свєзоша н повѣдоша єго на осѣждєнїє їако **злѡдєа**) **прѣлюбѡдѣн** (Арк. 184 а нн блочдннцн нн **прелюбодєн** [...] цртво нѣное не наследеть). Усі зазначені лексеми означають назви осіб за притаманною їм характерною поведінкою.

Словотвірний тип із формантом -аць, який був характерним для живої народної мови, але використовувався для утворення віддієслівних назв осіб і в писемній формі мови, в досліджуваному рукописі представлений лише однією лексемою: Арк. 250 а тако творѣтъ **врачє** сеють сѣ слѣзн жнѣтъ вєсѣан н радѡстнн.

Nomina actoris

Серед номенів цієї групи в тексті знаходимо лише іменники чоловічого роду, іменники жіночого роду не представлені. Найбільш продуктивним є суфікс **-ник** (старослов. **(ь)никъ**). Мотивуюча основа — іменники. Майже всі зафіксовані назви осіб об'єднуємо в групу за семантичною ознакою 'характерні дії, притаманні особі принципи поведінки', наприклад: Арк. 275 а **молабникъ** бнваетъ в насъ молнт се бгъ н дхъ стомъ; **помощникъ** (Арк. 223 а **готовъ естъ бгъ намъ да бвдетъ помощникъ**; Арк. 276 а н не оубонте се ѿ аломсленнаго нашего врага но јакоже нмамо **помощника** събе бга); **совѣтникъ** (Арк. 278 б да нмаше прн себе некоего **совѣтника** не бн оупалъ ва таковое страшно паденіе). Деякі найменування можуть означати осіб, які виконують дії, пов'язані з названим відсубстантивною мотивуючою основою поняттям і не узгоджуються із загальноприйнятими морально-етичними нормами та соціальними правилами, суперечать їм, наприклад: **безаконникъ** (Арк. 262 а **потомъ посмеанъ взытъ н поргганъ ѿ безаконникомъ**); **клеветникъ** (Арк. 201 а н тако да преввдемъ ва таковн днзы мнрнн н кроткн послашаннв негневаннв не харсланнв непрекоревовнтн не **клеветникъ**); **ненавистникъ** (Арк. 262 а но нюда бледннв оученнкъ ѿверже се ѿ оучнтеля свого н ластнвно предаде его оубннцамъ н **ненавистникомъ** нюдѣомъ); **разбонникъ** (Арк. 186 а **васакого грѣшника прннмаеъ кающаго се н прнгрѣшаеъ его н вблбнзаетъ јакоже н блвдннаго сна**; Арк. 186 б **јакоже прнналъ естъ блвдннцъ н разбонника**).

У межах цього словотвірного типу фіксуємо лише одну лексему на позначення особи за родом занять, видом діяльності, професією: **книжникъ** (Арк. 203 а не токмо нноцы но н мнране малн н вѣланкн богатн н нннн царіе н велможн н сцензынн н **книжникъ** н васакомъ возрастѣ полезно естъ на спасеніе ѣтнзын постъ).

Реєструємо у досліджуваному тексті лише дві лексеми з формантом **-арь** на позначення роду занять. Уживання таких лексем є, так би мовити, обов'язковим для текстів конфесійного спрямування, адже їх неодноразово вжито в Святому Письмі, наприклад: **мзитарь** (Арк. 182 б Слово прнагв н бгноснаго оца нашего февдора ствднта въ ндлю мтара н фарнсеа); **рзбарь** (Арк. 201 б **јако рнебарь** поставлаеъ оуднцъ н покндаеъ ва море егда рнеа поглотнтъ оуднцъ понмаеъ ю **рнебарь**).

Серед іншомовних запозичень у досліджуваних «Малих катехизах» Студита виявляємо лише грецизми. Усі лексеми грецького походження можна поділити за лексико-семантичним значенням на декілька груп: найменування, які означають чин церковної ієрархії, наприклад: **епнскоупъ** (Арк. 273 б **вчера прндохомъ на посеченіа епнскыпв недѣжна**); **нгоуменъ** (Арк. 260 а **аще помнсантъ да сотворнтъ некода вѣщъ прѣжде да пнтатъ нгѣмена** нлзы дѣховннка нлзы старца); Арк. 204 б **егда хоцеме да прокленема некоего калвгеда дрго не клені го; посаду при монастирі нконома (Арк. 285 а **трѣдоловнн совѣршають тешкн славѣн монатнрскн јако добрн н нскѣснн нконома в дельѣхъ своихъ да радѣютъ са**); Арк. 285 а **конто нмѣтъ тешкн славѣн совершаю работн н ннхъ да нмама нарочнтн н по вѣланка почестъ да нмъ воздаема јакоже магеръ; прибичникъ певного вчення фарнсен (Арк. 182 б Слово прнагв н бгноснаго оца нашего февдора ствднта **въ ндлю мтара н фарнсеа**; світську професію: Арк. 269 б **оучнтель готов естъ глаголатн јакоже веланкнн рнторъ нже естъ н ва словеса разнчѣна н звонъ стого дѣха**).****

Висновки та перспективи дослідження. Як бачимо, стилістичне протиставлення найбільш продуктивних словотворчих формантів **-тел**, **-ник**, **-ец** при утворенні іменників *nomina agentis* та **-ник**, **-арь** при утворенні іменників *nomina actoris* в Одеському списку «Малого збірника повчань» Теодора Студита знято, адже всі вказані афікси, незважаючи на свої потенційні дериваційні можливості, у досліджуваному матеріалі беруть участь у продукуванні книжної лексики, що, безумовно, спричинено особливостями змісту проповідей, а також індивідуальним відчуттям мовної норми книжником, який працював над текстом, його підходом до підбору лексики й орієнтацією на специфіку аудиторії, для якої призначалися тексти: для добре підготовлених і освічених церковних служителів, ченців. **Перспективи** подальших досліджень вбачаємо у конкретизації ролі церковнослов'янської мови східної редакції на продуктивність виокремлених у роботі словотвірних типів.

Література

1. Български етимологичен речник / ред. Вл. Георгиев, И. Дуриданов. София : Академ. изд-во «Проф.Марин Дринов», 2012. Т. 4. Минго-Падам. 1003 с.
2. Василев В. П. Правописната реформа на Евтимий и отражението ѝ в произведенията на негови следовници и на българските дамаскинари. *Търновска книжовна школа*. Велико Търново, 1980. Т. 2. С. 405–421.
3. Василев В. П. Нови и стари елементи в архаичните дамаскини. *Втори международен конгрес по българистика. Доклади*. София, 1987. Т. 2. История на българския език. С. 205–206.
4. Василев В. П. Общи писменоезикови черти в преписите на архаичните дамаскини. *Palaeobulgarica*. 1993. № 2. С. 99–108.
5. Велчева Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI–XVIII век. *Български език*. 1966. № 2. С. 110–121.
6. Гешев В. Книжноречови стилове на българския XVIII век. *Съпоставително езикознание*. 2008. № 3. С. 23–53.
7. Граматика на старобългарски език / гл. ред. И. Дуриданов ; редкол. Е. Дограмаджиева, А. Минчева. София : Издателството на БАН, 1991. 605 с.
8. Граматика на съвременен български книжовен език / гл. ред. Ст. Стоянов; редкол. К. Иванова, П. Пашов, В. Станков. София : Издателството на БАН, 1983. Т. 2. Морфология. 511 с.

9. Галадза Д. Святий Теодор Студит про божественну літургію і частоту евхаристії. *Наукові записки УКУ : Богослов'я*. 2021. Вип. 8. С. 89–110.
10. Иванова Н. Сърби и българи между средновековието и новото време — езикови измерения на историческото съзнание. *Съпоставително езикознание*. 1999. Кн. 2. С. 72–80.
11. История на българския книжовен език / отгов. ред.: Е. Георгиева, С. Жерев, В. Станков. София : Народна просвета, 1989. 541 с.
12. Іщенко Д. С. Катехізичні повчання Феодора Студита в українській рукописній збірці XVII ст. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1982. XXVII. С. 211–215.
13. Кочев, И. Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име (съпоставително изследване върху материал от три български говора). *Известия на Института за българския език*. София, 1972. Кн. 20. С. 107–185.
14. Минчева А. Езикова ситуация в българските земи през XVIII в. и Паисиевата “История славянобългарска”. *Palaebulgarica*. 1982. VI. № 4. С. 37–43.
15. Минчева А. Въпроси на нормата в ранния етап на формирането на новобългарския книжовен език. *Годишник на Софийския университет “Климент Охридски”. Факултет по славянски филологии за 1980*. 1985. Т. 74. Вип. 3. С. 149–163.
16. Мирчева Е. Проблеми на установяването на книжоезикова норма в новобългарските дамаскини от XVII в. *Palaebulgarica*. 1996. Кн. № 3. С. 96–113.
17. Мострова Т. Словообразователни тенденции в развитието на българския книжовен език през Средновековието. (Кирило-Методиевските традиции в паметници от XIV век). *Кирило-Методиевски студии*. 2015. Кн. 24. 272 с.
18. Николић Св. Nomina agentis у старословенском језику. *Јужнословенски филолог*. 1966–1967. Књ. XXVII. С. 1–84.
19. Перчеклийски Л. Словообразователни категории и типове при съществителните имена в Троянския дамаскин от XVII в. : автореферат. Благоевград, 2008. 46 с.
20. Петканова-Тотева Д. Дамаскините в българската литература. София : Издателство на БАН, 1965. 260 с.
21. Радева В. Словообразуването в българския книжовен език. София : Унив. изд-во «Св. Кл. Охридски», 1991. 226 с.
22. Св. Теодор Студит — повчання монахам (религийне видання) / Пер. Ю. Кобильник. Тернопіль : ТзОВ «Тернограф», 2012. 632 с., іл.
23. Спасова М. Производни съществителни за означаване на лица в старобългарския и в среднобългарския превод на Oratio XXXVIII (Слово на Рождество Христово) от Григорий Богослов. Търновска книжовна школа. Велико Търново, 1994. Т. 6. С. 231–253.
24. Старобългарски речник : у 2 т. / отгов. ред. Д. Иванова-Мирчева ; редкол. А. Давидов, Ж. Икономова. София : Валентин Траянов, 1999. Т. I : А-Н. 1027 с.
25. Старобългарски речник : у 2 т. / отгов. ред. Д. Иванова-Мирчева ; редкол. А. Давидов, Ж. Икономова. София : Валентин Траянов, 2009. Т. II : О-Х. 1325 с.
26. Стоянова Д. Ф. Щодо сплвжиття граматичних архаїзмів та новоболгарських інновацій у перекладі «Катехізичних повчань» Й. Брадатого та його Одеському списку. *Годишник на Софийския университет «Св. Климент Охридски». Филологически факултет*. София, 2019. Т. 104. С. 127–147.
27. Dokulil M. Tvoření slov v češtině. Praha : Academia, 1962. Т. I. 263 s.

References

1. *Bulgarian Etymological Dictionary* (2012) [*Bŭlgarski etimologičen rechnik*], VI. Georgiev, I. Dridanov (eds.), Acad. Publ. “Prof. Marin Drinov,” Sofia, Vol. 4, 1003 p.
2. Vasilev, V. P. (1980), “The Orthographic Reform of Euthymius and Its Reflection in the Works of His Successors and the Bulgarian Damasceners”, *Tarnovo literary school* [“Pravopisnata reforma na Evtimii i otrazhenieto i v proizvedeniyata na negovi sledovnitzi i na bŭlgarskite damaskinari”, *Tŭrnovska knizhovna shkola*], Veliko Tarnovo, vol. 2, pp. 405–421.
3. Vasilev, V. P. (1987), “New and Old Elements in Ancient Damaskins”, *Second International Congress on Bulgarian Studies. Reports* [“Novi i stari elementi v arkhainite damaskini”, *Vtori mezhdunaroden kongres po bŭlgaristika. Dokladi*], Sofia, Vol. 2, pp. 205–206.
4. Vasilev, V. P. (1993), “General Language Features in the copies of the Ancient Damaskins”, *Palaebulgarica* [“Obshhti pismenoezikovi cherti v prepisite na arkhainite damaskini”, *Palaebulgarica*], No. 2, pp. 99–108.
5. Velcheva, B. (1966), “Norm and tradition in the Bulgarian literary language from the XVI–XVIII centuries”, *Bulgarian language* [“Norma i traditsiya v bŭlgarskiya knizhoven ezik ot XVI–XVIII vek”, *Bŭlgarski ezik*], Sofia, no. 2, pp. 110–121.
6. Geshev, V. (2008), “Literary language styles of the Bulgarian XVIII century”, *Comparative linguistics* [“Knizhnoezikovi stilove na bŭlgarskiya XVIII vek”, *Sŭpostavitelno ezikoznanie*], Sofia, no. 3, pp. 23–53.
7. *Grammar of Old Bulgarian Language* (1991) [*Gramatika na starobŭlgarski ezik*], I. Dridanov, E. Dogarmadzhieva, A. Mincheva (eds.), Bulgarian Academy of Sciences Publishing House, Sofia, 605 p.
8. *Grammar of Modern Bulgarian Literary Language* (1983) [*Gramatika na sŭvremenen bŭlgarski knizhoven ezik*], St. Stoyanov, K. Ivanova, P. Pashov, V. Stankov (eds.), Bulgarian Academy of Sciences Publishing House, Sofia, Vol. 2, Morphology, 511 p.
9. Galadza, D. St. (2021), “Saint Theodore Stoudite on the Divine Liturgy and the Frequency of the Eucharist”, *Analecta of the UCU : Theology* [“Svyaty Teodor Studyt pro bozhestvennu liturhiyu i chastotu evkharystii”, *Naukovi zapysky UCU : Bohoslov'ya*], Lviv, Issue 8, pp. 89–110.
10. Ivanova, N. (1999), “Serbs and Bulgarians between the Middle Ages and the Modern Era — Linguistic Dimensions of Historical Consciousness”, *Comparative Linguistics* [“Sŭrbi i bŭlgari mezhdu srednevekovieto i novoto vreme — ezikovi izmereniya na istoricheskoto sŭznanie”, *Sŭpostavitelno ezikoznanie*], Vol. 2, pp. 72–80.
11. *History of the Bulgarian Literary Language* (1989) [*Istoriya na bŭlgarskiya knizhoven ezik*], E. Georgieva, S. Zherev, V. Stankov (eds.), Narodna Prosveta Publ. House, Sofia, 541 p.

12. Ischenko, D. S. (1982), “Catechismos by Theodore the Studite in the Ukrainian manuscript collection of the XVII th.”, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* [“Katekhizychni povchannya Feodora Studyta v ukrainskyy rukopysnyi zbirtsi XVII st.”, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*], Budapest, Vol. XXXVII, pp. 211–215.
13. Kochev, I. (1972), “Dialect Categories and Types in Noun Word Formation (Comparative Study on Material from Three Bulgarian Dialects)”, *Research Reports of the Institute of Bulgarian Language* [“Dialektni kategorii i tipove pri slovoobrazovaneto na süshstestvitelnoto ime (süpostavitelno izsledvane vürkhu material ot tri bülgarski govora)”, *Izvestiya na Institutata za bülgarskiya ezik*], Sofia, Vol. 20, pp. 107–185.
14. Mincheva, A. (1982), “The linguistic situation in the Bulgarian lands in the 18th century and “Istoria Slavenobolgarskaya” written by Paisii Khilendarsky”, *Paleobulgarica* [“Ezikovata situatsiya v bülgarskite zemi prez XVIII v. i Paisievata “Istoriya slavyanobülgarska”, *Paleobulgarica*], Sofia, no. VI, 4, pp. 37–43.
15. Mincheva, A. (1985), “The questions of the language norm in the early stage of the new Bulgarian literary language”, *Annual of Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of Philology* [“Vüprosi na normata v ranniya etap na formirvaneto na novobülgarskiya knizhoven ezik”, *Godishnik na Sofüskiya universitet “Kliment Okhridski”, Filologicheski fakultet*], Sofia, vol. 74, 3, pp. 149–163.
16. Mircheva, E. (1996), “Problems of Establishing the Literary-Linguistic Norm in the New Bulgarian Homilies of the 17th Century”, *Paleobulgarica* [“Problemi na ustanovyavaneto na knizhnoezikovata norma v novobülgarskite damaskini ot XVII v.”, *Paleobulgarica*], No. 3, pp. 96–113.
17. Mostrova, T. (2015), “Word-Forming Trends in the Development of the Bulgarian Literary Language in the Middle Ages (Cyril and Methodius Traditions in Monuments from the 14th Century)”, *Cyril and Methodius Studies* [“Slovoobrazovatelni tendentsii v razvitiето na bülgarskiya knizhoven ezik prez Srednoviekovieto (Kirilo-Metodievskite traditsii v pametnitsi ot XIV vek)”, *Kirilo-Metodievski studii*], Vol. 24, 272 p.
18. Nikolić, St. (1966–1967), “Nomina agentis in the Old Slavic language”, *South Slavic philologist* [“Nomina agentis u staroslovenskom jeziku”, *Južnoslovenski filolog*], No. XXVII, pp. 1–84.
19. Perčeklyvski, L. (2008), *Word-Forming Categories and Types in Nouns in the Trojan Damask of the 17th Century* : Abstract [Slovoobrazovatelni kategorii i tipove pri süshstestvitelnite imena v Troyanskiya damaskin ot XVII v. : avtoreferat], Blagoevgrad, 46 p.
20. Petkanova, D. (1965), *The Damascins in Bulgarian literature [Damaskinite v bülgarskata literature]*, BAS Publishing House, Sofia, 260 p.
21. Radeva, V. (1991), *Word Formation in the Bulgarian Literary Language [Slovoobrazovaneto v bülgarskiya knizhoven ezik]*, University Publishing House “St. Kl. Ohridski”, Sofia, 226 p.
22. Kobilnik, Yu. (Translator) (2012), *St. Theodore Studite — Instructions to Monks [Sv. Teodor Studyt — Povchannya monakham]*, Terno-graph Publishing, Ternopil, 632 p.
23. Spasova, M., (1994), “Derivative Nouns for Denoting Persons in Old Bulgarian and in the Middle Bulgarian Translation of Oratio XXXVIII (Speech on the Nativity of Christ) by Gregory of Nazianzus”, *Tarnovo Literary School* [“Proizvodni süshstestvitelni za oznachavane na litsa v starobülgarskiya i v srednobülgarskiya prevod na Oratio XXXVIII (Slovo na Rozhdestvo Khristovo) ot Grigorii Bogoslov”, *Türnovska knizhovna shkola*], Veliko Tarnovo, Vol. 6, pp. 231–253.
24. *Old Bulgarian Dictionary* : in 2 volumes (1999) [Starobülgarski rechnik : u 2 t.], D. Ivanova-Mircheva, A. Davydov, Zh. Ikononova (eds.), Valentin Trayanov Publishers, Sofia, Vol. I, 1027 p.
25. *Old Bulgarian Dictionary*: in 2 volumes (2009) [Starobülgarski rechnik : u 2 t.], D. Ivanova-Mircheva, A. Davydov, Zh. Ikononova (eds.), Valentin Trayanov Publishers, Sofia, Vol. II, 1325 p.
26. Stoianova, D. F. (2019), “Grammatical Archaisms and Modern Bulgarian Innovations in the Translation of the Catechismos by Iosif Bradaty and its Odessa Copy”, *Annual of Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of Philology* [“Shchodo spivzhyttya hramatychnykh arkhayizmiv ta novobolharskykh innovatsiy u pereklati «Katekhizychnykh povchan» Y. Bradatoho ta yoho Odeskomu spysku”, *Godishnik na Sofüskiya universitet, Filologicheski fakultet*], Sofia, vol. 104, pp. 127–147.
27. Dokulil, M. (1962), *Tvoření slov v češtině*, Academia Publishers, Praha, T. I, 263 p.

Daryna F. STOIANOVA,

Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department, Odesa I. I. Mechnikov National University; 24/26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine; phone: +38 0669499087; e-mail: darinazakun78@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9741-2519>

NOMINA AGENTIS AND NOMINA ACTORIS IN THE ODESSA COPY OF THE “SMALL CATECHISM” BY THEODOR THE STUDITE FROM THE XVIII CENTURY

Summary. The purpose of this article is to determine the word-formation and lexico-semantic features of the designations nomina agentis and nomina actoris registered in Theodore Studite’s «Small Catechism» and to consider these linguistic units as a means of archaization or modernization (approximation to colloquial language) of the text. The subject of the study is the word-formation and lexico-semantic features of the nouns nomina agentis and nomina actoris. The Odesa copy of the «Small Catechism» is included in collection No. 1/154, kept in the Odesa National Scientific Library. All recorded nouns of nomina agentis and nomina actoris divide by origin into two groups: native Slavic language units and borrowed ones; indigenous Slavic lexemes in each nominative series distribute into groups according to word-formation types. Within word-formation types, lexico-semantic groups are distinguished. The separation of two lexico-semantic groups — names of individuals by type of activity, nature of occupation, profession, and names of individuals by their characteristic principles of behavior — is possible for each word-formation type. The separation of other lexico-semantic groups is optional. It has been established that for Slavic designations of nomina agentis, the most productive word-formation formants are -TEL, -HUK, -EU, unproductive ones are -HUA, *-L, and singular -AV; for the formation of designations of nomina actoris the affix -HUK is most often used, very rarely -AV. The known stylistic differentiation between the literary affix -TEL and the affixes -HUK, -EU, which could participate in the creation of both literary and colloquial elements, does not

implement in the «Small Catechism». The **results** of the study allow us to conclude about a number of factors that could cause this phenomenon. The main of them are features of the content of sermons, individual perception of the language norm by the scribe working on the text, his approach to the selection of vocabulary, and orientation to the specificity of the audience — well-prepared and educated church ministers, monks. Borrowings are represented only by Hellenisms, most of which were assimilated in ancient times. **Prospects** for further research we see in specifying the role of the Church Slavonic language of the Eastern edition in the productivity of these word-formation types.

Key words: Theodore the Studite, «Small Catechism», nomina agentis, nomina actoris, word-formation type, word-formation formant, language norm.

Статтю отримано 23.10.2023 р.

DOI: 10.18524/2307–4558.2023.40.300476

УДК [811.162.1+811.612.91]-112'221.22

ЧАН ТХІ Суєн,

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 067 8950289; e-mail: tranthixuyen12sls@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0530-2668>

КІНЕСИЧНІ ЗАСОБИ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ У ПОЛЬСЬКІЙ І В'ЄТНАМСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКО-В'ЄТНАМСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРЕКЛАДІВ)

Анотація. *Мета* дослідження полягає у визначенні способів репрезентації невербальної комунікативної поведінки персонажів у художніх перекладах з польської мови на в'єтнамську. *Об'єктом* вивчення є тотожні, подібні та відмінні риси рухової невербальної комунікативної поведінки, які характеризують поляків і в'єтнамців. *Матеріалом* дослідження обрано декілька оригінальних польських художніх оповідних текстів Елізи Ожешкової (Eliza Orzeszkowa) і Болеслава Пруса (Bolesław Prus) та їх перекладів в'єтнамською мовою. *Результатом* дослідження є деякі спостереження, висвітлені у викладі основного матеріалу статті та її *висновках*. Зіставний аналіз кінесичних засобів комунікації персонажів свідчить про те, що невербальні засоби комунікації можуть мати універсальний, соціально окреслений і національно окреслений характер. Більшість одиниць жестової та мімічної мови в польському та в'єтнамському лінгвокультурних просторах є еквівалентними. Є також фонові та безеквівалентні кінесичні засоби комунікації. Виявлені маркери невербальної поведінки персонажів зумовлені їхнім соціальним статусом у суспільстві за ознаками віку, гендера, станової приналежності, професії. Серед них є репрезентанти епохи. Деякі із зафіксованих засобів є застарілими, бо висвітлюють соціальні відносини в польському суспільстві кінця ХІХ — початку ХХ століття. Універсальні за хронологією функціонування є, здебільшого, невербальні засоби, що вказують на інтелектуальний рівень персонажів і на емоційний стан особистості.

Ключові слова: невербальний, комунікація, кінесика, міжкультурна комунікація, еквівалентний, безеквівалентний, в'єтнамська мова, польська мова, слов'янський, лінгвокультура, переклад.

Постановка проблеми і зв'язок із попередніми дослідженнями. Жест, міміка, візуальний контакт, поза, хода вивчає кінесика — один із розділів невербальної лінгвістики. Рей Бердвістел першим використав термін «кінесика» для інтерпретації невербальної поведінки, пов'язаної з рухами різних частин тіла або всього тіла. Багато в чому ґрунтуючись на описовій лінгвістиці, учений стверджував, що всі рухи тіла мають значення, отже, вони не випадкові, і що в цих невербальних формах мови (або парамови) є граматики, яку можна аналізувати належним чином і в ситуації усного мовлення [3, с. 37]. Існують «універсальні» загальноприйняті жести, зрозумілі кожному у всьому світі, та специфічні рухи, зрозумілі лише тій чи іншій національній чи соціальній групі. Однією з останніх дисертаційних праць, у яких розглянуто застосування авторами для характеристики персонажів як вербальних, так і невербальних художніх засобів, є робота С. Є. Степанової. У ній авторка уналежнює кінесичні засоби до фізіологічно зумовлених [1, с. 155–183 та ін.]. Знання особливостей використання невербальних засобів комунікації потрібне для адекватного розуміння учасників польсько-в'єтнамської комунікації та для тих, хто працює над перекладами художнього тексту з польської мови на в'єтнамську та навпаки.

Формулювання завдань. За мету дослідження поставлено визначення способів репрезентації у художніх перекладах з польської мови на в'єтнамську невербальної комунікативної поведінки персонажів і, завдяки цьому, виявлення подібних і відмінних рис невербальності у польській і в'єтнамській культурних традиціях. Матеріалом дослідження обрано низку оригінальних польських художніх текстів Елізи Ожешкової (Eliza Orzeszkowa) [5] і Болеслава Пруса (Bolesław Prus) [7; 8; 9] та їх перекладів в'єтнамською мовою [6]. Новизна пропонованої роботи зумовлена тим, що нині немає

порівняльного дослідження особливостей існування та застосування невербальних засобів комунікації у польській та в'єтнамській комунікативних традиціях. Отже, в цій статті описано результати такого дослідження. У дослідженні було використано як базовий довідник «Словник мови тіла поляків» («Słownik mowy ciała polaków») Кристини Яжомбек (Krystyna Jarzabek). За цим словником було перевірено прагматичне значення рухів, жестів персонажів, що значною мірою допомагало визначити ступінь еквівалентності / безеквівалентності невербальних засобів комунікації персонажів у польській комунікативній традиції в порівнянні із в'єтнамською.

Виклад основного матеріалу. Насамперед розглянемо жести і рухи тіла, які ми визначили як еквівалентні у комунікативних традиціях поляків і в'єтнамців. Найбільше еквівалентних жестів і інших рухів тіла в польській і в'єтнамській комунікативних культурах було виявлено в ситуаціях привітання, прощання, подяки. Серед них найчастіше в оригінальних польських текстах і їх перекладах спостерігаємо такі: *podanie / uściśnięcie dłoni (bát tay); kiwnięcie głową (gật đầu); potmachanie ręką (vẫy tay); uklon (cúi xuống / nghiêng mình)*. В офіційних ситуаціях привітання, прощання або подяки людина, нижча за соціальним статусом, перша повинна знімати шляпу (*bó mũ*), легко схиляючись донизу (*cúi xuống*). Така поведінка і в польському, і у в'єтнамському соціумах демонструє повагу до співрозмовника, підкреслюючи ієрархічні відносини між ними. Порівняймо: (1) *Mularzowa, schyłona we dwoje, całowała białą jej rękę. — Helka! czemuż wielmożna panią w rękę nie całujesz! patrzcie ją! z psem się już bawi! Niech wielmożna pani nie gniewa się* [5, с. 3]. // *Vợ người thợ xây cúi thấp xuống gần sát hai sinh vật nó và hôn vào bàn tay trắng muốt của người đàn bà kia. — Helka ơi! Sao cháu không hôn tay bà chủ quyền quý? Mọi người hãy nhìn xem kia! Nó còn đùa giỡn với con chó! Xin bà chủ quyền quý đừng giận con bé! Nó hãy còn là một đứa bé ngu ngốc!* [6, с. 61].

У польській комунікативній культурі відомий традиційний жест *поклон / uklon (cúi xuống)* із *цілуванням руки / z całowaniem ręki (hôn tay)*. У вищевказаному контексті такий жест передає шанобливу повагу до співрозмовника в ситуації вітання. У в'єтнамській традиційній комунікативній культурі є лише перша частина цього жесту. *Цілування ж руки* в'єтнамській читач сприймає як безеквівалентний жест. Однак перекладач передає всі деталі, щоб у тексті перекладу зафіксувати цю відмінну рису польської невербальної комунікативної культури. В аналогічній ситуації вияву шанобливої поваги дитини до старшого під час вітання у в'єтнамській традиції обов'язковим є жест *схрещування рук на грудях (khoanh tay trước ngực)*. Такий жест досі зберігають у в'єтнамському суспільстві. В'єтнамських дітей, як і раніше, виховують таким чином, нагадуючи про необхідність схрещувати руки на грудях під час вітання, прощання, висловлення подяки або запрошення дорослих за стіл перед їжею, щоб висловити свою повагу й шану. Наприклад, привітання водночас із подякою:

(2) *Ту: (cởi mũ và khoanh tay trước ngực) — Lay ông a! <...>*

Trong Ba: Cháu nhìn xem! hãy chọn quả nào ngon nhất!

Ту: (khoanh tay trước ngực, nói to) — Cháu cảm ơn ông a! [4, с. 273].

[*Ту: (знявши шапку і схрестивши руки на грудях) — Доброго дня! <...>*

Чонг Ба: Подивися! Вибирай найсмачніше!

Ту: (схрестивши руки на грудях, кажучи голосно) — Дякую вам!]

(Переклад українською наш. — Ч. Т. С.).

Стати на коліна (quỳ gối) — традиційний, застарілий невербальний жестовий засіб комунікації як у польській, так і у в'єтнамській культурі. Його ще не так давно вживали, як вияв найвищого ступеня вдячності, вибачення за якусь провину, а також вибачення за те прохання, яке буде висловлене на колінах. В оповіданні Елізи Ожешкової «Добра пані» Муляжова (*Mularzowa*) стає на коліна перед пані Евеліною, щоб показати високу ступінь подяки та шани, жінка готова опуститися перед Евеліною на коліна, щоб поцілувати край її «священої» сукні за святий вчинок — удочеріння бідної сироти. Порівняйте: (3) *Skończyło się na tym, że mularzowa byłaby na klęczki przed panią Ewelina upadła, aby skraja sukni jej, niby świętej, ucałować, lecz pani Ewelina powstrzymała ją słowami, że przed Bogiem tylko na klęczki upadać trzeba... [5, с. 3]. // Sự thể kết thúc ở chỗ vợ người thợ xây định quỳ gối trước mặt bà Ewelina và nâng gấu váy của bà, coi như một vị thánh lên để hôn, nhưng bà Ewelina can ngăn mẹ rằng người ta chỉ quỳ gối trước mặt chúa mà thôi... [6, с. 65].*

Жест *поклонитися до ніг (cúi đến / xuống chân)* виражає глибоку повагу й поклоніння. Цей жест підкреслює залежність, повагу, навіть покору перед адресатом поклону. У контексті оповідання Болеслава Пруса «Антек» («Antek») використання такого жесту підкреслює серйозність і щирість прохання вдови до вчителя. Напр.: (4) *Wzięta tedy wdowa czterdzieści groszy w wężetek, chłopca w garść i ze strachem poszła do nauczyciela. Wszedłszy do izby zastała go, jak sobie tatał stary kozuch. Pokłoniła mu się do nóg, doręczyła przyniesione pieniądze i rzekła: — Kłaniam się też panu profesorowi i szlachetnie proszę, żeby mi wielmożny pan tego oto wisusa wziął do nauki, a ręki na niego nie żałował, jak rodzony ojciec... [7, с. 5]. Lúc đó, bà quả phụ lấy ra bốn mươi xu cho vào một túi vải, nắm tay thẳng bé và sơ hãi đi đến chỗ ông giáo. Bước vào phòng bà gặp ông ta đang vá chiếc áo lông cũ. Bà cúi xuống chân ông, trao số tiền mang đến và nói: — Tôi cúi đầu trước ngài giáo sư và tha thiết đề nghị ngài Quyền Quý nhận thẳng ranh con này vào học, và xin ngài đừng tiếc tay với nó giống như người cha đẻ... [6, с. 140].*

Поклонитися до ніг (*cúi đến / cúi óng chân*) є еквівалентним жестом у польській і в'єтнамській культурах, отже, переклад повністю збігається з оригіналом.

Жести, у яких є *па́діння на коліна та поці́лушки стоп*, указують на залежність, відданість і/або фанатичне поклоніння перед співрозмовником. Ці дії можуть також трактуватися як прояв фанатичної поваги або подяки. У контексті оповідання «Добра пані» (“Dobra pani”) жест *па́діння на коліна* може бути сприйнятий як вираз жалю, каяття та щирою бажання отримати прощення. *Трипотіння* вказує на сильний емоційний стан Хельки (Helka). Паравербальні засоби (плач, особливості вимови) Хельки пронизані сильними емоціями, любов’ю або відданістю. Усі невербальні засоби перекладач зберігає в перекладі для створення образу глибоких емоцій, відданості та поклоніння в певній ситуації. Порівняймо: (5) *Wtedy Helka rozplakana i drżąca padała przed nią na klęczki, całowała kolana jej i stopy, wyszeptując długie, namiętne litanie najczulszych nazw* [5, с. 12]. // *Lúc đó Helka bật khóc và run rẩy quỳ gối trước mặt bà, hôn từ đầu gối đến cả đôi bàn chân bà, thốt lên những lời nói tràn chề tình cảm yêu thương triu mến* [6, с. 98].

Жест *стати на коліна* (*quỳ gối / quỳ óng chân*) сьогодні менш поширений у побутовому житті, але ще часто зустрічається у вірян різних віросповідань, у тому числі у християн і буддистів, як релігійний жест прохання, переконання, подяки або вираження поваги до бога та священників. Отже, жест *стати на коліна* передає однакове значення як у польській, так і у в'єтнамській культурах. Переклад у таких випадках є еквівалентним, тотожним оригіналу.

У наступних прикладах описана невербальна поведінка персонажа перед від’їздом із рідного дому, села, від близьких людей. Порівняймо: (6) *Gdy już wszyscy gotowi byli do drogi, chłopiec ukląkł, przeżegnał się i ucałował klepisko chaty jak podłogę kościelną* [7, с. 13]. // *Khi mọi người đã sẵn sàng để lên đường thì anh quỳ xuống, tư biệt và cúi hôn nền nhà giống như nền nhà thờ* [6, с. 173]. (7) *Antek upadł do nóg matce, potem Andrzejowi, ucałował brata i — poszedł drogą* [7, с. 14]. *Antek quỳ xuống chân người mẹ, sau đó dưới chân Andrzej, hôn em trai và lên đường* [6, с. 176]. *Ucałował klepisko chaty (hôn nền nhà)* — така невербальна поведінка є символічним проявом поваги, любові до рідного дому, небажання розставатися із ним перед невідомими обставинами, які будуть після від’їзду. *Upadł do nóg (quỳ óng chân)* — така невербальна поведінка свідчить про любов і повагу до матері. *Упасти до чийсь ніг* — найчастіше сприймається як жест щирою прощення або подяки. *Ucałowanie (hôn)* — цей жест в аналізованому матеріалі може символізувати братську любов і розставання. Вищевказані жести є еквівалентними кінесичними засобами невербальної комунікації у польській і в’єтнамській традиціях. Їх найчастіше асоціюють із відданістю, поклонінням, залежністю або прощенням.

У польській мові є фразеологізм *nie upać na nogi*, який має значення «не проявляти залежності, не принижуватися, не шукати милості, не здаватися перед труднощами». У контексті оповідання Болеслава Пруса «Грішки дитинства» (“Grzechy dzieciństwa”) персонаж говорить, що, хоча можуть його вбити, він не буде принижуватися, *не буде падати на коліна перед кимось, щоб благувати про пощаду*. В’єтнамською мовою фразеологізм-відповідник такий: *không quỳ gối* (не падати на коліна). Він також передає ідею відмови від залежного стану від когось або приниження перед кимось, навіть у складній ситуації. Обидва вирази передають рішучість і гордість, незважаючи на можливі труднощі або небезпеку. Порівняймо: (8) *Macie mnie zabić, to zabijcie, ale ja tam nikomu nie będę padał do nóg* [8, с. 5]. *Các người phải giết con thì giết đi, xong con sẽ không quỳ gối trước bất cứ một ai!* [6, с. 190].

Сплеснути руками і махнути рукою (*vung tay / phẩy tay*) — багатозначні жести у польській і в’єтнамській комунікативній культурі. *Сплеснути руками* виражає подив, неочікувану новину, подію, прояв страху. *Махнути рукою* може використовуватися у випадках втрати інтересу до чогось, розчарування в комусь або в чомусь, у ситуації заперечення («відмахнутися» від чогось). Порівняймо: (9) *W salonie zrobiło się bardzo wesoło. Pan Tomasz także uśmiechnął się, ale od tej pory, gdy tu kto wspominał o małżeństwie, machał niedbale ręką, mówiąc: — Iiii!...* [9, с. 3]. // *Ngài Tomasz cũng cười, nhưng kể từ lúc đó, khi ai nhắc đến hôn nhân, ngài chỉ phẩy tay vờ vẻ lười biếng và nói: — Ê!...* [6, с. 3]. Жест *махнути рукою* у контексті оповідання Болеслава Пруса «Катаринка» (“Katarzynka”) може бути потрактований як жест відмови від обговорення теми весілля. Він служить кінесичним невербальним засобом, що доповнює персональну фонаційну реакцію: вигук «*Iiii!*...». Разом вони підкреслюють негативну реакцію або навіть дистанціювання від обговорення теми весілля. У таких ситуаціях поляки і в’єтнамці використовують однаковий жест (*махнути рукою*), отже, жест є еквівалентним, його репрезентація в’єтнамською мовою в перекладі з польської повністю збігається із оригіналом.

Жест *цілувати в голову / у лоб когось* (*hôn vào/lên trên*) зазвичай вживають дорослі стосовно дітей. Він можливий лише у родинних, інтимних стосунках. *Цілування в голову / у лоб* може бути проявом ніжності, любові, турботи, піклування, співчуття, підтримки, дружби. Порівняймо: (10) *Dobranoc, dobranoc, moje dziecko!...* — *odparł przybysz i schyliwszy się nad łóżkiem — mnie pocałował w głowę* [8, с. 10]. // *Chúc ngủ ngon, chúc ngủ ngon, con của bố!...* *Người mới đến đáp và sau khi nghiêng người óng giường, hôn vào đầu* (букв.: *целовал в голову*) *tôi* [6, с. 209]. Жест *цілувати у лоб когось* (*hôn vào / lên trán*) є еквівалентним для польської і в’єтнамської комунікативних культур. Переклад тотожний оригіналу.

Прокоментуємо невербальні засоби, які часто використовують для висвітлення дитячої поведінки як у поляків, так і у в'єтнамців: *сплюнути*; *облизати пальчики*; *показати декому ніку*; *показати дулю*; *надуватися*; *висунути / показати язик*; *кинутися на шию до когось*. Порівняймо: (11) *W rogu tarasu stojący kucharz zastonił usta ręką i śmiał się, aż zsiniał. Nie mogtem wytrzymać i — pokazałem mu język. Służba zaszemrała ze zdziwienia, a ojciec, chwytając mnie za ramię, krzyknął: — A ty znówu co?... Wobec pani hrabiny pokazujesz język?... — Ja pokazałem język kucharzowi, bo on myślał, że mnie tak zastrzeli jak starego bulanka...* [8, с. 5]. *Ở góc hàng hiên, ông đầu búp lầy tay che miệng và cười to đến nỗi mặt tím bầm lại. Tôi không thể nhìn được và thè lưỡi ra với ông ta. <...> — Mày lại làm cái gì thế?... Trước mặt bà công tước mày thè lưỡi ra như vậy à?... — Con thè lưỡi ra với ông đầu búp, bởi vì ông ấy nghĩ rằng sẽ bắn chết con giống như bắn con ngựa già...* [6, с. 190]. Жест *показати язик* поширений серед дітей стосовно один одного. Цей жест передає несхвалення, невдоволення, бажання образити або дражнити. У дорослих цей жест є жартівливим, фамільярним із презирливою конотацією, може використовуватися з елементами гумору. У наведеному прикладі хлопчик показує язик кухареві, який сміявся над ним. Отже, тут це жест неповаги і виклику, він показує, що хлопчик не боїться кухаря і не вважає його авторитетом. Батько хлопчика засуджує його жест, бо вважає його неповажним до дорослого кухаря та дружини графа.

З метою опису міміки персонажа письменники можуть використовувати фразеологізми. Порівняйте, як фразеологізми описують страх або хвилювання людини: (А) у польськ.: *Blady jak płótno* // у в'єтн.: *Mặt trắng như vải thô / liệm* (букв.: *обличчя бліде, як полотно*). (Б) Польськ.: *Blady jak trup* // у в'єтн.: *Trắng như xác chết* (букв.: *блідий як мертва*). Крім того, порівняймо: (12) *Helki, która ze zbielata twarzą stała nieruchoma jak słupiek...* [5, с. 13]. // *Helka vẫn còn đang đờ đẫn với khuôn mặt trắng bệch như vải thô...* (букв.: *Хелька заціпеніла та її обличчя бліде, як полотно*) [6, с. 99].

Побіллі обличчя (zbielata twarz) свідчить про стан шоку у персонажа, про його здивування, страх перед небезпекою. У Хельки (Helka) після почутих від пані поганих слів стався шок. У в'єтнамському перекладі вжито фразеологізм *Mặt trắng như vải thô* (букв.: *обличчя бліде, як полотно*). Польський і в'єтнамський фразеологізми мають подібні значення, внутрішню форму, співвідносні структурно-граматичні та стилістичні характеристики. В аналогічних ситуаціях у польській і в'єтнамській мовах уживають також еквівалентні фразеологізми *stoi jak wkorpany* // *đứng như trời trồng* (букв.: *стоїть як укопаний*).

Перехреститися / перехреститися — цей жест пов'язано із релігійною практикою християн. У поляків його використовують під час молитви, клятви, присяги, благословення перед майбутньою важливою подією. Цей жест важливий також тоді, коли людина домагається вибачення за погані вчинки, неухвагу, негідну поведінку та прагне, щоб повірили його обіцянкам вести себе краще й не повторювати помилок. У В'єтнамі переважають буддизм, конфуціанство, є і свої традиційні релігії, тому жест *перехрестити / перехреститися* в комунікативній практиці в'єтнамців не є еквівалентним його використанню поляками. Водночас, завдяки розвитку системи ЗМІ та культурної інтеграції в наші дні цей жест отримує популярність як жест, що наслідують поведінку християн, коли вони перехрещуються з метою захисту від невдачі. Порівняймо: (13) *Pani Ewelina, uktadając ją do snu, czyniła nad nią w powietrzu znak krzyża...* [5, с. 7]. // *Bà Ewelina vừa đặt bé xuống giường vừa làm dấu thánh giá trên không trung phía trên người đưa bé* [6, с. 81]. Тут перекладач застосовує спосіб компенсації у перекладі, аби в'єтнамському читачеві цей жест персонажа став зрозумілішим: *làm dấu thánh giá* (буквальний переклад: *зробив / зробила знак Хреста*). Якщо в'єтнамський читач не знайомий із християнською (у цьому контексті польською) культурою, звичаями християн і ніколи не бачив, як хрестяться християни, то може не зрозуміти правильно комунікативну невербальну поведінку, представлену в перекладі.

Більшість **емоційних жестів**, представлених в аналізованих нами текстах польських письменників і їх перекладів в'єтнамською мовою, є еквівалентними в польській і в'єтнамській комунікативних традиціях. Так, в оповіданні Болеслава Пруса «Гріхи дитинства» («Grzechy dzieciństwa») є епізод похорону школяра Юзя, на яких його батько від горя і душевних мук *схопився обома руками за голову* (жест), *кричав і плакав* (паравербальні засоби). І автор, і перекладач підкреслюють відчай, душевний біль, емоційне напруження. Порівняймо: (14) *Z oczu poczęły mu płynąć łzy. Schwycił się oburącz za głowę, odwrócił się ode mnie i pobiął ku schodom, krzyżąc: — Biedny ja!... biedny... Wolał tak głośno* [8, с. 11]. // *Từ đôi mắt, những giọt nước mắt ông bắt đầu chảy ông đưa hai tay lên ôm đầu quay lại phía tôi và chạy đến bờ cầu thang vừa hét: — Tôi thật khôn khố!... khôn khố... khôn khố...* [6, с. 212]. Емоція гніву може виражатися манерою ходи персонажа, як ми це бачимо в оповіданні Болеслава Пруса «Катаринка» («Katarzynka»). Порівняймо: (15) *Gdy mecenas ustyszał na ulicy katarzynkę, przyspieszał kroku i na parę godzin tracił humor. On, człowiek spokojny — zapalał się, jak był cichy — krzyczał, a jak był łagodny — wpadał w gniew na pierwszy odgłos katarzynkowych dźwięków* [9, с. 3]. // *Khi nghe thấy tiếng đàn quay ngoài phố, ngài Trọng Sự với rảo bước và vài tiếng đồng hồ sau ngài vẫn cảm thấy mắt vui. Con người bốn đời tỉnh là vậy bỗng bùng nổ, vẫn thường lặng lẽ là vậy bỗng tỏ ra tức giận khi nghe tiếng đàn quay ập đến* [6, с. 305]. У перекладі збережено всі деталі невербальної поведінки персонажа, підкреслено його ненависть до катаринок. Типовим емоційним жестом переляку й страху є *закриття обличчя руками*. Порівняймо: — *Osa!... osa!... <...> Lonia zastoniła twarz rękoma* [8,

cp%3Abodylanguageguid0000lewi%3Alepdpf%3A0bdfb3c0-0943-4ebc-adf4-e2d88e4a7924%22/ (access date 09/04/2023).

4. Luu, Quang Vũ (2009), *Tác phẩm chọn lọc*, Nhà xuất bản Giáo dục Việt Nam, TP. HCM, 343 tr.
5. Orzeszkowa, E. (2023), *Dobra pani*, available at : <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/dobra-pani.pdf/> (access date 09/04/2023).
6. Orzeszkowa, E., Prus, B., Żeromski, S. (2017), *Văn học Ba lan, Tác phẩm chọn lọc, Những truyện ngắn kinh điển Ba Lan*, Nguyễn, Văn Thái dịch, Kim Đồng, Hà Nội, Vol. 1, 384 p.
7. Prus, B. (2023), *Antek*, available at : <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/antek.pdf/> (access date 09/08/2023).
8. Prus, B. (2023), *Grzechy dzieciństwa*, Prus, B. Katarynka, available at : <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/prus-grzechy-dziecinstwa.pdf/> (access date 09/14/2023).
9. Prus, B. (2023), *Katarynka*, available at : <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/katarynka.pdf/> (access date 09/08/2023).

TRẦN THỊ XUYẾN,

Post-graduate student of the Department of General and Slavic Linguistics, Odesa I. I. Mechnikov National University; 24/26, Frantsuzskiy blvd., Odesa, 65058, Ukraine; tel.: +38 067 8950289; e-mail: tranthixuyen12s@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0530-2668>

KINESICAL MEANS OF NONVERBAL COMMUNICATION OF CHARACTERS IN POLISH AND VIETNAMESE LINGUOCULTURES (BASED ON POLISH-VIETNAMESE LITERARY TRANSLATIONS)

Summary. The purpose of this study is to identify ways to represent nonverbal communicative behavior of characters in literary translations from Polish to Vietnamese. The object of study is the identical, similar and distinctive features of kinetic nonverbal communicative behavior that characterize Poles and Vietnamese. Several original Polish fiction narrative texts by Eliza Orzeszkowa and Bolesław Prus and their translations into Vietnamese were selected as the research material. The result of the study is some observations highlighted in the presentation of the main material of the article and its conclusions. A comparative analysis of the kinesical means of communication of characters shows that non-verbal means of communication can have a universal, socially defined and nationally defined functioning. Most units of sign and facial language in the Polish and Vietnamese linguocultural spaces are equivalent. There are also background and non-equivalent kinesical means of communication. The identified markers of non-verbal behaviour of characters are determined by their social status in society based on age, gender, class affiliation, and profession. There are also representatives of the historical era. Some of fixed means are outdated, as they cover social relations in Polish society at the end of the XIX — beginning of the XX century. Universal in chronology of functioning are, for the most part, non-verbal means that indicate the intellectual level of characters and the emotional state of the individual.

Key words: non-verbal, communication, kinesics, cross-cultural communication, equivalent, non-equivalent, Vietnamese, Polish, Slavic, linguocultural, translation.

Статтю отримано 10.10.2023 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300470

UDC 81-112+811.16

Alexander I. ILIADI,

Doctor of philological sciences, Professor of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, Odessa South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky; 34 Staroportofrankivska Str., Odessa, 65020, Ukraine; phone: +38 095 0812118; e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5078-8316>

EXPONENT *BOGO-/*-BOGŪ IN THE PROTO-SLAVONIC COMPOSITES

Summary. The paper aims to the historical-linguistic study of Proto-Slavonic anthroponyms-composites paradigm with the stem *bog-. The topicality of this paper is determined by a declining interest in research of Old Slavonic lexical heritage in Slavonic historical and modern onomastics. The purpose of investigation is the description of the structural and semantic peculiarities of anthroponymic composites with Proto-Slavonic component *bog-. The object of the research is a sum of nomina personalia, taken from accessible Slavonic written sources (mainly collections of Slavonic personal names, to a lesser extent — monuments of different times), which are formed by the way of compounding. Etymological, morphological and lexical-semantic features of Slavonic proper names as well as reconstructed Proto-Slavonic prototypes constitute the subject of the study. As the result of proposed research, the fragments of the paradigm of Proto-Slavonic composites with exponent *bogo-/*-bogŪ are reconstructed; etymological ambiguity of some dithematic proper names is commented; morphological and semantical (ideological) peculiarities of archaic Slavonic anthroponyms-composites are highlighted. **Conclusions.** Proto-Slavonic binominal nomina propria with the component *bogo-/*-bogŪ are attested as prepositive determinatives as well as a postpositive defined word. Preliminary results of the group reconstruction of

the units, containing the viewed linguistical object, indicate the high degree of the stem **bog-* productivity. Particularly Proto-Slavonic vocabulary included at a minimum 69 prototypes with viewed etymon. The significant number of the paradigm with the exponent **bog-* impels us to make the conclusion about significant role of **bog-* names as words-ideas in the Ancient Slavonic poetic text as whole. Their religious-ideological, ritual, legal load allows to assume their original belonging to the lexicon of a language of ritualized actions closely related to the traditions of name-giving. Exactly within the compound-words the tracks of the long-standing use of **bog-* with the legal terminological meaning «a share (in common good)» are traced. Examples of Slavonic poetic speech manifest syntactic counterparts for two-stem personal names; on the basis of these syntactic constructions corresponding anthroponyms perhaps arose. The *perspectives* for further research are to attract to the analysis the system of structurally identical, and etymologically related, and typologically close anthroponyms from the onomastic vocabulary of Iranian languages and the comparative analysis of their cultural semantics.

Key words: Proto-Slavonic, reconstruction, anthroponym, composite, diachrony, synchrony, philology, paradigm, prototype, semantics.

1. Introduction

Formulation of the problem. The word **bogъ* ‘god’ in Slavonic religious culture share the fate of similar sacral terms in another Indo-European languages. All of them took a part in the formation of formulaic expressions complex with the certain religious-ethical burden, needed to build the oral texts of the ideological content, cf. **modliti boga*, **xvaliti boga*, **bogъ vĕstь*, **bogъ (vse) viditь*, **da sōditь bogъ*, **sōdi bogъ*, **bogъ (ne) dajь*, **boga radi*, **bogъmь zaklinati*, **bogъ estь sŕvĕdokъ* (cf. Croat. «*Bog je svidok svojem čudu*» [19, p. 67], Rus. *бог свидетель*), **bezъ boga*, **božьjь darъ*, **milostь božьja*, **mirъ božьjь*, **vol'a božьja*, **žrtva bogu*, **terbo klasti bogu*, **terba bogu* and so on. However, there are three circumstances that distinguish origin and semantic volume of words for designation of the God in the Slavonic (and Indo-Iranian) languages on the one hand and in the rest languages on the other hand.

Firstly, it is about, that the word denoting ‘god’ in Hittite, Latin, Greek, Celtic, Baltic and other languages belongs to co-called «inherited lexicon» (its cluster of religious terminology) that is one goes back to the Proto-Indo-European language condition (cf.: [16, p. 692–693; 39, p. 167–168; 35, p. 309]), whereas Slavonic **bogъ* as a sacral term was derived at the Slavonic from the reflex of PIE verb **bhag-* ‘to allocate a share’, ‘determine a share’, thus having developed the sememe ‘God’ as ‘who allocates/determines a share’ → ‘deity (of wealth, well-being)’ or as personification of the sememe ‘a share’.

Secondly, the Arian cognates of viewed Slavonic word manifest the same semantic shift, cf. (**bhag-* > **bhāg-o-* ‘a share’ >) OIr. **baga-* ‘a share’, ‘fate’, ‘destiny’ and personified ‘God’; OInd. *bhāga-* ‘well-being’, ‘property’, ‘happiness’ and ‘name one of deities’, ‘Lord God’ (V. S. Rastorgueva and J. I. Ėdelman in [ĖSĪA]; cf. also [12, p. 19–20]). It is presumed, that Slavonic **bogъ* as a religious term was formed under the Iranian influence in the Scythian epoch (O. N. Trubachev; two hypotheses as regards belonging **bogъ* to inherited vocabulary or loan words see (1) ESSĀ: with a short review of the literature; (2) A. Ė. Anikin «Russian etymological dictionary» (Issue 3, p. 293): detailed review of existing etymological versions). This semantic shift did not affect words with the same etymon in other languages, where we find the only meaning ‘a part’, ‘a share’ as in Tocharian (Toch.A *pāk*, Toch.B *pāke*) or ‘eat’ as in Greek (φαγεῖν).

Thirdly, Slavonic **bogъ* in the Proto-Slavonic period was used not only with the meaning ‘God’ but also as ‘a share’ (cf. subst. **bog-ačь*, adj. **bog-atъ* ‘who has a large share in the common good’), which is traced in the anthroponymes-composites. The exponent **bog-* as a part of compound-words (*nomina personalia*) can not always be explained as ‘God’, instead manifesting more archaic semantics ‘a share’ (as a part of composites it denotes ‘holder of a share’). In this regard Slavonic dithematic personal names differ from Greek, Latine, Hittite, Baltic, Germanic etc. theophoric anthroponyms, where a part ‘God’ is applied in the direct meaning only.

A special investigation of the Slavonic lexical family with the stem **bog-* in point of view of its semantic, derivational potential and its comparison with the paradigm of etymologically identical Indo-Iranian words is the task that requires a separate monographic study on comparative-historical linguistics. It can hardly be overemphasized the importance of that kind research for Indo-European diachronic linguistics by virtue great cultural significance of Slavonic **bogъ* and its genetic counterparts in the vocabulary of other languages. And, of course, first of all the comparative-historical study of mentioned lexical cluster is very necessary for the reconstruction of initial stages of the Slavonic sacral texts history. A first step towards the system description of ancient Slavonic words with PIE etymon **bhag-* in diachrony is the *reconstruction of paradigm fragments with *bogo-/*-bogъ on Proto-Slavonic chronological slice*. This **problem** is only partly solved up to now, which determines the **topicality** of proposed investigation.

Aims and objectives. The main purpose of our study is to reconstruct Proto-Slavonic stratum of compound words with the exponent **bogo-/*-bogъ* (the core of **bog-* names paradigm). All other tasks are: 1) to determine the diapason of semantical valency of the stem **bog-* by establishing the sum of words, which were able to be combined with the **bog-* within the composites; 2) to determine syntactic correlates for dithematic personal names (it is about the phrases on the basis of which this names arose); 3) to derive etymological and semasiological definitions for unclear cases. The **object** of the research is *nomina*

personalia, taken from Slavonic written sources (namely, collections of Slavonic personal names, to a lesser extent — monuments of different times), which are formed by the way of compounding.

Reference to previous studies. Proto-Slavonic anthroponyms (as well as proper names of separate Slavonic languages) with the analyzed exponent have been already under consideration by many scientists. It is worth mentioning classical onomastic works by Witold Tashicky (cf. first of all his great work as the editor of the «Słownik staropolskich nazw osobowych», 1965–1985), Tadeusz Milewski («Ewolucja morfologiczna indoeuropejskich złożonych imion osobowych», «Ze studiów nad antroponimią indoeuropejską» [25; 26]), Stanislav Rospond («Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem *-jъ*» [30]), Kazimierz Rymut («Zasób leksemów w prasłowiańskich imionach złożonych» [32]), V. L. Vasiliev («Slavonic Toponymical Antiquities of the Novgorod land», 2012) and in-depth studies on Slavonic, Indo-European etymology and comparative-historical linguistics by academics O. N. Trubachev, V. N. Toporov, V'ach. Vs. Ivanov, dedicated, among other things, to analysis of Slavonic *nomina personalia* with **bog-* on the broad Indo-European background. Here we should mention numerous great achievements of many more linguists, which collected appropriate onomastic data and gave a preliminary assessment of this material. Their studies in the present paper (see below) are used.

Analysis of the latest research and publications. By virtue the practical specificity of the selected type of research, we provide a critical review of our predecessor's scientific versions directly in the process of work with every analyzed example, if necessary.

2. The main part. Here we present the core of reconstructed ancient paradigm of Proto-Slavonic theophoric or «bearing a share» names.

2.1. The word structure (list of prototypes).

**Bez-bogъ*: Bulg. *Безбог* — microtoponym [7, p. 726] < **Безбогъ* «Who is deprived of his share» (in the common good).

**Bělo-bogъ*: Serb. **Белобог* — theonym, cf. a phraseological expression «не видети белог бога» [7, p. 428], OCzech *Bělboh* [32, p. 8], cf. ORus. theonym **Бѣлобогъ*, which is attested as a part of some Ukrainian microtoponyms (*Білобожниця*, *Білобогів* etc.).

**Bogo-budъ*: OCzech *Bohobud* [32, p. 8, 9].

Bogo-dalъ*/Bogъ-dalъ*: Bulg. *Богодал* [1, p. 190], OCzech *Bohdal*: *Bogdal*, 1088, *Bohdal* plebanus, 1268 [17: I, p. 77], Czech *Bohdal* ([24, p. 16]: *богъ*), OPol. *Bogdał*: *Bogdal* de Xans, 1376 [38: I, p. 190], Pol. *Bogdał* [24, p. 16].

Bogo-danъ*/Bogъ-danъ*: Bulg. *Бòгдан*, *Богдàн* ([5, p. 79]: «given by God», corresponds to Greek Θεοδόσιος), OSerb. *Богъданъ*, XII [4, p. 84], Czech *Bohdan*, Upper Sorbian *Bóhdan* (ESSÁ), OPol. *Bogodan*: Uilla *Bogodani*, 1175; *Bogdan*: Villa piscatorum cum his ... Crisan, *Bogdan*, Carz, 1136 [38: I, p. 187, 190], ORus. *Богоданъ*, *Богданъ*, 1470, Ukr. *Богдàн*, Belarus. *Багдàн* (for more details see: [25, p. 52] and the second volume of ESSÁ).

**Bogo-darъ*: Serb. *Богодар* [9, p. 147], OPol. *Bogodar*, 1265 [38: I, p. 190], Ukr. *Богодар* [6, p. 92].

**Bogo-gostъ*: Slav. *Boggost* [29, p. 7]. That is «God's guest»?

**Bogo-xvalъ*: OPol. *Bogofat*: *Bogophalus*, 1265, Magister *Bogofalus*, 1250 ([38: I, p. 190]: to *Bogchwał*, *Boguchwał*), Kashubian *Bogochulaus*, XII [4, p. 85].

**Bogo-lubъ*: Serb. *Боголюб* ([23, p. 113]: «deo carus»; [2, p. 39]: as translation of Greek name Θεόφιλος), *Bogoljub* [11, p. 971, 992], OCzech **Bohol'ub*, cf. deanthroponymic geographical name *Bohol'ubi*, -lub: De *Boholib* [17: I, p. 77], Ukr. *Боголюб* [6, p. 92].

**Bogo-měrvъ*: Slav. *Вагаметр* (Pannonia), *Вагамер*, *Bogomer* — toponyms = *Bogoměr-jъ* [30, p. 45].

**Bogo-milъ*: OBulg. *Богомилъ*, Bulg. *Богомил* ([5, p. 79]: «dear to God» = Rus. «кто мил богу»), Serb., Croat. *Богомил*, *Bogomil* ([23, p. 113]: «deo carus»; [2, p. 39]), Sloven. *Bogomil* [36], OCzech *Bohomil*: *Bohomilus*, 1321 [17: I, p. 77], OPol. *Bogomil*: *Bogomil*, 1146 [38: I, p. 190], Ukr. *Богомил* [6, p. 92] and so on. See also: [30, p. 45].

**Bogo-mirъ*: Bulg. (rarely) *Богомир*, 1905 ([5, p. 79]: «peace from God» = Rus. «мир от бога»), Serb. *Богомир* [2, p. 39], OSloven. *Bogomir*: *Bochmir* [20, p. 111], OSlovak *Bogomir*, cf. «*Bogomirovým* týnem na Rohačke» (Rohatej Skale), (in Hungarian rendering) *Bogomeri*, *Bogomeria* — hydronym [37, p. 44, 45, 50] < **Bogomir* or (if Hungarian forms reflect primordial **ē*) **Bogoměr*. See above **Bogoměrъ*.

**Bogo-slavъ*: Bulg. *Богослав* ([5, p. 79]: «one who glorifies God»), Serb. *Богослав* [7, p. 31, 84, 86], Sloven. *Bogoslav* [21], OPol. *Bogostaw*: *Bogozlawus*, 1168 [38: I, p. 191], Pol. *Bogostaw* [33, p. 802], Kashubian *Bogoslav*, XII [4, p. 85], Ukr. *Богослав* [6, p. 93].

**Bogo-srdъ*: OCzech *Bogosud* (15 — M. A. Moroshkin).

**Bogo-vidъ*: Serb. *Боговид* [2, p. 39], derivative with *-ov-itjъ* *Боговидовуѣ*, XVIII (Split) [7, p. 81], OCzech *Bohovid*, 965 (15 — M. A. Moroshkin). The meaning was «[Who has] face of deity»? The typological parallels in the Middle Iranian anthroponymy are traced.

**Bogo-vitъ*: OPol. *Bogawetz* — toponym = **Bogowic* < **Bogovit-jъ* with **vitъ* «dominus, who has power» ([30, p. 45]: less probably is to single out here an etymon **vidъ* «visus»), Rus. *Боговум* [29, p. 7]. It is possible to propose an alternative version of explanation of the second part as **vitъ* (< **vik-tu-* ~

Lat. *victima* in according to V. N. Toporov) 'sacrifice, victim'. Thus semantics of composite as whole can be reconstructed as «Sacrifice for a deity» = «Who is intended for God».

It seems to be controversial the interpretation Slav. *Vit* as the result of a rethink by Slavonians-pagans of the name of a Christian saint, that is saint *Vit*. It is assumed that name of saint *Vit* got to Slavonians even after the first baptism (I century A. D.) and firmly came into their use. See: ([4, p. 86–86]: with reference to a work by A. Kirpichnikov).

**Bogo-vojs*: Serb. *Боговој* [2, p. 39].

**Bogo-voldz*: OCzech *Bohovlad* [32, p. 18].

**Bogo-volstv*: OPol. *Bogowłość*: *Bogovloscz*, 1353 [38: I, p. 191].

**Bogu-darz*: OCzech *Bohudar*: Obiit *Bogudar* Kosm. pokrač., 1134 [17: I, p. 78], OPol. *Bogudar*, 1265 [38: I, p. 195].

**Bogu-xvalz*: OCzech *Bohuchval*: *Bohuhualus*, 1280, filiae *Bohuchwalonis*, 1391 [17: I, p. 78], OPol. *Boguchwał*: *Boguchual*, 1204, *Boguchwał*, 1388 [38: I, p. 195], PPom. *Boguchval* [32, p. 8, 11], ORus. *Богухвалъ*, 1510 (ESSA), OUkr. Павша *Богуфалъ*, 1547, OBelarus. *Богухвал*, 1555 [3, p. 44]. For more on this, see: [25, p. 50] and the second volume of ESSA.

**Bogu-lubz*: Bulg. *Боголюб* ([5, p. 79]: 'любимый богом'), Serb. *Богољуб* [9, p. 64], OCzech *Bohulub* [32, p. 12].

**Bogu-měrz*: Sorab. *Bohuměr* [30, p. 45].

**Bogu-milz*: Sloven. *Bogumil*, OCzech *Bohumil*: *Bogumilus* canonicus, *Bohumilus*, 1289 [17: I, p. 77], Czech *Bohumily* ([24, p. 16]: *богъ*), OPol. *Bogumilo* Liber Fundat, XIV (16 — M. A. Moroshkin), Pol. *Bogumił* [33, p. 805], Ukr. *Богумил* [6, p. 93]. Cf. also Pol. toponym *Bogumiłowice* [24, p. 16], derived from relevant anthroponym. Also see: [30, p. 45].

**Bogu-mirz*: Slovak *Bohumír* [28, p. 144], derivative Pol. *Bogumir-ski* [33, p. 805].

**Bogu-mьstv*: OCzech *Bohumest*: *Bogumest* [17: I, p. 78]. As regards word composition cf. OCzech *Bolemest* [17: I, p. 78].

Bogu-ordz*/Bogu-radz*: OPol. *Bogurad*, 1388 [38: I, p. 198], Pol. *Bogurad* [33, p. 806].

**Bogu-slava*, **Bogu-slavz*: OCzech *Bohuslava* abatissa, 1333 [13, p. 357], Czech *Bohuslav* [24, p. 16], Slovak *Bohuslav* [18], *Bohuslava* [28, p. 144], OPol. *Bogustaw*: *Boguzlau*, 1206 [38: I, p. 199], Pol. *Bogustaw* [33, p. 807], Kashubian fem. *Boguslava*, XIII [4, p. 85], Rus. toponym *Богуславль* [24, p. 16], Ukr. *Богуслав* [6, p. 93]. Also see: [30, p. 45–46].

**Bogu-spdz*: OCzech *Bohusúd*: *Boguzud*, *Bohusud* de Beczwarz, 1295, *Bochusud* [17: I, p. 79], OPol. *Bogusąd* ~ **sodi-* : **soditi* 'to judge' [32, p. 15].

**Bogu-těxz*: OCzech *Bohutěch* (*Bogucea*) [24, p. 34] ~ Rus. *мѣшеть*, *y-méxa*, Czech *těšiti*.

**Bogu-tolz*: OPol. *Bogutol*, 1150 (16 — M. A. Moroshkin).

**Bogu-vědz*: OPol. *Boguwiad* ~ **vědo-* : **věděti* 'to know' [32, p. 17].

**Bogu-volstv*: OCzech *Bohuvlast* ~ **volsti-* : **volstiti* 'to rule' [32, p. 18], OPol. *Boguwłość*: *Bogulost*, 1265, *Boguvloscz*, 1350 [38: I, p. 205].

**Bogu-živz*: Serb., Croat. *Boguživ* [23, p. 106].

**Bože-borz*: OCzech *Božebor* [32, p. 8], OPol. *Božebor*, XIII [4, p. 85]. That is «God's load» (Rus. «Кого несёт Бог», «Божья ноша»).

**Bože-darz*: Bulg. *Божидар* ([5, p. 80]: 'gift from God'; as translation of Greek Θεόδωρος), Maced. *Божидар* (cf. name of a famous Macedonian linguist *Божидар* Видоески), OSerb. *Bosidarius*, 1354 (18 — M. A. Moroshkin), Serb., Croat. *Božidar*, *Boždar* ([23, p. 114]: 'divinum donum' or 'divinum donum habens'), *Божидар* ([2, p. 39]: as translation of Greek name Θεόδωρος), *Božidar* [11, p. 970, 980], Czech *Božidar* [24, p. 16], OPol. *Bożydar* [32, p. 8], Pol. *Bożedarz* [24, p. 16] < **Božedar-jь*, Ukr. *Божидар* [6, p. 95].

**Bože-liša* (?): OSloven. *Boželiša*: *Boselisa* [20, p. 111].

**Bože-lьga* or **Bože-lьza*: OCzech *Boželze*, which is explained in relation with **lьži-* : **lьžiti* (*se*) 'to scold', 'to berate' [32, p. 12]. In my opinion, this interpretation is not satisfactory in semantic terms, because motivation «That who is berated by the God», «The one who is scolded by the God» is questionable, as such. The proper names at Indo-Europeans were given to protect their carriers, wish them to be holders of different ideas or to wish them happiness. On reaching the age of initiation a person could get another name corresponding to qualities of his/her character. It is scarcely necessary to prove that semantics «That who is berated/scolded by the God» does not correspond to mentioned functions of proper names. The idea «That who berates/scolds the God» is impossible in principle. Here we most likely are dealing with the name containing Proto-Slavonic **lьga*, **lьza*, cf. their reflexes: Rus. dial. *льга* 'possibility', 'lightness', 'relief', 'power, strength', 'what is allowed', 'what is freely', OCS *льза* 'possibility', OPol. *lza* 'as possible', adv. OCzech *lžě*, Czech *lze* 'as possible' (ESSA). Thus intended meaning of **Bože-lьza* was something like «God's permission».

**Bože-mirz*: Bulg. *Божимир* [5, p. 80], Serb. *Божимир* [2, p. 39], OCzech *Božemir*: *Bozemirum*, 1359 [17: I, p. 89], derivative Pol. *Bożymir-ski* [33, p. 929].

**Bože-mysz*: Czech (old) *Bohomysl*, XIX, Sorab. *Bademäusel* = *Božemysle* — deanthroponymic place name (for more details see: [18, p. 34]).

**Bože-slavъ*: Sloven. *Božislav* [36], OPol. *Bożystaw*, 1220, ORus. fem. *Божислава* (19 — M. Â. Moroshkin).

**Bože-těxъ*: OSerb. *Bosethech*, Serb., Croat. *Božetjeh* [23, p. 105], OCzech *Božetěch*, *Božtěch*: *Bozetech* abbas Kosm. pokrač., 1095, *Boztiech* de Chunraticz, 1287 [17: I, p. 89], Pol. *Bożeciech* [34, p. 14].

**Bože-vojъ*: OSloven. *Boživoj* [36], Serb. *Боживој* (18 — M. Â. Moroshkin), Slovak (old) *Božvoj* [22, p. 208], PPol. *Božvoj* [32, p. 8].

**Čьrno-bogъ*: Rus. *Чернобожье* — place name in the former Pskov province [31, p. 106]. But a similar name (oikonym) in ancient Novgorod land is explained as the derivative of anthroponym **Čьrnobudъ* with taking into account of such historical forms of this toponym as *Чернобыш*, *Чернобуж* (98 — V. L. Vasiliev).

**Čьsti-bogъ*: OSloven. *Častibog* [36], OCzech *Častiboh*, *Ctiboh* [29, p. 26].

**Dadjъ-bogъ*: OPol. *Dadzog*, 1254, *Dadibog*, 1254 [38: I, p. 448] with imper. **dadjъ* (inf. **dati* ‘to give’, praes. **dadъ*) as the first component; Ukr. *Дажбог* [6, p. 226], (derivative) ORus. панъ Данило Задеревецкии *Дажбоговичъ* [8, p. 79].

**Daľe-bogъ*: Ukr. *Далебіг*, dem. *Далебожик*, cf. also *Далибога* [6, p. 226] < ORus. **Далебогъ*.

**Xvali-bogъ*: Czech *Chvaliboh* [26, p. 377], OPol. *Chwalibog* [32, p. 8, 11], Pol. *Chwalibóg* [33, p. 1471].

**Jako-bogъ* (?): *Jacobog* (= ‘mighty God’) — the name of a God of Antes, mentioned by Mauro Orbini (with reference to Geremia Russo) in his «Regno de gli slavi hoggi corrottamente detti schiavoni», cf.: «Della religione di quelli Anti scriue Geremia Russo negli Annali di Moscouia, che, frà gli altri Dei, adorauano vn’ Idolo, cui fotto i piedi ftaua yn capo d’huomo, vn’ altro di leone, nella deftra mano teneua vn dardo, e nella finiftra vna palla d’argento, e lo chiamauano JACOB OG, cioè Dio Forte» [27, p. 19]. Anyhow, the structure of the theonym is not clear.

**Jьno-bogъ*: ORus. **Инобогъ*, reconstructed with taking account of the toponym *Инобож* (in the former Yaroslavl province) (173 — V. L. Vasiliev), which is a derivative with possessive suff. -j-.

**Milo-bogъ*: Pol. *Milobog* [33, p. 7253].

**Modli-bogъ*: OCzech *Modliboh* (182 — V. L. Vasiliev), OPol. *Modlibog*, ORus. *Молибог* [32, p. 8, 12], Ukr. *Молибог* [6, p. 489]. T. Milewski characterized Pol. *Modlibog* as an innovation, because this personal name is attested in the Polish only [26, p. 377]. However, this name is also known in Czech and East-Slavonic languages and this fact indicates the antiquity of the anthroponym.

**Myslo-bogъ*: ORus. **Мыслобогъ*, whose reconstruction is on the base of the deanthroponymic toponyms, cf. Ukr. *Мислобіж*, Belarus. *Мыслабож* [10, p. 275].

**Mьsti-bogъ*: OSerb. *Mstibog* [29, p. 66], Czech *Mstiboh*, ORus. *Мьстьбогъ*, 1202 as the combination of **mьstiti* (in the imperative mood) & **bogъ* (ESSÁ).

**Na-bogъ*: cf. secondary grammatical form in Sorab. *Nabož* [29, p. 67].

**Ne-bogъjъ*, **Ne-božъ*: Pol. *Nebohy* [33, p. 7657], which, judging by the orthography, belongs to Czech anthroponymy, Ukr. *Небож* [6, p. 507].

**Per-da-bogъ*: OPol. *Przedabog*, 1402 [38: IV, p. 359] ~ **perda-* : **perdati* ‘to give away’, ‘to hand’ [32, p. 13]. Good wish «Give [your] share»?

**Po-bogъ*: OPol. *Pobog*, 1420 ([38: IV, p. 295]: *Pobog* 1).

**Pьlko-bogъ*: OPol. *Pelczybog*: Nicolaus *Pelczibog*, 1396 [38: IV, p. 210], which is, probably, a form with the results of partial rethinking. The semantics of **Pьlko-bogъ* (~ **pьlkъ* ‘army’, ‘host’) was «[Who is with] God’s army»?

**Sve-bogъ*: OCzech *Svěbož* [32, p. 8], toponym OSlovak *Svebožъ gozdъ* (< **Svebog-jъ gozdъ*) > Hungarian *Szebozgaz* ([30, p. 134]: to *sve-* : PSlav. **svojbъ* ‘suus’).

**Sveto-bogъ*: OCzech *Svatiboh* [29, p. 100].

**Svojbъ-bogъ*: OCzech *Svojboh*: *Zuoybog* [14, p. 199] ~ **svojbъ* ‘one’s’ [32, p. 16].

**Uně-bogъ*: OPol. **Uniebog*, cf. secondary grammatical form in OPol. *Uniebož*: *Unebosus*, 1281 [38: I, p. 185; V, p. 523]. The first part is the stem of PSlav. **unějъ*, **unijъ* ‘better’ (compar. to **dobrъ*), **uněti* ‘to be full of energy’, ‘to be full of life’, ‘to be in the prime of life’, ‘to thrive’ (for more on this exponent in the anthroponyms see: [30, p. 142; 32, p. 17; 25, p. 54]).

**Vedi-bogъ*: Bulg. *Веду-бог* — microtoponym [7, p. 726] < **Ведубогъ* as name-wish «[Let] God lead [you]» = Rus. «Веди [тебя] Бог».

**Vьse-bogъ*: OCzech **Všeboh*, which is the word-forming base for toponym *Všebohy* ([24, p. 46, 140]: *ввсв*).

**Želi-bogъ*: OSloven. *Žalibog* [21, p. 166].

**Žilo-bogъ*: Sorb. *Žilobog* ~ **žilo-* : **žilъ* ‘living’ [32, p. 18].

2.2. The compatibility of the stem *bog-/*bož-. All these personal names were formed due to a high degree of the semantic valency of overviewed lexeme. One was able to attach a quite wide spectrum of another stems. Let us view them.

The objects: **borъ*, **-budъ*, **darъ*, **gostъ*, **-xvalъ*, **liša* (?), **lьga* or **lьza*, **měrvъ*, **mirъ*, **myslo-/*-myslъ*, **mьstъ*, **pьlkъ* (**pьlko-*), **-slavъ*, **sodъ*, **těxъ*, **-tolъ*, **-vědъ*, **vidъ*, **vitъ*, **vojъ*, **-voldъ*, **volstъ*.

The attributes: (adjectives) **bělŕ* (**bĕlo-*), **čĕrnŕ* (**čĕrno-*), **dal'e*, **l'ubŕ*, **milo-/mĭlŕ*, **ordŕ*/*radŕ*, **svetŕ* (**sveto-*), **unĕjŕ* (**unĕ-*), **živŕ*; (pronouns) **jŕno-* (**jŕnŕ*), **sve-*, **svojŕ*, **vŕse*; (particles) **dalŕ*, **danŕ*, **žilŕ* (**žilo-*).

The predicates: **čbsti*, **dadjŕ*, **xvali*, **modli*, **mŕsti*, **per-da-*, **vedi*, **želi*.

The prepositional-prefixal components and negation: **bez-*, **na-*, **ne-*, **po-*.

2.3. Semantic peculiarities of **bog*-anthroponyms. All known personal names of mentioned category arose in two ways. **Firstly**, on the base corresponding word combinations with **bog-* as the stem of root noun and **bož-* as the stem of possessive adjective 'god's' (Rus. *божий*). These formulaic expressions had a religious-ideological, ethical and ritual (**xvaliti boga*, **modliti boga*) meaning, obviously, moved to the relevant anthroponyms, which became the carriers of different cultural meanings. Grammatical relationships between the parts of composites correspond to syntactic relationships between the parts of relevant word combinations. For example:

**Bogo-darŕ* ~ Croat. «ka ne mre nikadar, / vridna čas, nam ka je od *boga* ljepši *dar*», «svakom milosti viŕnji *bog darova*» [15, p. 18, 69].

**Bogo-l'ubŕ* ~ Croat. «Obuću naoputi, tako te *bog ljubi*, / tere se uputi, a brieme ne gubi» [15, p. 442];

**Bogo-slavŕ* ~ Croat. «duh moj tebe *Boga slavi*» [19, p. 32], *slavni Bog* [19, p. 34];

**Bogo-spdŕ* ~ Croat. «Da se uvistiŕ koje tribe / svakom priti di *Bog sudi*, / di će izvrć van zale ribe / a razabrat dobre u sudi» [19, p. 12], Rus. dial. saying *бог суди твои костыли* (that is *лукавство* = *slyness*) (I: 8 — V. I. Dal');;

**Bogo-vidŕ* ~ Croat. *Bog sve vidi* [15, p. 410], Rus. *бог всё видит*;

**Bogu-slavŕ* ~ Rus. dial. saying *коли не людям в честь, ин (так) Богу в славу* (I: 6 — V. I. Dal');;

**Bože-darŕ* ~ Croat. *boži dar* [15, p. 18], Rus. *божий дар* and *дар божий*;

**Bože-mirŕ* ~ Croat. «Odždente zli nemir od vaše mladosti, / a primte *boži mir* pun svake radosti» [15, p. 119] and good wish *Mir božji s tobom!* [15, p. 263];

**Bože-slavŕ* ~ Croat. *božja slava* «pivaju se *božje slave*» [19, p. 294, 336], *Na slavu božju!* [15, p. 201];

**Xvali-bogŕ* ~ Sloven. *hvala Bogu*, Croat. «*hvala vraća, velom Bogu, ki se obraća*» [19, p. 145], Rus. dial. *Богу хвала, а вам (добрым людям) честь и слава* (I: 8 — V. I. Dal');;

**Modli-bogŕ* ~ Croat. «a gdje se, moj brate, ne *moli bog*, tu nie milosti božje» [15, p. 143];

**Sveto-bogŕ* ~ Croat. *svet Bog* [19, p. 486].

The semantical difference between compound words with **bogo-* VS **bogu-* is caused by the grammatical specificity of both forms of the stem. However, the details of their semantic distribution are not always clear, cf. **Bogo-darŕ* «Gift of God» (?), where **bog-o-* is the root with connecting vowel *-o-*, and **Bogu-darŕ* «Gift to God», where **bogu* is form of the dative case.

Secondly, it is about constructing of ditheatic proper names by combining different exponents. The syntactic correlates for these anthroponyms are absent therefore the very possibility of adding parts depended on the semantic valency of **bog-/bož-*. Among the names of this category, we would like to highlight those in which **bog-* probably had semantics 'a share' (in the common good). Cf.: **Bez-bogŕ* «[Who] does not have [its] share», **Bĕlo-bogŕ* (only as personal name of a human!) «[Who has] a good (white) share», **Čĕrno-bogŕ* «[Who has] a bad (black) share» (it should be noted, that black colour at Slavonians not always symbolizes the misfortune or unhappiness), **Jŕno-bogŕ* «[Who has] other share», **Na-bogŕ* «[?] share», **Ne-bogŕ* «[?] share», **Per-da-bogŕ* «[Let the] share be transferred [to you]» (good wish), **Po-bogŕ* «[?] share», **Sve-bogŕ*, **Svojŕ-bogŕ* «[Who has his] own share», **Unĕ-bogŕ* «[Who has] better share», **Vŕse-bogŕ* «[Who has] all the shares».

3. Conclusions. So, the main purpose of suggested paper has been achieved, therefore it is possible make some comments on the viewed linguistic units. The paradigm of lexemes, achievable for reconstruction, contains 69 compound-words with PSlav. exponent **bogo-/bože-* VS **-bogŕ* as the first (attribute) and the second (object) part. This fact indicates the high degree of the stem **bog-* productivity. The high specific weight of the composites with the exponent **bog-* impels us to make the conclusion about significant role of **bog-*names as words-ideas (mythopoetic complexes) in the Ancient Slavonic poetic text as whole. Their religious-ideological, ritual, legal load enables us to assume their original belonging to the vocabulary of a language of ritualized actions (so-called «high language») closely related to the traditions of name-giving. Exactly within the compound-words the tracks of the long-standing use of **bog-* with the legal terminological meaning «a share (in common good)» are traced. Examples of Slavonic poetic speech manifest syntactic counterparts for two-stem personal names; on the basis of these syntactic constructions corresponding anthroponyms perhaps arose.

The *perspectives* for further research are to attract to the analysis the system of structurally identical, and etymologically related, and typologically close anthroponyms from the onomastic vocabulary of Iranian languages and the comparative analysis of their cultural semantics.

References I

1. Влахова-Ангелова М. Лични имена, образувани от основата *бог-*, в историческата и съвременната българска антропонимия. *Слѣдовати достойтѣ: Доклади от международната ономастична конференция «Антропоними и антропонимни изследвания в началото на XXI век»*, посветена на 100-годишнината от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Заимов (1921–1987), 20–22 април 2021 г., гр. София. София : БАН, 2021. С. 186–202.
2. Грковић М. Речник личних имена код срба. Београд : Вук Караџић, 1977. 324 с.
3. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ : Інститут укр. мови НАН України, 2003. 168 с.
4. Железняк І. М. До семантичної характеристики сербохорватської антропонімії XII–XV ст. *Дослідження з мовознавства*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. С. 77–93.
5. Илчев Ст. Речник на личните и фамилни имена у българите. София : БАН, 1969. 626 с.
6. Ірклєвський В. Етимологічний словник українських прізвищ. Мюнхен : [Б. в.] 1987. 903 с.
7. Михајловић В. Српски презименик. Нови Сад : Аурора, 2002. 736 с.
8. Розов В. Українські грамоти. Том перший: XIV в. і перша половина XV в. Київ : УАН, 1928. 176 с.
9. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704+XLVIII с.
10. Шульгач В. П. Праслов'янська спадщина в топоніміконі Волинсько-Ровенського Полісся. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2007. Вип. 354–355 : Слов'янська філологія. С. 274–277.
11. Bosanski Petrovac: Zrtve Rata 1941–1945. Available at: <https://dokumen.tips/documents/bosanski-petrovac-zrtve-rata-1941-1945.html?page=76>.
12. Cheung J. Etymological Dictionary of the Iranian Verb (= Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series; ed. A. Lubotsky). Leiden ; Boston : Brill, 2007. 600 p.
13. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae / [Herausgegeben von P. Ritter v. Chlumecky]. Brünn : Commission bei Nitsch & Grosse, 1854. Band VI. 398 + LXVIII.
14. Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Index. Brunae : Typogr. Caroli Winikerii, 1850. 200 p.
15. Držić M. Djela. *Stari pisci hrvatski*. Zagreb : Dionička tiskara, 1875. Knj. VII. 480 s.
16. Gamkrelidze Th. V., Ivanov Vjač. Vs. Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1995. Part I. 864 + 264 p. (= Trends in linguistics. Studies and monographs : 80).
17. Gebauer J. Slovník staročeský. Praha : Unie, 1903–1904. D. I–II.
18. Iliadi A. I. Slavo-Iranica : Compound Words with Slav. *mysl- : Iran. *mana-, *mazda- (against Baltic Background). *Acta Linguistica Lithuanica*. 2022. T. LXXXVII. P. 30–63.
19. Kavanjin J. Povjest vandelska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara (Bogastvo i uboštvo). *Stari pisci hrvatski*. Zagreb : Dionička tiskara, 1913. Knj. XXII. 554 s.
20. Kos Fr. Ob osebnih imenih pri starih Slovencih. *Letopis matice slovenske*. Ljubljana : Narodna tiskarna, 1886. S. 107–151.
21. Lampe Fr. Spomin. *Letopis matice slovenske*. Ljubljana : Narodna tiskarna, 1886. S. 152–210.
22. Majtán M. Chronologické a geografické rozvrstvenie zložených slovanských osobných mien. *Slovenská reč*. 1986. Roč. 51. Č. 4. S. 208.
23. Maretić T. O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. 1886. Knjiga XIV (LXXXI). S. 81–146.
24. Miklosich F. Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen. Wien : Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864. 74 S.
25. Milewski T. Ewolucja morfologiczna indoeuropejskich złożonych imion osobowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. 1957. T. 16. S. 37–69.
26. Milewski T. Ze studiów nad antroponimią indoeuropejską. Część I. *Onomastica*. 1957. T. III. S. 349–379.
27. Orbini M. Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni. Pesaro : Girolamo Concordia, 1601. 473 p.
28. Ovsená B. Pátranie po tajných slovenských dejinách a slovenskom duchu. Trnava : Eko-konzult, 2014. 216 s.
29. Pačić J., Kollár J. Gmenoslov čili Slovník osobných Gmen rozličných kmenů a nářečí národu Slawenského. Budin : Tiskem kr. všeučiliště Peštianského, 1828. 113 s.
30. Rospond St. Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem *-jb*. Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1983. 183 s.
31. Russisches geographisches Namenbuch [Begründet von Max Vasmer]. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1980. Bd X. 543 S.
32. Rymut K. Zasoć leksemów w prasłowiańskich imionach złożonych. *Onomastica*. 1993. T. XXXVIII. S. 5–19.
33. Rymut K. (red.) Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku. Kraków : Instytut Języka Polskiego PAN, 2003 (CD).
34. Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 1: Odapelatywne nazwy osobowe / [Oprac. A. Cieślakowa]. Kraków : DWN, 2000. 378 s.
35. Smoczyński W. Słownik etymologiczny języka litewskiego [współpraca redakcyjna M. Oston; wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone, na prawach rękopisu]. 2019. Available at : [www.rromanes.org/pub/alii/Smoczyński W. Słownik etymologiczny języka litewskiego.pdf](http://www.rromanes.org/pub/alii/Smoczyński%20W.%20Słownik%20etymologiczny%20języka%20litewskiego.pdf).
36. Stara slovanska imena [http://www.dlib.si/preview/URN:NBN:SI:DOC-DEOPQVQS/34e4051a-7621-48c6-bd23-11d6f7e1ca2e/save].
37. Šmilauer V. Vodopis starého Slovenska. Praha ; Bratislava : Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s.
38. Taszycki W. (red.) Słownik staropolskich nazw osobowych. Wrocław etc. : PAN, 1965–1985. T. I–VII.
39. Vaan de M. Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages. Leiden ; Boston : Brill, 2008. 825 p.

References II

1. Vlahova-Angelova, M. (2021), "Personal Names, Derived from the stem *bog-*, in Historical and Modern Bulgarian Anthroponymy", *Sledovati dostoit : Proceedings of the International Onomastic Conference «Anthroponyms and Anthroponymic Researches in the Beginning of 21st Century», dedicated to the 100th anniversary of the birth of prof. Yordan Zaimov, Dr. Sc. (1921 — 1987) 20 — 22 April 2021, Sofia* ["Lični imena, obrazovani ot osnovata bog-, v istoričeskata i savremennata balgarska antroponimija", *Sledovati dostoit : Dokladi ot mezhdunarodnata onomastichna konferentsiya «Antroponimi i antroponimni izsledovaniya v nachaloto na XXI vek», posvetna na 100-godishninata ot rozhdeniyeto na prof. d.f.n. Yordan Zaimov (1921–1987), 20–22 april 2021 g., gr. Sofia*], Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, pp. 186–202.
2. Grković, M. (1977), *A Dictionary of the Serbian Personal Names [Rečnik ličnih imena kod srba]*, Vuk Karadžić, Beograd, 324 p.
3. Ėfimenko, I. V. (2003), *Ukrainian Surnames of XVI century [Ukrayins'ki prizviščevi nazvi XVI st.]*, Institute of the Ukrainian language NAS of Ukraine, Kyiv, 168 p.
4. Zhel'eznyak, I. M. (1962), "On Semantic Characteristic of Serbian and Croatian Anthroponymy of XII–XV cent.", *Studies on Linguistics* ["Do semantichnoyi kharakterystyky serbokhorvats'koyi antroponimiyi XII–XV st.", *Doslidžennia z movoznavstva*], Academy of Sciences of USSR Publishing House, Kyiv, pp. 77–93.
5. Ilchev, St. (1969), *A Dictionary of the Bulgarian Personal Names and Surnames [Rechnik na lichnite i familni imena u bulgarite]*, BAN Publishing House, Sofia, 626 p.
6. Irkliëvs'kiy, V. (1987), *The Etymological Dictionary of Ukrainian Surnames [Etymologičny slovnyk ukraïns'kykh prizvišč]*, München, 903 p.
7. Mihajlović, V. (2002), *A Dictionary of the Serbian Personal Names [Srpski prezimenik]*, Aurora Publishing House, Novi Sad, 736 p.
8. Rozov, V. (1928), *Ukrainian Manuscripts [Ukrains'ki hramoty]*, UAS Publishers, Kyiv, Vol. I, 176 p.
9. Chuchka, P. P. (2005), *The Surnames of the Ukrainian of Transcarpathia : Historical-Etymological Dictionary [Prizvyshcha zakarpats'kykh ukrajyntsiiv : Istoryko-etymologičnyj slovnyk]*, Svit Publishing House, Lviv, 704+XLVIII p.
10. Shul'hach, V. P. (2007), "Proto-Slavonic Heritage in Toponymy of the Volyn-Rovno Polesye", *Scientific Bulletin of Chernivtsi National Yu. Fedkovych University. Slavonic Philology* ["Praslavyans'ka spadshchyna v toponimikoni Volyns'ko-Rovens'koho Polissya", *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yu. Fedkovycha, Slovyanska filolohiya*], Ruta Publishing House, Chernivtsi, Vol. 354–355, pp. 274–277.
11. Bosanski Petrovac : Zrtve Rata 1941–1945. Available at: <https://dokumen.tips/documents/bosanski-petrovac-zrtve-rata-1941-1945.html?page=76>.
12. Cheung, J. (2007), *Etymological Dictionary of the Iranian Verb* (= Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series; ed. A. Lubotsky), Brill, Leiden ; Boston, 600 p.
13. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (1854), Herausgegeben von P. Ritter v. Chlumecky, Commission bei Nitsch & Grosse, Brünn, Band VI, 398 + LXVIII p.
14. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (1850), Index, Typogr. Caroli Winikerii, Brunae, 200 p.
15. Držić, M. (1875), "Djela", *Stari pisci hrvatski*, Dionička tiskara, Zagreb, Knj. VII, 480 s.
16. Gamkrelidze, Th. V., Ivanov, Vjač. Vs. (1995), *Indo-European and the Indo-Europeans : A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Mouton de Gruyter, Berlin ; New York, Part I, 864+264 p. (= Trends in linguistics. Studies and monographs : 80).
17. Gebauer, J. (1903–1904), *Slovník staročeský*, Unie, Praha, D. I–II.
18. Iliadi, A. I. (2022), "Slavo-Iranica : Compound Words with Slav. *mysl- : Iran. *mana-, *mazda- (against Baltic Background)", *Acta Linguistica Lithuanica*, Vol. LXXXVII, pp. 30–63.
19. Kavanjin, J. (1913), "Povjest vandelska bogatoga a nesrećna Ėpuluna i ubogoga a čestita Lazara (Bogastvo i uboštvo)", *Stari pisci hrvatski*, Dionička tiskara, Zagreb, Knj. XXII, 554 s.
20. Kos, Fr. (1886), "Ob osebnih imenih pri starih Slovincih", *Letopis matice slovenske*, Narodna tiskarna, Ljubljana, ss. 107–151.
21. Lampe, Fr. (1886), "Spomin", *Letopis matice slovenske*, Narodna tiskarna, Ljubljana, ss. 152–210.
22. Majtán, M. (1986), "Chronologické a geografické rozvrstvenie zložených slovanských osobných mien", *Slovenská reč*, Roč. 51, č. 4, s. 208.
23. Maretić, T. (1886), "O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Knjiga XIV (LXXXI), ss. 81–146.
24. Miklosich, F. (1864), *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen*, Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 74 S.
25. Milewski, T. (1957), "Ewolucja morfologiczna indoeuropejskich złożonych imion osobowych", *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, T. 16, ss. 37–69.
26. Milewski, T. (1957), "Ze studiów nad antroponimią indoeuropejską. Część I", *Onomastica*, T. III, ss. 349–379.
27. Orbini, M. (1601), *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Girolamo Concordia, Pesaro, 473 p.
28. Ovsená, B. (2014), *Pátranie po tajných slovenských dejinách a slovenskom duchu*, Eko-konzult, Trnava, 216 s.
29. Pačić, J., Kollár, J. (1828), *Gmenoslow čili Slovník osobných Gmen rozličných kmenů a nářečí národu Slawenského*, Tisk kr. všeučiliště Peštianského, Budin, 113 s.
30. Rospond, St. (1983), *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -jb*, Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 183 s.
31. *Russisches geographisches Namenbuch* (1980) [Begründet von Max Vasmer], Bd X, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 543 S.
32. Rymut, K. (1993), "Zasób leksemów w prasłowiańskich imionach złożonych", *Onomastica*, T. XXXVIII, ss. 5–19.
33. Rymut, K. (red.) (2003), *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, (CD).
34. *Słownik etymologiczno-motywyacyjny staropolskich nazw osobowych*. Cz. 1: Odapelatywne nazwy osobowe (2000) [Oprac. A. Cieślakowa], DWN, Kraków, 378 s.
35. Smoczyński, W. (2019), *Słownik etymologiczny języka litewskiego* [współpraca redakcyjna M. Osłon ; wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone, na prawach rękopisu]. Available at : www.rromanes.org/pub/alii/Smoczyński.W.Słownik.etymologiczny.języka.litewskiego.pdf.

36. *Stara slovanska imena*. Available at : <http://www.dlib.si/preview/URN:NBN:SI:DOC-DEOPQVQS/34e4051a-7621-48c6-bd23-11d6f7e1ca2e/save/>
37. Šmilauer, V. (1932), *Vodopis starého Slovenska*, Učené společnosti Šafaříkovy, Praha ; Bratislava, 564 s.
38. Taszycki, W. (red.) (1965–1985), *Słownik staropolskich nazw osobowych*, PAN, Wrocław etc., T. I–VII.
39. Vaan de M. (2008), *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Brill, Leiden ; Boston, 825 p.

ІЛІАДІ Олександр Іванович,

доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики факультету іноземних мов ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»; вул. Старопортофранківська, 34, 65020, Одеса, Україна; тел.: +38 095 0812118; e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5078-8316>

ЕКСПОНЕНТ *BOGO-/*-BOGЪ У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ КОМПОЗИТАХ

Анотація. Стаття має на меті історико-мовне дослідження суми праслов'янських антропонімів-комполітів із кореневою основою *bog-. **Мета** студії — опис структури та особливостей семантики антропонімічних комполітів із праслов'янським компонентом *bog-. **Об'єкт** дослідження — утворені шляхом складання «основа + слово», «слово + слово» давні слов'янські Nomina Personalia, ексцерповані з доступних писемних джерел (в основному — зібрань слов'янських особових імен і (меншою мірою) пам'яток писемності різного часу). **Предмет** — етимологічні, фонетичні, морфологічні, лексико-семантичні властивості історично засвідчених слов'янських особових назв і реконструйованих під час аналізу праслов'янських архетипів. **Результати** дослідження: здійснено реконструкцію фрагмента системи праслов'янських двочленних лексем (особових назв) із експонентом *bogo-/*-bogъ; прокоментовано етимологічно неоднозначні особові назви; висвітлено морфологічні та семантичні властивості праслов'янських особових імен-комполітів. **Висновки.** Компонент *bogo-/*bože-/*-bogъ у праслов'янських диматичних Nomina Personalia засвідчений як препозитивне означення, так і як постпозитивне означуване. Попередні результати групової реконструкції одиниць, які постали в гнізді з основою *bog-, засвідчують високий рівень її продуктивності. Зокрема, праслов'янський ономастичний вокабулярій налічував, як мінімум, 69 bog-комполітів. Висока продуктивність парадигми з експонентом *bog- спонукає до висновку про значимість ролі bog-антропонімів як слів-ідей у давньослов'янському поетичному тексті. Їхнє релігійно-ідеологічне, ритуальне, правове навантаження дозволяє передбачати їх належність до словника мови ритуалізованих дій, безпосередньо пов'язаних із традиціями давняння імен. Саме у складі комполітів зберігаються сліди давнього використання *bog- із правовим термінологічним значенням '(суспільна) доля'. Приклади слов'янського поетичного мовлення демонструють синтаксичні відповідники слов'янських двоосновних особових назв; на базі цих синтаксичних конструкцій були сформовані відповідні антропоніми. **Перспективи** подальших досліджень убачаються в залученні структурно ідентичних та етимологічно споріднених і типологічно близьких антропонімів із ономастичного вокабулярія іранських мов і компаративному аналізі їхньої культурної семантики.

Ключові слова: праслов'янський, реконструкція, антропонім, комполіт, діахронія, синхронія, філологія, парадигма, прототип, семантика.

Статтю отримано 12.10.2023 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300478

UDC [811.161+811.162]’362’255.2/.4:82-343.4:398.2

Oleh TYSHCHENKO,

Prof., DrSc., University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava; Námestie Jozefa Herdu 577/2, Trnava, Slovakia; e-mail: olkotiszczenko@gmail.com; https://orcid.org/0009-0009-0811-2123

Marianna FIGEDYOVÁ,

Paed.Dr., Ph.D., odborný asistent, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave; Námestie Jozefa Herdu 577/2, Trnava, Slovakia; e-mail: marianna.figedyova@ucm.sk; https://orcid.org/0000-0002-1221-6496.

**STRATEGIES OF COGNITIVE IMAGES TRANSLATION IN FAIRY TALES
(WESTERN AND EASTERN SLAVIC INTERCULTURAL PARALLELS)¹**

Summary. The *object* is the semantic-grammatical and figurative-cognitive structure of phraseological analogues and fixed comparisons (in Czech and Slovak fairy tale texts) is traced in detail, taking into account their transformations in translation and types of interlingual phraseological equivalents, cases of replacement of phrases and paraphrases by non-phraseological contexts are explicated, and vice versa, the use of figurative signs and idioms in the target text that are not present in the original text (units with spatial semantics, emotion metaphors, folklores and cognitemes related to social and marriage concepts) are analysed. The *purpose* of this article is the differences in the figurative and conceptual structure, some initial, medial and final formulas in parallel texts and in comparison with other linguistic cultures, in particular Ukrainian and Polish fairy tale discourse (the concept of the Way, the journey, typical for fairy tales) are briefly described. **Conclusions:** Differences can also be traced at the level of semantic variation in the ways of expressing the difficult tasks and ordeals of the heroes, for example, the idea of the impossible or certain pragmatic formulas and constructions. These and other transformations of plots and motifs are typical of fairy tales in different linguistic cultures. This gives grounds to refer to them as peculiar cognitemes. Where relevant, authors provides ethnocultural comments on the motivation of the images, their connection with traditional folk culture, ritual and customary representations of a particular ethnic group, and highlights the specifics of the rendering of these cultural realia, the symbolic function of objects and characters in the compared languages (verbalisation of the concepts of old age, unmarriedness, laziness, ways of phraseological representation of the semantic opposition of friend and foe, good and evil, clean and dirty, etc.).

Key words: phraseological analogue, comparison, fairy tale formula, cultural cogniteme, conceptualisation, translation transformations, equivalents.

Introduction. Formulation of the problem. A folk tale is a whole layer of national culture, which contains the age-old wisdom of an entire nation. “Inner poetry” of the text of fairy tale is created by the unique ornamentation of folklore language elements: folklore realia, fairy tale formulas, beginnings and repetitions, etc. Therefore, the main difficulty is the search for functional equivalence in a particular culture, as well as their cultural adaptation.

The term “adaptation” in modern translation theory is used to “denote a type of transformation that results not only in a change in the description of a subject situation, but also in the replacement of the subject situation itself”. This technique plays a very important role in the translation of folklore pieces, in particular, folk tales, the perception of which is impossible by speakers of another culture without the use of linguocultural adaptation.

As V. A. Fedorov and E. I. Baeva fairly note, “the translator is at the crossroads of two cultures, two worldviews, and one of their tasks is to convey and render cultural experience in an accessible way with minimal losses, so that the translated text is perceived by readers in the same way as the original is perceived by native speakers. Through a successful translation, the reader adds to his or her ‘cognitive baggage’. And the main goal of translation is to obtain a meaningfully and impressively equivalent text in the culture of the target language” [here and further, the overview theoretical part of folklore research is presented by: 9, p. 125–126].

In the process of translating a literary text, a translator cannot but encounter the mismatch of elements of the system of two languages, as well as the phenomenon of lacunarity (insufficiency). This phenomenon is called “linguocultural or ethnolinguocultural asymmetry”. “Ethnolinguocultural asymmetry is a complex phenomenon, the dichotomous nature of which determines opposite vectors of development of the translation process. In one case ethnolinguistic-cultural asymmetry leads to translation errors and inconsistencies, generating disharmony, quasi-adequacy. In another case, ethnolinguistic-cultural asymmetry leads to a harmonious translation text, which becomes the property of another language and another culture”.

¹ The study is published with the support of the international grant project Erasmus+ KA220-HED № 2021-1-SK01-KA220-HED-000022917 entitled *The innovation of the concept and curriculum of doctoral study programs and increasing their effectiveness.*

Literature Review. E. V. Zykova examines the concepts of “good” and “evil” on the fairy tale material of Russian and English culture, which “model a certain national image of the world and regardless of the peculiarities of their form, are built on the basis of value categories”. A number of studies are devoted to the study of folklore, phraseological units, and stable comparisons in fairy tales. An inexhaustible and relevant topic for the study of phraseology is the reconstruction of the “phraseological picture of the world”, the problems of correlation between national and international, language and culture, to fragments of the picture of the world, encoded in phraseological units; such, for example, are the works of S. I. Kotkova, O. A. Davydova, O. E. Frolova and others. Aleshchenko’s work “Ethno-linguistic picture of the world in the texts of folklore (on the material of a folk tale)” should also be mentioned in this connection. A. Birikh considers the composition of the language in the fairy tale folklore: a) phraseological units coinciding with phraseological units of literary language; b) phraseological units coinciding with the phraseological units of Russian folk dialects; c) fixed expressions used only in various folklore genres, i.e. folklore phraseological units proper, for example, *clear falcon, good fellow, red the sun, in a faraway kingdom, in a faraway state, neither in a fairy tale nor with a pen describe*, etc.).

Methods. First of all, let us briefly consider the main differences in the symbolism of objects and actions in the archetypal world model of Russian and West Slavic (Slovak and Czech) fairy tale text, its semantics, pragmatics and figurative component. Separately, we will talk about the cultural function of names in the actional, subject and verbal symbolic codes and their typology, we will dwell on the national and cultural specifics of fairy-tale realities, characters and related folklore formulas that are relevant in translation, ethno-cultural and semiotic correspondences.

For ages, a genetic connection has existed between a fairy tale and a myth and the archetypal representations associated with it. In this connection, several researchers of the structural typology of folklore draw attention to the fact that “a certain syncretism dominates in archaic narrative folklore: a fairy tale has not completely separated from myth, not yet, its varieties have only just begun to differentiate, a significant number of fairy tales have saved distinct relics of myth, and many stories are attached to popular mythical characters...”. Vladimir Yakovlevich Propp and Claude Lévi-Strauss once argued about the fundamental closeness of myth and fairy tale; while the first calls the fairy tale “mythical” (at least based on its genesis from myth), the second sees the fairy tale as only a slightly “weakened” myth.

According to T. V. Tsivyan, in terms of content, the archetypal model of the world is oriented towards the ultimate cosmologization of the existent and, thereby, to the description of the cosmologized modus vivendi and the main parameters of the universe — spatio-temporal, causal, ethical, quantitative, semantic, character. The latter, in her opinion, can be described through a set of binary semantic oppositions (she allocates up to 12 pairs of similar binary oppositions in the folklore and mythological test), which have positive and negative meanings.

Obviously, the basic constants of folk culture are closely connected with spoken folk art. The description of the conceptosphere of a fairy tale text is impossible without reference to folklore, because it is in this linguocultural layer that it is possible to identify the sources and ways of mental characteristics formation of a certain ethnic group.

The conceptosphere of folklore on the material of different folklore genres is the object of study of a number of scientific approaches (S. E. Nikitina, A. T. Khrolenko, etc.). Proceeding from this, some researchers endeavour “to identify key word-concepts correlated with several thematic classes, in particular, “Man”, “World”, “Faith”, “Soul”, “Home””.

On the other hand, the possibility of such comparative studies of folklore, according to A. Lisichkina, is conditioned by the fact that “the formation of the fairy-tale world is connected with the construction of a stereotypical image as a result of entering the system of certain cultural values. At this point, the encounter with the images of (other, alien) fairy-tale culture will inevitably contrast with the component structure of one’s own world”.

Results and Discussion. As an example, let us dwell on the differences in the symbolism of objects and actions in the compared texts of fairy tales. Differences are observed primarily in the actional code, in particular, in the non-identical symbolism of realities, magical attributes, and actions. Let us emphasize that exactly this feature of a fairy tale that makes the structure of characters capable of intra- and inter-plot transformations and makes it possible for semantically the same type of figures to play a wide variety of roles in the plot (for example, mother-giver, mother-harm, mother-victim, etc.), which significantly increases the variability of fairy-tale collisions.

Our comparisons of Slovak and Czech fairy tales also prove the fact that different characters can perform the same semantic function.

Pay attention to the roll-call-analogs of fairy tale motifs and plots, the symbolism of objects, and their functions in Russian and Slovak cultures. Thus, the motif of *Kashcheev’s death* in an egg, traditional for Russian fairy tales, echoes such a motif among the Slovaks (the strength of the hero is contained in the egg, which is in the deer grazing under the oak, and in the middle of the duck; the hero drinks the egg and takes away his strength, power from the sorcerer): “...пока он [мальчишка-чародей — О. Т., М. Ф.] ей [княжне — О. Т., М. Ф.] не открыл, что, мол, в горах за замком растёт дуб, под дубом

олень пасётся, в том олене утка, в той утке золотое яйцо. — А в том яйце, — говорит он, — в том яйце, душенька, вся моя сила” (“Солнечный конь” // “Sunshine horse”) [ЧСНС, с. 144].

It is significant that in the Slovak texts, the King of Water acts as an analog of *Kashchei*, who also identifies the victim by smell: “Вскоре появился Король воды и ещё в дверях закричал: Жена, что-то человеческим духом пахнет. Давай его сюда, а то тебе плохо придётся!”. The King of Water soon appeared and shouted at the door: “*Wife, something smells like a human spirit. Give it here, otherwise, you will have a bad time!*” (“Король времени” — King of the time) [ЧСНС, с. 130].

The motif of rewarding a hard-working stepdaughter and punishing her stepmother’s lazy daughter (the fairy tale “Morozko” and a number of others), characteristic of many fairy tales, is transformed in the Czech fairy tale tradition (“Про кошечку и собачку” // “About a cat and a dog”) through the image of the Kolobok’s Way (here this object is endowed with the symbolic function of an assistant indicating stepdaughter’s way to the road). However, a different verbal text is associated with it (the hero of a Czech fairy tale addresses him): “Колобок, колобок, куда мне идти, скажи, путь укажи!” — lit. *Kolobok, kolobok, where should I go, tell me, show me the way!* [ЧСНС, с. 82]. Wed the ritual (fatal) path of Kolobok and its verbal and archetypal code in Russian and Ukrainian fairy tales in the interpretation of T. V. Tsivian and other researchers.

Traditional formulas as genre-forming features of a fairy tale are deeply original, they give the language of fairy tales a bright national colouring, flavour, expressiveness, specific imagery, carry a lot of country-specific information and are a source of knowledge of peoples’ history and culture.

In connection with what has been said, we note that the semantic unity of the text is also ensured by its structure (composition, repetitions, configuration of motives, roll call with other texts, etc.), and — first of all — by its function, its communicative task, time, place, manner and other conditions of performance and all that, by analogy with linguistic (speech) pragmatics, can be called the pragmatics of a cultural text.

Wed a sentence in which the hero refers to a handkerchief as a means of reviving the dead: *Милый платочек ступай, вытри глаза убитым в лесу!* — lit. *Dear handkerchief, go, dry the eyes of those killed in the forest!* (“Ручная мельница” // “Hand Mill”) [ЧСНС, с. 92]. Wed Russian common motifs with rejuvenating living and dead water in Slavic fairy tales, according to L. N. Vinogradova and V. Ya. Propp.

A peculiar motive for inducing action and a locus in a Slovak fairy tale is not a hut on chicken legs, but a mill: *Мельница крутись, столлик появись, скатерть, растелись, дайте выпить-закусить* — lit. *Turn the mill, appear a table, tablecloth, spread out, give me a drink and a snack* (“Ручная мельница” // “Hand Mill”) [ЧСНС, с. 92], obviously correlated with a self-assembled tablecloth in many Russian fairy tales.

Traditional for fairy tales common cognitemes of the difficult task and the protagonist’s ordeal in fairy tales (motives of lack according to V. Propp) can also be different in various linguistic and cultural spaces.

For example, in some Polish fairy tales, the sister of the enchanted brothers’ **silence** and her **hard work**, including **spinning cloth** from which the heroine must **spin seven shirts**, can serve as both redemption and ordeal (to “odkruzyć” them, i.e. to break the spell, so that they could turn back into humans): “*Musisz, siostrzo, milceć, jak milezą gwiazdy na niebie, jak milezą kamienie w polu. Musisz milceć siedem lat i siedem miesięcy, i siedem tygodni, i siedem dni, i siedem godzin... — A pod tę porę len posiejesz, len wyrwiesz, len wysuszysz, len pokruszysz. I wprzędziesz z kądzieli nici, a z nici utkasz płótno. I uszyjesz z płótna siedem koszul. Bracia te koszule obłócą, bracia się w to oczymgnięcie odkruczą*” (“Siostra siedmiu kruków”) [Porazińska, s. 32].

The identification of pragmatic units is also important, for example, formulas as a source of fabulous, epic, song or “mysterious” text, correlation of national or international, cf. the analysis of the fairy tale formula lived in the Ugro-Finnish and Slavic areal-comparative aspects of O. Tkachenko [6] or the “impossible” formulas used for allegorical expressions of the concepts “never” and “nowhere” in German phraseology, the roots of which go back to called “poetry of nonsense”. By careful observation V. M. Mokienko, a comparison of Russian and German temporal phraseology reveals a common typological universal, previously described by well-known folklorists A. Taylor, P. G. Bogatyrev, N. Roshyan, — the so-called “impossible formula”.

The above-mentioned **then-when=never** model [3, с. 339] often appears in combination with narratives where the protagonist performs some extra, unnecessary work as punishment, ordeal or reward, and can be understood as a separate cognitive theme (dry-damp-wet, identified by C. Lévi-Strauss): *Вот и теперь приказала мачеха Настеньке идти в лесную чащу и найти там самый сухой пенёк. Велела поливать его до тех пор, пока на нём молодые цветочки не вырастут* — lit. *Now Nastenka’s stepmother ordered her to go into the forest and find the driest stump there. She told her to water it until young flowers grew on it* [Podlesnych, s. 10] — Chesh. *Tentokrát prikázala macecha Nástěnce, aby šla do hlubokého lesa a našla tam najsušší parez. Nařídila jí, aby ho zalívala do té doby, dokud na nem nevyrostou mladé kvítky* [Podlesnych, s. 11].

In O. Kolberg’s Pokutsko-Bukovyna fairy tales, the protagonist carries water with his mouth like a crayfish and waters a **dry beech tree**: він відміряв сорок кроків від потоку та й застромив той бук.

Каже, **аби нарацки (як рак), лазив до того потока, та й аби ротом носив воду, та й аби поливав той буж, аж поки не прийметься та не зародить** — lit. «...he measured forty steps from the stream and stuck the beech tree in. He says **to crawl like a crayfish to the stream, carry water with his mouth, and water the beech until it comes to life** (“Розбійник Іван” // The Rogue Ivan) [K 1990, с. 177].

It should be noted that such motives correlate with the cultural cognition of punishing unmarried women, especially old virgins, who, as a punishment, perform some heavy or unnecessary extra work, even after death see more details O. Tyshchenko [8, p. 129, 132].

The most interesting are **the analogues of phraseological units and formulas in the fairy tale text** in comparative, translation and linguoculturological analyses. Let us dwell on them in more detail. At the same time, the correspondence in the translation may not coincide in terms of the degree of figurativeness. According to V. Nelyubin, we are talking about “translation using an idiomatic analogue, i.e. an idiom that conveys the same idea, but is associated with a different imagery”.

As analogues with different internal motivation of the component composition, we will first of all give such examples presented in the texts of Russian-Czech fairy tales (meanings of emotion, inner experience of the hero, luck, happiness, good luck, diligence): **Твоя взяла, дед!** — lit. *Yours took, grandfather!* — Czech. **Vyhrál jsi, stařečku!** (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 15]; **Тысяча дел всегда было у Настеньки, и любая работа у неё спорилась** — lit. *Nastěnka always had a thousand things to do, and any work she did was arguable* — Czech. **Nastěnka měla vždy plno práce a vše se jí dařilo** (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 7]; **У старухи и её дочери от сердца отлегло** — *теперь можно не беспокоиться, что Настька Марфушеньке дорогу перейдёт* — lit. *The old woman and her daughter felt relieved from the heart — now you don't have to worry that Nastya Marfushenka will cross the road.* — Czech. **Stařene a její dceři se ulevilo — teď nemusí mít strach, že by Nastěnka Marfuše křížila cestu** (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 23].

The phraseological unit of the original and its translation have a typologically similar figurative structure, represented by synonymous lexical variants (belonging to the same lexical-semantic field) — to cross the road 'to interfere with someone. in achieving the goal, hindering the implementation of smth' and *křížila cestu* — lit. *crossed out, put an end to someone's road*. It is these correspondences that are presented in bilingual phraseography in dictionaries, cf. *zkřížit cestu komu* — lit. *to stand in someone's way; run across someone's path; meet on whose way* [CRFS, s. 65].

In addition, in the same fragment of the text, the phraseological unit **от сердца отлегло** — lit. *was translated from the heart* by a coarse grammatical transformation with an absent subject (an impersonal sentence with the meaning of the internal state) *se ulevilo* (it became easier) — Czech. **Stařene a její dceři se ulevilo — teď nemusí mít strach, že by Nastěnka Marfuše křížila cestu** (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 23].

The conceptualization of the cultural semantic opposition (*us-them*) in the studied folklore texts is clearly marked through the idea of someone else's property and the somatic code. For example, **Один князь женился на прекрасной княжне и не успел ещё на неё наглядеться, не успел с нею наговориться, не успел её послушаться, а уж надо было им расставаться, надо было ему ехать в дальний путь, покидать жену на чужих руках. Что делать! Говорят, век обнявшись не просидеть** — lit. *One prince married a beautiful princess and did not have time to look at her enough, did not have time to talk to her, did not have time to listen to her enough, and they had to part, he had to go on a long journey, leave his wife in someone else's arms. What to do! They say that one cannot sit for a century embracing* (“Белая уточка” // White duck) [HPC, с. 352].

In this original text, a stylistic repetition (anaphora) is presented that enhances the emotional intensity when conveying separation in a narrative narrative, stringing constructions with not, and the free, ugly construction in the original did not have time to hear it enough is conveyed by the metaphorical epithet *nestačil sa jej medového hlasu napočúvať*. The social idea of foreignness, foreign hands, property presented in the original text (**покидать жену на чужих руках** — Slovak. *A už sa museli rozlúčiť a kňažnú musel nechať doma na starosť iným*) leaving a wife in someone else's hands (“Biela kačička”) [RLR, s. 223] in the Slovak correspondence it is not transmitted at all and is not marked phraseologically, semiotically, and the Czech equivalent is as close as possible to the Russian original (with a slight replacement of leave for entrust — **svěřit do cizích rukou**) (“Bílá Kachnička”) [Ruské lidové, s. 352].

The spatial semantics of phrasemes in the original and in the translation is represented by the same somatic code of phraseological objects of different internal form, which also denote emotions, like melancholy, for example: **Отнёс Иван палку и побрёл куда глаза глядят. Совсем одолела парня тоска-кручина, ниже плеч он голову повесил** — lit. *Ivan took the stick and wandered wherever his eyes looked. The sadness completely overcame the guy, he hung his head below his shoulders* — Czech. **Ivan odnesl hůl a pak se vydal přímo za nose. Nadobro ho přemohl smutek, svěsil hlavu** (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 28–29].

In this case, the metaphor of sadness, deep sadness of melancholy appeared in Russian and in Slovak as an active subject with different predicates in the original and translated versions is completely omitted in the target text of the folklore **тоска-кручина** — sadness as a non-equivalent unit.

Let us consider another national-culturally marked expression, the inner form of which is associated with the value-semantic categorization of the concept sphere of impurity, garbage: *Хорошо, — сказала баба-яга, — что ты спрашиваешь только о том, что видела за двором, а не во дворе! Я не люблю, чтоб у меня сор из избы выносили, и слишком любопытных ем!* — lit. *Well, — Baba Yaga said, — why are you asking only about what you saw outside the yard, and not in the yard! I do not like to have rubbish taken out of my hut, and I eat too curious!* [НПС, с. 64] — Slovak. *Nemám rada, keď niekto strká nos do mojich súkromných vecí, a veľkých zvedavcov jem!* (“Krásna Vasilisa”) [RLR, s. 30]. The Gestalt structure (cognitemes) also differs in such interlingual phraseological correspondences (in the original, the figurative unit is associated with the concept of garbage, sewage, in contrast to the Czech correspondence, correlated with the somatic code and conceptualizing the mentioned idea of one’s own or another’s as interference in other people’s affairs (*poke one’s nose*) (cf. Russian. *Сунуть нос в чужие дела* — lit. *Poke your nose into other people’s affairs*).

Turning to the Russian idiom, it is worth noting that it is associated with such a circle of ideas and prohibitions, according to which at a certain time of Christmas time, they were careful not to take out the garbage from the house, so as not to take out their luck [4, с. 425]. This expression (A. Afanasiev, A. Potebnya, V. Mokienko, etc.) is a fragment of the ancient advice and ritual wedding performances and superstitious customs, according to which it was recommended to burn garbage in the oven, and not throw it over the threshold, since an evil person could supposedly send trouble to the owner; the guests who came to the wedding tested the patience of the bride by forcing her to sweep the hut; later, freed from the ritual coloring, this advice acquired a figurative meaning: not to disclose family troubles, squabbles and other “unpleasant” “trifles of everyday life.” The words *rubbish, garbage, nonsense, gibberish, dirt*, in which the original meaning was “wood debris, rubbish, garbage, dirt” were used in a figurative sense, got the meaning of noise, abuse, absurd and empty speeches [4, с. 659].

As part of phraseological analogues with ethnocultural semantics in Russian linguoculture, the cultureme — *воля* will function, which in a generalized metaphorical sense is presented in the following context: *Если ты люб Ольге-царевне, то пусть за тебя идёт; я с неё воли не снимаю* — lit. *If you are loved by Princess Olga, then let him go for you; I do not remove her will from her* [НПС, с. 101]. It corresponds to the concept of blocking the way in the Slovak language: *Ak si cárovnej Olge milý, nech je teda tvoja, v ceste jej stáť nebudem*, — lit. *I will not stand in her way* (“Marja Morevna”) [RLR, s. 166].

The image of the will is presented in Russian dialect phraseology: *Не снимать воли с кого* — lit. *Do not remove the will from someone* (Kursk dialects) “do not limit someone in actions, deeds”, removal of the will “marriage” (Olonets). The will in the symbolic language of traditional culture is associated with the motives of girlhood, the attributes of girlhood; it acquires the meaning of freedom of marriage choice, desire or unwillingness to marry; in the wedding ceremony, various ritual actions are known, aimed at the possession of the will, i.e. the power of one of the spouses over the other; the motive of will as a free girl’s life before marriage takes on different forms in the wedding ceremony, primarily in the Russian North [5, с. 430]; this item is used in the ritual of the bride’s farewell to girlhood, which is called *отдавать, сдавать, отнимать волю, снимать волю, жечь волю* — to give, surrender, take away the will, remove the will, burn the will.

An example of partial equivalents can be the following examples: *Иван вспомнил, что видел этого кота в свите Бабы Яги. Не успел Иван и глазом моргнуть, как кот шмыгнул в волшебные саночки и был таков* — lit. *Ivan remembered that he had seen this cat in the retinue of Baba Yaga. Before Ivan could even blink his eyes, the cat darted into the magic sledge and was like this* — Czech. *Ivan si vzpomněl, že tohoto viděl kocoura ve svitě baby Jagy. Ivan nestačil ani okem mrknout, jak kocour skočil do kouzelných saní a byl ten tam* (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 57].

As is known, with partial equivalence, other components different from the FL can be traced, often synonymous replacements of components (as a rule, belonging to the same semantic field), a different structure of nominative units in the course of translation transformations. In this regard, let us give such an example: *Только что выгнал он кобылиц в поле, кобылицы задрали хвосты и все врознь по лугам разбежались; не успел царевич глазами вскинуть, как они совсем пропали* (“Марья Моревна”) [НПС, с. 104] — lit. *He had just driven the mares into the field, the mares lifted their tails and all scattered across the meadows; before the prince had time to raise his eyes, they completely disappeared* — Chesh. *Cárovič nestačil ani mrknúť a už boli preč* [Ruské lidové, s. 191] — Slovak. *Carevič ještě ani oči nepozvedl a už se docela ztratily* (synonymous options: *vschnout, mrgnout* — *throw up, blink* — *oči nepozvedl*) (“Marja Morevna”) [RLR, с. 177].

Full equivalents are also fairly common. When transferring the figurative basis (structure) of proverbs, the latter very often coincide, i.e. a literal, literal or very close to the original translation solution is presented: *Спрашивай; только не всякий вопрос к добру ведёт: много будешь знать, скоро состарешься* — lit. *Ask; only not every question leads to good: you will know a lot, you will soon grow old!* (“Василиса прекрасная” // “Vasilisa the Beautiful”) [НПС, с. 64].

Note that the original text does not present the form of the verb you will grow old, but the more archaic form you will grow old (*состарешься*). The Slovak correspondence is an adapted version of

a modified proverb with a different actant and grammatical structure: *Kto je vel'mi zvedavý, bude skoro starý!* [RLR, s. 30]. An example of complete correspondences in a literal translation is this: *Не бойся, Василиса Прекрасная! Поужинай, помолись да спать ложися; утро мудреней вечера!* — lit. *Do not be afraid, Vasilisa the Beautiful! Have dinner, pray and go to bed; the morning is wiser than the evening!* — Slovak. *Neboj sa, krásna Vasilisa! — odpovedala bábika., Zjedz, večeru, pomodli sa a chod spať, ráno je múdrejšie večera* (“Krásna Vasilisa”) [RLR, s. 28].

The most frequent cases are when in the text of a fairy tale a phraseological unit, an idiom in the target (Czech or Slovak) text is translated by a non-phraseological unit or the equivalent is represented by a construction in which there is no figurative or value-semantic, evaluative component of semantics: *Она ни тяжёлой, ни лёгкой работы не знала; одно только дело ей было по душе: очень любила Марфушка орехи щёлкать* — lit. *It is neither hard nor easy work knew; only one thing was to her liking: Marfushka loved to crack nuts very much — Neumela ani lehkou, ani těžkou práci; jediná věc, kterou dělala s oblibou, bylo louskání ořechů* (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 7]; *Был он первым парнем на деревне* — lit. *He was the first guy in the village — Byl nejlepším chlapcem ve vesnici* (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 12–13].

The latter presents a literal translation with minor lexical substitutions: the former with better and chlapcem, which is a more general and neutral inter-style translation.

Nationally-marked, folklore epithets (*белый свет* — lit. *white light*) and other folk poetic elements (*от зари до зари* — lit. *from dawn to dawn*) are transmitted by neutral, colloquial semantic equivalents, and figurative signs of nomination are generally omitted during translation: for example, *На всём белом свете никого у Ивана не было, кроме старой матушки. От зари до зари трудилась она не покладая рук, в чистоте и порядке держала своё хозяйство* — lit. *Ivan had no one in the whole wide world, except for the old mother. From dawn to dusk she worked tirelessly, kept her household clean and tidy* — Czech. *Nikoho na svete neměl kromě staré maminky. Pracovala bez ustání od svítání do soumraku, udržovala domácnost v čistotě a pořádku* (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 13], where, as we see, the PO *не покладая рук* is tirelessly replaced by the prepositional case form (adverbial) *bez ustání*, which occupies a different place in the translated construction than in the original language (the order of the syntactic components has changed, the components of the syntactic construction in Czech).

The repeatedly mentioned ways of conveying national cultural vocabulary (ritual and marriage and family designations, realia, cf. the realities of celibacy, old virginity) in the compared languages are mainly associated with the symbolism of cultural realities, and in the source language are represented by figurative means that are absent in another language. At the same time, phraseologisms, proverbs and folklorem-epithets (folk poetic vocabulary) are full equivalents: *Кончилось лето красное, пришла зима. Много воды с той поры утекло. Мачеху тоска-кручина одолела. Вся извелась старая, что её любимая дочка Марфушенька-душенька в девках сидит* — lit. *Red summer is over, winter has come. Much water has flowed under the bridge since then. The sadness overcame the stepmother. The old woman is all exhausted that her beloved daughter Marfushenka-darling is sitting in the girls* — Czech. *Skončilo krásné leto a přišla zima. Mnoho vody za tu dobu uplynulo. Macechu přemohlo trápení. Soužilo ji, že její milovaná dcérka Marfuška-dušička stále ještě nemá ženicha* (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 33].

Wed phraseological unit associated with the symbolic language of culture, in particular the concept of celibacy: *сидеть в девках* — lit. *to sit in girls*, which in the target language does not have a figurative correlate (*ještě nemá ženicha*), but is represented by a free and coarse construction. In this regard, let us pay attention to the specifics of the transmission of verbal predicates with the meaning of physical impact, which is combined with the metaphorical representation of emotions encoded using synonymous associative pairs of *melancholy-gritty*): *тоска-кручина одолела* — *melancholy-gritty* — *overcame přemohlo trápení*.

The motif of old girlhood in Czech fairy tales is presented in the translation by an individual author's translation transform *киснуть в девках* — lit. *to turn sour in the girls*, which arose on the basis of the folk *сидеть в девках* — lit. *sit in the girls*, the expressiveness of which is enhanced by the folk poetic repetition: *Жила в деревне старая девка по имени Кача. Были у неё домик и сад, к тому же и денежки водились, но будь она хоть золотом увешана, на неё самый распоследний батрак не польстился бы, до того была она сварлива и зла... Ко всему прочему была Кача нехороша собой. Ей недалеко было до сорока, а она всё кисла в девках, видно, суждено ей было одной век вековать* — lit. *There lived an old girl named Kacha in the village. She had a house and a garden, besides, she had money, but even if she was hung with gold, the most last farm laborer would not be flattered by her, she was so grumpy and angry... In addition, Kacha was not good-looking. She was not far from forty, and she was still sour in the girls, apparently, she was destined to live one century* (“Чёрт и Кача” // “Devil and Kacha”) [ЧНС, с. 106].

When transferring cultures and translation strategies, there is such a type of correspondence when there is no phraseological unit in the original, that is, a free coarse context or a combination of words, a construction is presented, and when translating, a phraseological equivalent or a figurative sign of

a nomination, an idiom or a comparative phrase is selected. Let's look at some examples: *Купец женился на вдовушке, но обманулся и не нашёл в ней доброй матери для своей Василисы* — lit. *The merchant married a widow, but was deceived and did not find in her a good mother for his Vasilisa* — Slovak. *Ako sa neskôr ukázalo, nemal šťastnú ruku, dobrú matku pre svoju Vasilisu v nej nenašiel* (“Krásna Vasilisa”) [RLR, s. 22].

So, in the target text (in the Slovak translation), instead of the ugly construction-sentence, the *Девушки работали. Вот нагорело на свечке* — lit. *Girls worked. Here the phraseological unit Dievčatám šla práca od ruky* (“Krásna Vasilisa”) [RLR, s. 23].

It should be noted that with the help of the same phrase in the Slovak linguistic culture, the contextual metaphor of the original was translated with the meaning of fire, temperature to denote good work (intense, fast): *Старушка купила льну хорошего; Василиса села за дело, работа так и горит у неё, и пряжа выходит ровная да тонкая, как волосок. Набралось пряжи много; пора бы и за тканье приниматься, да таких берд не найдут, чтобы годились на Василисину пряжу* (“Василиса прекрасная” // Vasilisa the Beautiful) [HPC, c. 65] — lit. *The old woman bought good flax; Vasilisa sat down to work, the work burns with her, and the yarn comes out smooth and thin, like a hair. A lot of yarn has accumulated; it's time to start weaving, but they won't find such reeds that are suitable for Vasilisa's yarn* — Slovak. *Práca jej šla od ruky, radosť pozerat', a priadza bola jemná, a tenká ako vlások* (“Krásna Vasilisa”) [RLR, s. 23].

In this regard, let us pay attention to the specifics of the transfer of the weaving reality, the *berdo* tool as *tkáčsky stav*, although the Slovak language also has the *berdo* lexeme (and phraseological connections of units with this weaving term), i.e. a terminological replacement by a phrase in the target language was carried out.

Another example of this type of correspondence is the following: the absence of a phraseological unit in the original when translated as an idiom in one of the compared languages (Slovak), and in Czech there is no such translation solution and is almost a literal equivalent: *Много плакала княгиня, много князь её уговаривал, заповедовал не покидать висока терема, не ходить на беседу, с дурными людьми не ватажиться, худых речей не слушаться. Княгиня обещала все исполнить* (“Белая уточка”) [HPC, c. 190] — lit. *The princess cried a lot, the prince persuaded her a lot, commanded not to leave a high tower, not to go to a conversation, not to hang out with bad people, not to listen to bad speeches. The princess promised to fulfil everything* [“White duck”] — Slovak. *Knázná veľmi plakala a knieža jej kládol na srdce a zaprisahával ju, aby nevychádzala zo svojej komnaty, s nikým zbytočne nehovorila, nestýkala sa so zlými ľuďmi, neposlúchala nikoho, kto by sa jej snažil čokoľvek nahovoriť* (“Biela kačička”) [RLR, s. 223] — Czech. *Kněžna velice plakala, tuze jí kníže domlouval, aby vysoký palác neopouštěla, na žádné táčky nechodila, se špatnými lidmi aby se nestýkala a zlé řeči aby neposlouchala* (“Bílá Kachnička”) [Ruské lidové, s. 352].

Further we will briefly examine the figurative structure of some **initial and final, in particular comparative formulas** in the compared folklore texts with the involvement of facts from different Slavic languages. In the study of O. I. Bodnar, the following typology of the Ukrainian folk tales beginnings was proposed: existential-possessive, existential, existential-locative-temporal, dating-temporal, beginning with a prologue, starting with an epigraph, starting with an address [1, c. 87], see also [2, c. 481].

The initial formulas of some Ukrainian fairy tales present motifs of the impossible: *Це було давно-давно, коли кури несли телят, а вівці — писанки, файніші, ніж у Косові...* — lit. *It was a very long time ago, when chickens bore calves and sheep — Easter eggs more beautiful than in Kosovo* (“Чарівне горнятко” // “The Magic Cup”) [УНС 1988, c. 196].

By the way, it should be emphasized that we find similar topographical motifs in Polish fairy tales, cm. *Za górami, za lasami, za bystrymi dunajami, w pewnej wiosce, na uboczu stała zagroda* [Porazińska, s. 176] — *Hen.... za górą wysoką, hen za dunajem głębokim było królestwo bogate, piękne i rozległe* („Trzej synowie”) [Porazińska, s. 54].

The image of the Danube is also represented in the middle topographical formulas of Polish fairy tales (with verbs of movement repetition) to denote a road, a long journey: *Jechał, jechał... trzy wysokie góry przebył, trzy wgłębokie dunaje przepłynął* („Popieluszka”) [Porazińska, s. 143].

It should be noted that the mentioned folklore image of the Danube (*za bystrymi dunajami*), according to the testimony of the Polish ethnolinguist E. Bartmiński, is reconstructed as “zmitologizowany obraz wielkiej wody, centrum swojskiego świata, droga i zarazem granica ziemi błogosławionej; poetyzm o podstawowym znaczeniu ‘wielkiej, głębokiej, odległej wody’; w przysłowia i pieśniach przybiera bogate znaczenia symboliczne: swobody, młodości, miłości oraz początku i końca granicy przestrzennej i życiowej” [7, s. 167].

Then let us consider the **end formulas**, which have a common lexical composition and are quite similar in imagery and are transferred by means of rhyming constructions: *Был у Иванушки колодец, в колодце рыба елец, а моей сказке конец* — lit. *Ivanushka had a well, in the well a fish eletz, and my fairy tale is over* (“Иванушка-дурачок” // “Ivanushka the Fool”) [HPC, c. 233]; an almost literal translation in Slovak: *Ivanko mal sud, v tom sude bol sumec a rozpravky je koniec* (“Hlúpy Ivanko”) [RLR, s. 83].

Also compare rhymed endings with the symbolism of utensils and alcoholic treats, the motif of drinks in A. Afanasyev: **Тем сказке конец, а мне водочки корец** — lit. *The fairy tale is over, and I'll have some vodka* (“Хитрая наука” // “The Cunning Science”) [НРС, с. 187].

The individual end formulas are analogues with different inner forms in Russian and Czech (translation with a rhyming structure of the final part): **Тут и сказке конец, а кто слушал — молодец!** — lit. *Here is the end of the tale, and good for whoever listened!* — Chech. **Zazvonil zvonec a pohádka je konec!** (“Pohádka o Mrazíkovi”) [Podlesnych, s. 65]; **У той коровы был колокольчик-звонец, тут и сказке конец** (“Король времени” // “King of Time”) [ЧНС, с. 131].

Typologically similar endings with variation of lexical components can be found in Ukrainian and Polish fairy tales, where rhyme is also functionally significant; the symbolic function of loci also changes (the typically Ukrainian symbol of the willow tree is actualised): **І всі живуть собі щасливо, ще і днесь, як не помирали. На вербі дзвінчик, нашій казці кінчик** — lit. *And everyone lives happily, even now, if they have not died. On the willow-tree there is a bell, our fairy tale ends* (“Тайгай” // “Наугай”) [УНС 1988, с. 187]; compare also: **Waśniczka miła czy niemiła — już się skończyła** (“Dwie Dorotki”) [Porazińska, s. 17].

Some final (ending) formulas of analogue type are correlated with national-cultural realities and images, e.g. **Дед как узнал всё это, рассердился на жену и расстрелил её; а сам с дочкою стал жить да поживать да добра наживать, и я там был, мёд-пиво пил; по усам текло, в рот не попало** — lit. *Grandpa learned all that, got angry at his wife and shot her; and he and his daughter started living and making a good living, and I was there, drinking honey and beer; it flowed out of mouth and did not come in* contain synonymous repetitions (like **honey-wine**) (“Баба-Яга”) [НРС, с. 61].

Variants of this traditional repetition are presented in Russian and Polish fairy tales: **А те прилетели домой, все обрадовались, стали жить да быть да животы наживать** — на славу всем людям — lit. *And they flew home, everyone was happy, they began to live and make a living — to the glory of all people* (“Царевна-лягушка” // “The Frog Princess”) [НРС, с. 195] — Polish. **I ja tam byłam, miód, wino piłam, a com usłyszała, tom w gadulce podała** (“Popieluszka”) [Porazińska, s. 153].

Similar motifs of the wedding feast can be traced in some Ukrainian texts: **І я там був, мёд-вино пил, хоч в роті не було, а по бороді текло — тим вона в мене й побіліла** — lit. *And I was there, honey and wine; though not into the mouth, but it ran down my beard — that's why it turned white* (“Ох” // “Okh”) [УНС 1988, с. 196]; **Вийшла й царівна; як побачила — аж засміялась: який у неї гарний чоловік буде! От їх швидко й повінчали, такий бенкет задали, що аж до неба дим пішов!** (“Летючий корабель”) [УНС 1992, с. 100].

Compare also Russian endings: **И я там был, мёд-вино пил, по усам текло, во рту не было; подали белужины — остался не ужинавши** — lit. *And I was there, I drank honey with wine, it ran down my moustache, didn't get into my mouth; they served me beluga meat — I remained without dinner* (“Королевич и его дядька” // “The King and His Uncle”) [НРС, с. 76].

Afanasyev's fairy tales also present an ending that contains negative constructions associated with ritual disorder (the hero is driven away from the wedding banquet, he refuses to eat, and the possibility of his being beaten or physically punished is simulated). In this case, we are probably talking about the motives of anti-etiquette, anti-hospitality, outrage and even humiliation: **отняли лоханку от быка да налили молока** — lit. *they took the bullock's pail and poured milk on it*; **Хоть долго я воевал, да молодую жену достал! — лит. Even though I fought a long war, I got a young wife!** **А вы, братцы, садитесь — ка на печи да гложите кирпичи!** — lit. *And you, brothers, sit on the furnace and eat bricks!* **На том пиру и я был, мёд-вино пил, по усам текло, да в рот не попало** — lit. *I was at that feast too, I drank honey-wine, it flowed down my moustache but didn't get into my mouth; Тут меня угощали: отняли лоханку от быка да налили молока; потом дали калача, в ту ж лоханку помоча. Я не пил, не ел, вздумал утираться, со мной стали драться; я надел колпак, стали в шею толкать! — lit. *Here they treated me: they took away the bull's loaf and poured milk; then they gave me a loaf helping me. I didn't drink, I didn't eat, I tried to wipe myself, they began to fight with me; I put on a cap, they began to push me in the neck!* (“Иван Быкович” // “Ivan Bykovich”) [НРС, с. 91]. In Russian fairy tale endings, the repetition of honey with wine (мёд-вино) sometimes appears not as a wedding motif but as an attribute of the funeral ceremony: **И я тут был — поминал, кутью большой ложкой хлебал, по бороде текло — в рот не попало!** — lit. *Ivan Tsarevich put him to a fierce death; the priests buried him, performed the funeral service and went to the wake; and I was here, commemorating, eating kutia with a big spoon, it ran down my beard — but it didn't get into my mouth!* (“Притворная болезнь” // Pretend Illness) [НРС, с. 147].*

Traditional repetitions (*they live, they eat bread*) with positive ending motifs are also found in Ukrainian fairy tales: **А вони zostалися і живуть, хліб жують і постолом добро возять!** — lit. *And they stayed and they live, chewing bread and carrying good things with a still!* (“Про Гришу і змію” // “About Hrysha and the Snake”) [УНС 1992, с. 167]; **Отак вони собі живуть і хліб жують, коромислом сіно возять, оберемком воду носять** — lit. *So they live and chew bread, carry hay with a pole, carry water with an armful...* (“Дідова дочка й бабина дочка” // “Grandfather's Daughter and Grandmother's Daughter”) [УНС 1988, с. 249]. Compare Polish: **A Dratewka z raną z wieżu garaz**

huczne wesele wyprawili i w czarownicy zamku zamieszkali. Żyją tam szczęśliwie do dziś dnia („Szewczyk Dratewka”) [Porazińska, s. 53].

Similar hyperbolic images of the hero’s miraculous arrival at the wedding feast with the help of some means or animals are found in the Pokuttia-Bukovyna fairy tales in O. Kolberg’s records: *Але я сів собі на бочку з вином, А бочка пукла, вино розіллялося, як вода, та й мене аж сюди занесло* — lit. *But I sat down on a barrel of wine, and the barrel cracked, the wine spilled like water, and I was carried right here* (“Купець і цисарівна” // “The Merchant and the Tsisarivna”) [K 1990, c. 47].

Examine the semantic and figurative structure of comparisons. Stable comparisons form the oldest layer of the phraseological repository in any language (which stems from the very nature of comparison) being a valuable source of information regarding cultural and historical spiritual values. The depictions of numerous comparative units trace their origins to the universal phenomena of the animal and plant world, everyday perceptions, history, spiritual culture (rituals and superstitions, religious perceptions). Typically, they are based on reinterpretation of the principal, most common signs, features specific to these phenomena.

Initially, attention should be directed to the translation of comparatives, with a notable portion presenting almost **complete equivalents**: *Василиса всё переносила безропотно и с каждым днем все хорошела и полнела, а между тем мачеха с дочками своими худела и дурнела от злости, несмотря на то, что они всегда сидели сложа руки, как барыни* — lit. *Vasilisa endured everything uncomplainingly and was getting prettier and plumper every day, meanwhile her stepmother with daughters were getting thinner and uglier with anger, despite the fact that they were always sitting with folded hands like boyar ladies* [HPC, c. 61]. — Slovak. *Vasilisa všetko bez reptania znášala. Napriek tomu bola zo dňa na deň krajšia, kým mачochine dcéry od samej zlosti chudli a oškaredeli, hoci celé dni len sedeli so založenými rukami ako milost’paničky* („Krásna Vasilisa”) [RLR, s. 22].

Previously, V. M. Mokienko effectively proved the mythological origin of the phraseological unit related to the ancient ritual of digging a circle around the village, portraying it as an apotropaic measure, particularly during times of epidemics or diseases. Its functioning in fairy tales differs in typological similarity: *Василиса обомлела от ужаса и стала как вкопанная* — lit. *Vasilisa became paralyzed with horror and stood as if dug into the place.* — Slovak. *Vasilisa stuhla od hrôzy a zostala stát’ ako prikopaná* (“Krasna Vasilisa”) [RLR, s. 24]; *Вдруг едет опять всадник: сам чёрный, одет во всё чёрном и на чёрном коне; подскакал к воротам бабы-яги и исчез, как сквозь землю провалился, — настала ночь* — lit. *Suddenly, a horseman rides again: he himself is black, dressed all in black, riding a black horse. He rode up to the Baba Yaga’s gates and disappeared as if he had fallen through the ground, night descended* (“Василиса Прекрасная” // “Vasilisa the Beautiful”) [HPC, c. 62] — Slovak. *Zrazu okolo znovu pretefel jazdec — celý bol čierny... Docválal až k bránke a zmizol, akoby sa pod zem prepadol* [RLR, s. 24].

Discrepancies can also be discerned in the substitution of lexical synonyms within the linguistic cultures under comparison: *вкопанная* — *прикопанá*, *провалился* — *prepadol* or rendering of lexical equivalents denoting fear: *обомлела от ужаса* — *stuhla od hrôzy*. The latter conveys the symbolism associated with the mythological concept of the bottom, abyss, and failure. Compare the hideous and somewhat not successful (close, inaccurate, almost descriptive) translation of this phrase in another fairy tale, this time rendered into Czech: *А ну, давай попробуем, давай поиграем!* — *промолвил старичок, прозвенел колокольчиком и исчез, как сквозь землю провалился* — lit. *Come on, let’s try, let’s play! — the old man said, rang a bell and disappeared as if he had fallen through the ground* — Czech. *No tak zkusíme! — řekl stařeček, zazvonil zvonečkem a zmizel tak, jak se objevil* [Podlesnych, s. 13].

When the lexical component and a set of standard images coincide in comparative expressions (while a certain commonality of their grammatical structure is traced, as well as comparable objects), synonymic variants and grammatical differences are observed in the verb paradigm forms (*lost* — *ztratili*) and other semantic and grammatical differences (in the SL — comparative expression, and in the TL — construction without comparison with the noun *gift* omission): *У гостей словно дар речи пропал, не ждали они, что такое сокровище было от них скрыто* — lit. *The guests’ gift of speech disappeared, they did not expect that such a treasure was hidden from them* (“Pohádka o Mrazíkovi” // “The Tale of Morozko”) — *Hosté ztratili reč, nečekali, že před nimi ukrývali takový poklad* [Podlesnych, s. 25]; *Ах, Иван-царевич, а уж мы не чаяли тебя видеть. Ну, да недаром же ты хлопотал: такой красавицы, как Марья Моревна, во всём свете поискать — другой не найми!* — lit. *Oh, Ivan Tsarevich, we were not expecting to see you. Well, not in vain did you bother: such a beauty as Marya Moryevna, look for in the whole world- won’t find another one!* Upon careful examination of these contexts, it can be observed that some comparative expressions in the closing (final) formulas differ in their grammatical design in the compared linguocultures (“Марья Моревна” // “Marya Moryevna”) [HPC, c. 106] is rendered into Slovak utilizing a one-part definite-personal sentence and a syntactic transformation involving a different syntactic structural-semantic replacement with a component order rearrangement: *Nikde bys nenašel, nikde bys nenašel, i kdybys ji hledal po celém světě* („Marja Morevna”) [RLR, s. 193] — Czech. *Ach, cárovič Ivan, už sme ani nedúfali, že ňa ešte uvidíme. Vskutku nie nadarmo si*

znášal všetky ťažkosti, druhú takú krásavicu, ako je Marija Morevna, v celom šírom svete nenájdeš! (“Marija Morevna”) [Ruské lidové, s. 180].

Translating a Russian phraseological unit, which conveys a sense of comparison into Czech, an analogous phraseological unit is employed, demonstrating similarity in both component and lexical composition: *Теперь тебе никогда не видать Марьи Моревны, как ушей своих!* — lit. *Now you'll never see Marya Morjevna as your own ears!* (“Марья Моревна”) [НПС, с. 102]. It demonstrates syntactic parallelism of relevant adverbial components (*jako-tak*): *Tak jako nikdy nespatriš své uši, tak už nikdy neuvidíš Marju Morevnu!* [Ruské lidové, s. 190]. On the contrary, in Slovak language a free nonfigurative construction is utilized: *Teraz už Mariju Morevnu nikdy neuvidíš* [RLR, s. 177].

Finally, observe an example of comparative units that differ in comparison standards (the object of comparison is *white colour*, according to V. N. Teliа's terminology) in the compared languages: *На княжьем дворе, белы, как платочки, холодны, как пласточки, лежали братицы рядышком* — lit. *In the prince's yard, white as handkerchiefs, cold, as small layers, the brothers were lying side by side* (“Белая уточка” — White duck) [НПС, с. 191] — Slovak. *Tam na nádvorí ležali vedľa seba bratia, bieli ako sneh, chladní ako ľad* („Biela kačička”) [RLR, s. 227] — Czech. *Na knížecím dvoře leží bratříčkové vedle sebe, byli jako šátečky, chladní jako kusy ledu* [Ruské lidové, s. 353].

Analogues to traditional formulas can be found in Polish fairy tales, including comparison formulas etc. Compare Polish: *Takie zapachy, takie kolory, takie w powietrzu muzyki - że słowo tego nie opowie, pióro tego nie opisze* (“Dwie Dorotki”) [Porazińska, s. 8], *Hej, ani słowo nie opowie, ani pióro nie opisze*, jaka radość zapanowała na zamku (“Siostra siedmiu kruków”) [Porazińska, s. 44], *Ani pióro nie opisze, ani słowo nie opowie, jakie tam krainy napotkali* („Trzej synowie”) [Porazińska, s. 56]. The latter in Russian fairy tales Afanasyeva replies: “*Что ни в сказке сказать, ни пером описать*” (“*What can't be told in a fairy tale can't be described with a quill*”).

Naturally, they are also represented in Ukrainian folklore: *Де-не-десь, у якімсь царстві, жив собі цар та цариця, а в них — три сини, як соколи. От дійшли вже ті сини до зросту, — такі парубки стали, що ні задумати, ні загадати, хіба в казці сказати!* — lit. *Once upon a time, in a kingdom, there lived a king and queen, and they had three sons like falcons. Now those sons had grown up, and they were such young men that it was impossible to think or to make a wish, but to tell it in a fairy tale!* (“Царівна жаба” // Princess Frog) [УНС 1988, с. 136]; *Ох знову звелів наймити дрова рубати; той знов заснув. Ох підпалив дрова, наймита спалив, попiлець по вітру розвіяв, вуглину сприснув живучою водою — з того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак, що ні здумати, ні згадати, хіба в казці сказати* — lit. *Okh ordered the hired man to chop wood again; the man fell asleep again. Okh set fire to the wood, burned the hired man, scattered the ashes in the wind, sprinkled the coals with life-giving water - from that lazy boy he became such a nimble and good Cosack that it is impossible to think of or remember, except to tell in a fairy tale* (“Okh”) [УНС 1988, с. 190].

Conclusions. Thus, the main translation aspects of cognitive images in the folklore text of fairy tales in comparative typological and translation studies have been examined. Several A. Afanasyev's translations of fairy tales into Czech and Slovak were chosen for the analysis. Translations of Slovak fairy tales were also fragmentarily used. In addition, in some cases, the plots, motifs and figurative formulas of the fairy tales were compared with Polish and Ukrainian texts (comparisons, openings, endings as well as medial formulas and cognitemes), and their typology, common cultural topoi and structural semantic, in particular, ethnic and cultural differences were identified.

The article presents the types of interlingual equivalents of phrasemes in terms of their lexical, grammatical and semiotic transformations and means of conveying realia. The peculiarities of verbalisation and conceptualisation of ethno-cultural meanings and symbols, and reconstructs their figurative and semantic structure are also traced.

We see the **prospect** of the research in the analysis of transformations and dynamics of traditional formulas, folklore, similes, conceptual metaphors and pragmas in modern corpora of texts with the use of corpus-oriented as well as linguistic and statistical methods. The analysis of proper names and means of characterising the characters, including their nicknames and mythologies, and more broadly, the toponymic code of fairy tales, which require separate consideration, is also of great importance. For example, worthy of attention are the Czech and Slovak names of fairy tale characters that do not appear in other fairy tales, e.g. Ukrainian or Afanasyev's, but their actions and functions are quite similar to those of the heroes of other fairy tales.

References I

1. Боднар О. І. Часова структура української народної казки. *Мова та стиль українського фольклору* : зб. наук. праць. Київ : ІЗМН, 1996. С. 85–101.
2. Гиряк М. Вступні формули українських народних казок Східної Словаччини. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Пряшів, 1976. № 7. С. 481–508.

3. Мокиенко В. М. О методологии сопоставительного исследования русской и немецкой фразеологии. *Rossica Olomucensia*. Olomouc, 1999. Svazek XXXVIII. Část 2. S. 337–350.
4. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Изд. 2-е. 2002. 512 с.
5. Славянские древности : этнолингвистический словарь. Том 1. А-Г. 1995. 584 с.
6. Ткаченко О. Б. Сопоставительно-историческая фразеология славянских языков и финно-угорских языков. Киев : Наукова думка, 1979. 300 с.
7. Bartmiński J., Majer-Baranowska U. Dunaj w polskim folklorze. *Etnolingwistyka*. Lublin : UMCS, 1996. T. 8. S. 167–184.
8. Tyshchenko O. V. To the Conceptualization of marriage relations in the Slavic language and cultural space. *Zbornik Radova 2. Međunarodnoga znanstvenog skupa "Kroatistika unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta"*. Pula, 2021. P. 121–143.
9. Tyshchenko O., Fignedyová M. The Image base of fairy tale formula in the structure of folklore text (based on Russian, Slovak, and Czech Fairy Tales and their Translations). *Slavistica Vilnensis*, Vilnius : Vilnius University Press, 2023. Vol. 68 (2). P. 115–127.

Sources I

- К 1990** — Кольберг О. Казки Покуття / Упоряд., підгот. текстів, вступ, ст., приміт. та слов. І. В. Хланти. Ужгород : Карпати, 1990. 327 с.
- НРС** — Народные русские сказки : Из сборника А. Н. Афанасьева. Москва : Худож. лит., 1990. 270 с.
- УНС 1988** — Українські народні казки : для молодшого та середнього шкільного віку / упоряд. та передмова Л. Ф. Дунаєвської. Київ : Веселка, 1988. 285 с.
- УНС 1992** — Українські народні казки / Передм., упоряд. та адаптація текстів Л. Ф. Дунаєвської. Київ : Веселка, 1992. 367 с.
- ЧНС** — Чешские и словацкие народные сказки. Пер. с чешского и словацкого. Москва : Худож. лит., 1990. 478 с.
- ČRFS** — Mokienko V., Wurm A. Česko-ruský frazeologický slovník. Olomouc : Univ. Palackého v Olomouci, 2002. 659 s.
- Podlesnych** — Podlesnych A. (2012), Ruské pohádky. Dvojjazyčná kniha. Brno : Edika, 2012. 144 s.
- Porazińska** — Porazińska J. Za górami za lasami. Warszawa : Nasza księgarnia, 1956. 270 s.
- RLR** — Alexander Nikolajevič Afanasiev : Baba Jaga : Ruské ľudové rozprávky. Bratislava : Albatros, 2020. 280 s.
- Ruské lidové** — Alexandr Nikolajevič Afanasjev : Ruské lidové pohádky. Praha : Odeon, 1984. 604 s.

References II

1. Bodnar, O. I (1996), “The temporal structure of the Ukrainian folk tale”, *Language and style of Ukrainian folklore : a collection of scientific works* [“Chasova struktura ukrajyns'koyi narodnoyi kazky”, *Mova ta styl' ukrajyns'koho folkloru: zbirnyk naukovykh prats'*], Institute of teaching content and methods, Kyiv, pp. 85–101.
2. Huryak, M. (1976), “Introductory formulas of Ukrainian folk tales of Eastern Slovakia”, *Scientific collection of the Museum of Ukrainian Culture in Svydnyk* [“Vstupni formuly ukrajyns'kykh narodnykh kazok Skhidnoyi Slovachchyny”, *Naukovyi zbirnyk Muzeju ukrajyns'koyi kul'tury u Svydnyku*], Pryashiv, Issue 7, pp. 481–508.
3. Mokienko, V. M. (1999), “On the methodology of comparative research of Russian and German phraseology”, *Rossica Olomucensia XXXVIII* [“O metodologii sopostavitel'nogo issledovaniya russkoy i nemetskoj frazeologii”, *Rossica Olomucensia XXXVIII*], Olomouc, Část 2, pp. 337–350.
4. *Slavic antiquities : ethnolinguistic dictionary* (1995), [*Slavyanskiye drevnosti : etnolingvisticheskiy slovar'*], Tolstoy, N. I. (ed.), Moscow, Volume 1 (A-G), 584 p.
5. *Slavic mythology. Encyclopedic Dictionary*, 2nd ed. (2002), [*Slavyanskaya mifologiya. Entsiklopedicheskiy slovar'*, Izd. 2], Moscow, 512 p.
6. Bartmiński, J., Majer-Baranowska, U. (1996), “Danube in Polish folklore”, *Ethnolinguistics*, Marie Curie-Skłodowska University, Lublin, pp. 167–184.
7. Tkachenko, O. B. (1979), *Comparative and historical phraseology of Slavic languages and Finno-Ugric languages* [*Sopostavitel'no-istoricheskaya frazeologiya slavyanskikh yazykov i finno-ugorskikh yazykov*], Naukova dumka Publishing House, Kyiv, 300 p.
8. Tyshchenko, O. V. (2021), “To the Conceptualization of marriage relations in the Slavic language and cultural space”, *Zbornik Radova 2 Međunarodnoga znanstvenog skupa "Kroatistika unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta"*, Pula, p.121–143.
9. Tyshchenko, O., Fignedyová, M. (2023), “The Image base of fairy tale formula in the structure of folklore text (based on Russian, Slovak, and Czech Fairy Tales and their Translations)”, *Slavistica Vilnensis*, Vilnius University Press, Vilnius, Vol. 68 (2), pp. 115–127.

Sources II

- К 1990** — Kolberg, O. (1990), *Tales of Pokuttya* [Kazky Pokuttya], I. V. Hlanta (ed.), Karpaty Publishing House, Uzhgorod, 327 p.
- НРС** — *Russian folk tales : From the collection of A. N. Afanasyev* (1990) [*Narodnye russkiye skazki : Iz sbornika A. N. Afanasyeva*], Khudozhestvennaya literatura Publishing House, Moscow, 270 p.
- УНС 1988** — *Ukrainian folk tales* (1988) [Ukraini narodni kazky], L. F. Dunayevska (ed.), Veselka Publishing House, Kyiv, 285 p.

УНК 1992 — *Ukrainian folk tales* (1992) [Ukrainski narodni kazky], L. F. Dunaevska (ed.), Veselka Publishing House, Kyiv, 367 p.

ЧСЧС — *Czech and Slovak folk tales* (1990), Translated from Czech and Slovak [*Cheshskiye i slovatskiye narodnye skazki*], Khudozhestvennaya literatura Publishing House, Moscow, 478 p.

ČRFS — Mokienko, V, Wurm, A. (2002), *Česko-ruský frazeologický slovník*, Univ. Palackého v Olomouci, Olomouc, 659 s.

Podlesnych — Podlesnych, A. (2012), *Ruské pohádky, Dvojazyčná kniha*, Nakladatelství Edika, Brno, 144 s.

Porazińska — Porazińska, J. (1956), *Za górami za lasami*, Wydawnictwo Nasza księgarnia, Warszawa, 270 s.

RLR — Alexander Nikolajevič Afanasiev (2020), *Baba Jaga : Ruské lidové rozprávky*, Vydavateľstvo Albatros, Bratislava, 280 s.

Ruské lidové — Alexandr Nikolajevič Afanasjev (1984), *Ruské lidové pohádky*, Nakladatelství Odeon, Praha, 604 s.

ТИЩЕНКО Олег Володимирович,

доктор філологічних наук, професор Університету Святих Кирила і Мефодія в Трнаві; площа Юзефа Херду, 577/2, Трнава, Словаччина; e-mail: olkotiszczenko@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0009-0811-2123>

ФІГЕДЬОВА Маріанна,

д-р педагогіки (Ph.D.), доцент Університету Святих Кирила і Мефодія в Трнаві; площа Юзефа Херду, 577/2, Трнава, Словаччина; e-mail: marianna.figedyova@ucm.sk; <https://orcid.org/0000-0002-1221-6496>

СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ КОГНІТИВНИХ ОБРАЗІВ У КАЗКАХ (ЗАХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ТА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ МІЖКУЛЬТУРНІ ПАРАЛЕЛІ)

Анотація. *Об'єктом* дослідження є семантико-граматична і образно-когнітивна структура фразеологічних аналогів і фіксованих порівнянь в текстах чеських і словацьких казок. У *результаті* проведеного дослідження детально простежено їх трансформації під час перекладу і використання певних типів міжмовних фразеологічних еквівалентів; експліковано випадки заміни фраз і парафразів нефразеологічними контекстами. Проаналізовано також використання в перекладах образних знаків і ідіом, яких немає в оригінальних текстах (одиниці із просторовою семантикою, емоційні метафори, фольклорні когнітеми, які висвітлюють соціальні концепції, в тому числі концепції шлюбу). *Метою* цієї статті є короткий опис відмінностей в образній і концептуальній структурі, деяких початкових, медіальних і фінальних формул у паралельних текстах у порівнянні з іншими лінгвокультурами, зокрема українським і польським казковими дискурсами (концепт шляху, подорожі, типовий для казок). **Висновки:** відмінності простежуються на рівні семантичної варіативності у способах вираження важких завдань і випробувань героїв, наприклад, ідеї неможливого або певних прагматичних формул і конструкцій. Ці та інші трансформації сюжетів і мотивів типові для казок в різних лінгвокультурах. Це дає підставу називати їх своєрідними когнітемами. Там, де це доречно, автори дають етнокультурні коментарі щодо мотивації зображень, їх зв'язку із традиційною народною культурою, ритуальними та загальноприйнятими уявленнями конкретної етнічної групи, а також висвітлюють специфіку передачі цих культурних реалій, символічну функцію об'єктів і персонажів у порівнюваних мовах (вербалізація понять *старість, неодруженість, лінь, способи фразеологічної репрезентації семантичних опозицій друг і ворог, добро і зло, чисте і брудне* і под.).

Ключові слова: фразеологічний аналог, порівняння, формула казки, культурна когнітема, концептуалізація, перекладацькі трансформації, еквівалент.

Статтю отримано 20.10.2023 р.

ПИТАННЯ ПРАГМАЛІНГВІСТИКИ І ЛІНГВОДИДАКТИКИ

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300479

УДК 811.161.2'42:82

ЄЩЕНКО Тетяна Анатоліївна,

докторка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, вул. Шимзерів, буд. За, м. Львів, 79010, Україна; тел.: +380(32)2786446; e-mail: teua.lviv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3624-5072>

КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ТЕКСТУ ЯК ВИЯВ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА АВТОРСЬКОЇ КАРТИН СВІТУ

Анотація. *Мета* статті — описати концептуальність як підкатегорію текстової категорії інформативності, зосередитися на мовних засобах вираження цієї типологічної ознаки словесного цілого. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань: обґрунтувати існування концептуальності як підкатегорії інформативності в категорійній ієрархії тексту; поакцентувати увагу на концептуальності в аспекті вияву етнокультурних кодів національної та індивідуально-авторської картин світу; описати ключові слова, лексичні повтори, авторські афоризми, а також присвяти, епіграфи, заголовки як мовні засоби реалізації концептуальності. *Джерельною базою* розвідки слугують українськомовні художні словесні цілі, з яких у спосіб точної і повної інвентаризації здійснено вибірку одиниць (метафор, епітетів, перифраз, оксюморонів тощо), що маніфестують концептуальність як текстову підкатегорію інформативності. У колі уваги художні тексти як класичної української літератури, так і сучасної — Ігоря-Богдана Антонича, Івана Багряного, Оксани Забужко, Марії Матіос, Наталії Назар, Романа Скиби, Григорія Сковороди, Василя Стуса, Лесі Українки, Гната Хоткевича, Тараса Шевченка. *Об'єктом* вивчення є український поетичний дискурс та його складники (концепти), а *предметом* — художні образи української поезії та прози як виразники концептуальності як різновиду текстової категорії інформативності. *Результатом* наукового пошуку стало поглиблення ідеї ієрархічного впорядкування текстових категорій й підкатегорій й визначення концептуальності як інваріантної характеристики словесного цілого, що віддзеркалює окремий аспект типологічної ознаки словесного цілого. Художньо-поетична комунікація в аспекті дискурсивного підходу розглядається як процес, у якому предмет вербальної взаємодії між її учасниками є виявом специфіки мовно-національної картини світу українців. *Висновком* є те, що категорія інформативності репрезентує текст як комунікативну одиницю. Феномен інформативності зумовлений наявністю в художньому тексті концептуальної інформації, яку запроєктовано у площину автора — з ідеєю твору, у площину читача — з процесом сприйняття тексту як освоєння нової інформації і наближення до авторського задуму. Українськомовні художні тексти є складниками картини світу етносу, вони вміщують у собі колективний досвід, генетично-еволюційне тло якого виражає текстова підкатегорія концептуальності. Концептуальність зrealizovує естетичну ідею твору, координує тему та сюжет, визначає добір мовних засобів тощо. Концепт — аксіологічна призма бачення світу. Художня комунікація здатна виявляти унікальну культуру нації, її традиції, звичаї, менталітет, відтворювати життя людей у національно-історичній своєрідності, а також репрезентувати світогляд неповторної особистості автора-адресанта. Мовними засобами реалізації концептуальності як підкатегорії текстової категорії інформативності є ключові слова, лексичні повтори, авторські афоризми, а також присвяти, епіграфи, заголовки.

Ключові слова: текст художній, категорія тексту, підкатегорія тексту, інформативність, концептуальність, концепт, картина світу мовно-національна, картина світу мовно-індивідуальна.

Постановка проблеми. У мовознавстві ХХІ ст. різноаспектно висвітлено таке важливе поняття, як «текстова категорія». Тривалий час за переважання в лінгвістиці структурно-граматичного підходу до вивчення тексту увага дослідників була прикута винятково до формальних репрезентантів текстових категорій (зв'язність, дискретність). Парадигму, про яку йдеться, змінила комунікативно-прагматична, що уможливило розширення спектра утрадиційнених інваріантних ознак словесного цілого як, *комунікативність, антропоцентричність, діалогічність, інформативність* та ін. Інформативність у її синтагматичних і парадигматичних відношеннях із підкатегоріями «фактуальність», «концептуальність», «підтекст», — інваріантна ознака тексту, що віддзеркалює його семантичну структуру. Інформативність має експліцитні та імпліцитні форми вияву, іманентною характеристикою тексту, обов'язковою категорією, що вирізняється гетерогенністю, лабільністю й забезпечує адекватне донесення певного обсягу інформації до адресата. З огляду на це доцільним постає вичленування й подальший аналіз текстової репрезентації фактуальної, концептуальної та підтекстової інформації. Своєрідним ключем до розуміння тексту є *підкатегорія концептуальності*, що полягає в доцентровій організації його інформації навколо певного концепту — ментального утворення, яке поєднує в собі об'єктивний зміст та оцінні, модальні, історичні й соціокультурні характеристики відображуваного, формуючи єднальну ланку між культурою народу, світоглядом авто-

ра і свідомістю адресата. З'ясувати національно-культурну специфіку текстової категорії інформативності, витлумачити концептуальність як чинник етнічної ідентифікації, культурної зумовленості мовленнєвого витвору, визначити способи відображення національного світобачення адресанта через підкатегорію концептуальності — значуща проблема сучасної текстолінгвістики.

Аналіз останніх досліджень. Інформативність властива будь-якому текстові, вона становить універсальну категорію. Питання інформативності як типологічної ознаки словесного цілого різнобічно схарактеризоване в працях Ф. Бацевича [1], Л. Бублейник [3], А. Загнітка [11], Т. Єщенко [8, 9, 10], Н. Грушко [5], Ю. Давидюк [6], І. Кочан [14], М. Крупи [13], Г. Поберезької [16] та ін. Концепт-образ у практиці лінгвоконцептуального аналізу художнього тексту — проблема, яка у колі уваги С. Бородіци [2], Т. Вільчинської [4], І. Дишлюк [7], В. Кононенка [12], Т. Петрінської [15], О. Тарасової [19], Т. Урись [20]. Окремі аспекти концептуального аналізу та лінгвістики тексту порушує у монографії українська дослідниця Т. Радзівєвська. Проте концептуальності як підкатегорії інформативності тексту, концептам як естетичним домінантам художнього вираження модусу національної ідентичності в сучасній українській поезії й прозі і досі не приділено належної уваги. До того ж, у науці немає єдності щодо лінгвістичного підґрунтя інформативності тексту загалом, концептуальності зокрема.

Формулювання завдань. Об'єктом вивчення є українськомовні художні тексти, предметом — підкатегорія концептуальності текстової категорії інформативності та її мовні засоби вираження у словесному цілому.

Мета статті — описати концептуальність як підкатегорію текстової категорії інформативності, зосередитися на мовних засобах вираження цієї типологічної ознаки словесного цілого. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань:

1) обґрунтувати існування концептуальності як підкатегорії інформативності в категорійній ієрархії тексту;

2) поакцентувати увагу на концептуальності в аспекті вияву етнокультурних кодів національної та індивідуально-авторської картин світу;

3) описати ключові слова, лексичні повтори, авторські афоризми, а також присвяти, епіграфи, заголовки як мовні засоби реалізації концептуальності.

Методи дослідження — *контекстуально-інтерпретаційний* (для обґрунтування статусу текстової підкатегорії концептуальності, реконструкції авторського (комунікативного) задуму, мотивів, мети, загального змісту, спрямованості тексту на адресата тощо), *композиційного* (для з'ясування динамічного розгортання тексту та утілених у ньому концептів), *описового* (для комплексної інвентаризації і системної класифікації підкатегорії концептуальності як складника інформативності та засобів її вираження у словесному цілому в синхронії), *статистичного* (для виявлення частотності уживання концептів як виразників концептуальності).

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах сучасної гуманітарної наукової парадигми мову розглядають як культурний код нації, а текст — як одиницю, що відбиває в собі культуру певного народу, його традиції, звичаї, менталітет, відтворює життя людей у його національно-історичній своєрідності, а також світогляд неповторної особистості його автора. Тож однією із засадничих підкатегорій інформативності художнього тексту цілком доречно визнавати *концептуальність*. Феномен концептуальності зумовлений, по-перше, наявністю в художньому тексті змістовно-концептуальної інформації, яку мовознавці співвідносять у площині автора — з ідеєю твору, у площині читача — з процесом сприйняття тексту як освоєння нової інформації і наближення до авторського задуму [10, с. 235]. Концептуальність є своєрідною текстотвірною енергією, яка, реалізуючи його моральну, суспільну й естетичну ідеї, координує тему та сюжет, визначає добір мовних засобів тощо. Художній текст може існувати без сюжету й легко вичленовуваної теми, але без концепту він неможливий. По-друге, категорія концептуальності художнього тексту є своєрідним ключем для сприйняття змістового аспекту тексту і його емоційно-оцінної інформації у зв'язку з уміщеним у концепті етнокультурно зумовленим естетико-смысловим кодом.

Лінгвістичне розуміння концепту сформувалося під впливом логіки та культурології й поєднало в собі розмаїття поглядів на його структуру і властивості. Науковці розглядають концепт як поняття [18, с. 15–36]. Концепт, як і поняття, є продуктом мисленнєвої діяльності людини і становить одну з пізнавальних форм, певну ідею, думку, що відображає в узагальненій формі предмети, явища дійсності та зв'язки між ними. Водночас суто раціональній сутності поняття протистоїть менш раціональна сутність концепту, позаяк концепт раникає як продукт «і раціонального, і чуттєвого відображення дійсності — відчуття, сприйняття, уявлення» [10, с. 235], він не тільки мислиться, а й переживається, викликаючи емоції, асоціації, які залежать від культурного досвіду індивіда. Концепт формують такі використані в процесі пізнання розумові дії, як абстракція, ідеалізація, узагальнення, порівняння та визначення. Як і поняття, концепт вербалізується, матеріалізується у вигляді слова. Іншої природи він не має. Концепт не безпосередньо виникає зі значення слова, а є результатом нашарування на словникову семантику слова структури особистого й національного досвіду людини. Отже, концепт становить ментальне утворення, що поєднує в собі не тільки об'єктивний зміст, а й оцінні, модальні, історичні та соціокультурні характеристики відображуваного, тобто становлен-

ня народу як носія культури в певну історичну епоху. Концепт — складник культури, її атрибут, що міститься у свідомості мовця. Він може мати статус константи культури, якщо існує тривалий час. Наприклад, є всі підстави вважати концепти *Воля, Душа, Рід, Честь* константами: вони присутні в українській концептосфері впродовж багатьох століть. Ідея націєцентричності концептів українського дискурсу як складників національної картини світу знайшла відображення в монографії В. Кононенка [12], який об'єднав концепти українського дискурсу у дві групи: абстрактно-емоційні (*Воля, Свобода, Неволь, Слава, Мрія, Надія, Доля, Недоля, Віра, Кохання, Любов, Страх, Сміх, Сум, Туга, Журба, Гріх, Спокута, Зло, Добро, Зрада, Вірність*) і традиційно-характерологічні (*Родинність, Рід, Побратимство, Милосердя, Жорстокість*) концепти. Прикладами вияву етноконцептуального світовідчуття авторів українськомовних художніх текстів можуть слугувати символічність кольору: «*Два кольори, мої два кольори, / Оба на полотні, в душі моїй оба. / Два кольори, мої два кольори, / Червоне — то любов, а чорне — то журба*» (Д. Павличко); «*У образах і звуках потойбіччя / Біліє плямою надії «білий шум». / На хвилях пам'яті шукаємо обличчя, / Стрічками чорними обвиті в чорний сум*» (В. Курило); морально-етичні цінності українського народу: «*Що є свобода? Добро в ній якеє? / Кажуть, неначе воно золотее? Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото, / Проти свободи воно лиш болото*» (Г. Сковорода); «*Ні долі, ні волі у мене нема, / Зосталася тільки надія одна*» (Леся Українка); «*За вас правда, за вас слава / І воля святая!*» (Т. Шевченко); «*Якщо в мені — ані слюзи добра, / Якщо в мені — лиш відгомін любові, / Нехай вода мою стане кров'ю / І затвердіє серце, мов кора*» (М. Матіос). Активно використовувані націєцентричні концепти стають однією з іманентних ознак мовотворчості митців слова. Наприклад, концепти *Надія, Мрія* властиві творам Лесі Українки, *Правда* — наскрізний концепт творчості Панаса Мирного, *Слава, Воля* — Тараса Шевченка.

Крім того, українськість художніх концептів через архетипність їхнього характеру, що посилюється соціальними та етнокультурними чинниками, може бути розглянута як релевантна характеристика певного періоду розвитку суспільства й української нації. Зокрема, поетична комунікація кінця ХХ століття постає кризь призму споконвічних концептів *Душа, Сумління, Віра, Воля, Правда, Пам'ять, Мрія, Доля* тощо. Кожне з цих понять має систему первинних і вторинних значень, наділене широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посилені можливостями інтегруватися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти.

Особливістю поетично-образної (метафоричної) репрезентації світу є те, що одиниці цього рівня здатні втілювати діяльнісний образ реальності в знаках-символах, покликаючи до національних сцен та сценаріїв, до культурної діяльності етносу як сукупності дій чи процедур, створюючи світ прототипних (стереотипних) ситуацій. Авторські метафори функціують як механізми передання і перетворення знань, як своєрідні посередники між розумом конкретного індивіда та культурою, розвиток і внутрішні зміни якої можна дослідити за допомогою лексико-семантичної репрезентації слів-концептів, що постають конденсаторами мовно-культурної пам'яті й фіксуються концептосферою національної мови. Вони становлять когнітивно-семантичний континуум, цілісний мовно-образний націєпростір, який утілює неповторність світобачення, аксіологічні норми світосприймання, своєрідність концептуальної організації світу, спосіб життя українців, їхню філософію, етнокультурний колорит, традиції та специфіку здобуття гносеологічного досвіду. Кожна культура володіє іманентними й ціннісними їй вимірами. Соціально значущі характеристики української культури відбивають її національно-індивідуальні початки й репрезентують аксіологічні (духовні, моральні, економічні, прагматичні й т. ін.) орієнтації, певні еталони, когнітивні стереотипи, цінності.

Напря́м варіювання зафіксованих у поезії кінця ХХ століття концептів, в основі яких лежать ідіотетні цінності, охоплює такі аксіологічні категорії, як *Душа* (індекс частотності — 172 метафоричні контексти, 5,6 %), *Доля* (137 метафор, 4,4 %), *Пам'ять* (51 метафора, 1,7 %), *Любов* (*кохання*) (29 метафор, 0,9 %), *Думка* (22 метафори, 0,7 %), *Надія* (індекс частотності — 21 метафора, 0,7 %), *Щастя* (20 метафор, 0,7 %), *Мрія* (17 метафор, 0,6 %), *Печаль, Сум* (*Смукот*) (по 15 метафор, 0,5 %), *Самотність* (13 метафор, 0,4 %), *Ніжність* (8 метафор, 0,3 %), *Чекання, Жаль* (по 7 метафор, 0,2 %), *Бажання, Почуття* (по 5 метафор, 0,2 %), *Страх* (4 метафори, 0,1 %), *Спокій, Жалоба, Совість, Свобода* (*Воля*) (по 3 метафори, 0,09 %), *Сором, Журба, Свідомість, Радість, Розум, Віра, Сумління, Зло* (по 2 метафори, 0,06 %) [9, с. 213–219]. Природа концепту динамічна, він має потенціал розвитку, адже складається з різних нашарувань, які є наслідком культурного життя українців різних епох. Концептуальність тексту репрезентують пізнавальні й художні концепти. Художнім концептам властиво створювати в тексті певне емоційне та естетичне напруження, позаяк те, що вони означають, виходить за межі вкладеного в них змісту, напр.: «*Світе тихий, краю милий, / Моя Україно, / За що тебе сплюндровано, / За що, мамо, гинеш? / Чи ти рано до схід сонця / Богу не молилась, / Чи ти діточок непевних / Звичаю не вчила?*» (Т. Шевченко). Оскільки сприйняття тексту — це не тільки процес рефлексії, а й процес виникнення асоціацій, витворення яких стимулює мова, концепт, не експлікований у тексті, може актуалізуватися у свідомості реципієнта. Асоціативна «надмірність» надає концепту художньої цінності. Концептуальність тексту перебуває у двоспрямованому зв'язку з поняттям картини світу: концепт містить конотації і асоціації,

позначені національно-культурним забарвленням, загальнолюдським та індивідуально-авторським досвідом. Картину світу, відображену у свідомості людини, лінгвісти трактують як «вторинне існування об'єктивного світу, закріплене й реалізоване у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка й виконує функцію об'єктивації індивідуального людської свідомості» [10, с. 238]. У традиційному тлумаченні картина світу представлена двома різновидами: концептуальна й мовна. Концептуальну картину світу співвідносять із розумовими операціями, поняттями, ідеями, уявленнями, образами й будують за логічними законами світового устрою. Під мовною картиною світу розуміють сукупність знань про дійсність, яка нагромаджується й зберігається в лексико-семантичній системі мови [18, с. 15–36]. Мовна картина світу, отже, «відображає сприйняття світу носіями певної культури, людське відображення не є механічним, воно має творчий (і тому певною мірою суб'єктивний) характер» [10, с. 238].

Кожна мова відображає дійсність у власній системі координат, вона оригінальна й унікальна, що є наслідком її взаємозв'язку з культурою. Мови відрізняються одна від одної не тільки фонетикою, граматиною чи лексикою, а й національно-культурною специфікою бачення світу, тобто виокремленням у них істотних для певного народу та його буття елементів, властивостей, явищ. Результатом такого членування, співвідносного з об'єктивним планом значень, є утворення національно-мовної картини світу, яку вважають одним із центральних понять, що репрезентує взаємини людини, представника певної культури, з довколишнім світом. Національно-мовна картина світу відбита у специфічних образних асоціаціях, які супроводжують сприйняття дійсності представниками відповідної культури, передаючи національний характер як своєрідний національний колорит почуттів та емоцій, спосіб мислення й дій, як звичаї, традиції, що перебувають у тісній залежності від умов матеріального життя та особливостей історичного розвитку певної нації й формують національний менталітет, який відображає опорні концепти, культурні компоненти, поняття, образи, символи, властиві певній нації, напр.: *«Рідна мати моя, ти ночей не доспала, / Ти водила мене у поля край села, / І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, / І рушник вишиваний на щастя дала»* (А. Малишко). Автор тексту завжди передає адресатам власний життєвий досвід, пропонує своє бачення довкружжя, вибираючи та певним чином комбінуючи одиниці, здатні передати його інтенції, концептуальну картину світу. Через цю причину на концептуальному просторі тексту також відбиті й індивідуально-авторська картина світу як результат концептуалізації та категоризації світовідчуття певною мовною особистістю, як особливе уявлення про світ, і власна мовна картина, що відповідає досвіду, умовам життя й особливостям психічного складу, інтелектуальному розвитку та естетичним уподобанням автора [13, с. 162], напр.: *«Давно опазурились солов'ї, / одзьобились на нашій Україні. / А як не чути їх?»* (В. Стус). На концепт відчутніше впливає національна, а не індивідуальна картина світу. Структура його є багатшаровою, неоднорівною й множинно інтерпретованою. Як і текст, концепт має фрактальну природу, формується на рівні диктеми й відбивається в глобальному концепті тексту за принципом самоподібності. З-поміж концептуальних шарів ядерними вважають образний компонент та інформаційно-понятійний компонент, периферію становить інтерпретаційний компонент концепту. Концептуалізація явищ і подій реального світу відбувається через індивідуально-авторське його сприйняття. Тема тексту заломлюється через її авторську інтерпретацію й концептуалізується в пропозиції за схемою $X \in Y$, де X — тема художнього твору, а Y — її авторська оцінка [10, с. 239]. У художньому творі і X , і Y , і навіть обидві ці величини не завжди логічні, раціональні уявлення. Це можуть бути як 1) іконічні, так і 2) метафоричні образи. Пор.: 1) *«Он там зтось сидить на асфальті!.. Там, де купа окурків і величезна плювательниця, де подальше від світла. Де звалляні люде, як дрова... і лиця сірі, як сірий день. Вона сидить на холоднім полу; в біблейській позі, під біблейським плащем на асфальті. Розвісила свою намоклу нудьгу на бильці, свою порепану печаль на скронях... Розкрила груди і — під станційний шум — колисає дитя. Лице в чорних плямах, а вії нагадують юність. На лиці і в позі покора і ляк... Руки грязні і чорні... Ноги сховались під плащем з драної ряднини — вони репані, в курятах... Спина перегнулася; збився платок: нечесані коси опали на немовлятко з украденим віком. <...> Мадонно моя на асфальті!»* (Іван Багряний) і 2) *«Аж колись похилюся в задумі / над рікою життя, що минуло, / та погляну в німім, тихім сумі / на русло, що покрите намулом»* (І.-Б. Антонич).

Концептуальний простір, або концептосфера тексту, утворений інформацією на найвищому рівні абстракції, доповнює базовий концепт (концепти), представлений ключовими словами, та концептуальне тло, утворене концептами загальнокультурного й національного характеру. Адресант сприймає текст концептуально, у його смисловій цілісності, причому в процесі розуміння тексту відбувається компресія його змісту, що спричиняє об'єднання текстових фрагментів у смислові блоки на основі спільних семантичних доміант, які постають у статусі ключових слів [10, с. 240]. Ключові слова як семантично значущі елементи тексту можуть займати центральну позицію в системі образів, відігравати в ньому конструктивну роль або слугувати умовою створення тексту й сигналами авторських інтенцій. У цьому сенсі цікавими є авторські афоризми, які містять життєву мудрість і філософію адресантів, пор.: *«Для щастя — вічність, для терпіння — час»*; *«Без Святої Благодаті Плоду доброго не дати»*; *«Сила краплі понад міць граніту, а любові — понад злобу світу»*; *«Щоб заспівати, щоб бути поетом, треба співати лиш з Богом дуєтом»*; *«Бог крізь тебе дивиться на*

світ» (Н. Назар). Концептуальна інформація ґрунтується на модальності — суб'єктивно-оцінному ставленні автора до змісту висловлювання з позицій реальності / ірреальності. Модальність містить субкатегорію емотивності, яка разом з антропоцентричністю оптимізує інтерактивність авторського тексту й читача. Концептуальна інформація може словесно виражатися в таких претекстових одиницях: 1) заголовкові комплекси: «Монолог ненародженого життя», «Книга Буття переповнена див», «Німі діалоги», «Помаранчева осінь» (Н. Назар), «Музей покинутих секретів» (О. Забужко), «Цвіте терен» (О. Кір'ян), «Німі діалоги» (Н. Назар), «Камінна душа» (Г. Хоткевич) тощо; 2) епіграфи: «Людська слава ніщо. Вона як дим розсіюється в одну мить» (Св. Тереза з Ліз'є) (до вірша «Я не вірю тобі, пишна пані») (Н. Назар), «Найбільша втрата нашої епохи — це втрата почуття гріха» (Вітторіо Мессорі) (до вірша «Це ж часу скільки: ХХІ вік!»), «Блаженні чисті серцем» (Господь Ісус Христос) (до вірша «Чого вам сосни ще бажати?..»), «Навчіться від Мене, бо я лагідний і сумирний серцем і знайдете полегшу душам вашим...» (Мт. 11, 29) (до вірша «Вчуся»), «О ця Ісусова тиша, Яка музика до серця» (Св. Тереза з Ліз'є) (до вірша «Алея тиші»), «Господи, дякую Тобі за доброту, яку Ти виявив мені через своїх священників» (до вірша «Священник»), «Ничого кращого немає, як тая мати молода з малим дитяточком...» (Т. Шевченко) (до вірша «Ну що, Тарасе, чисті в тебе мрії...»), «Нехай слова мої, мов квіти Тобі, Святійший Отче...» (до вірша «Мій смуток в радості звершаю...»), «Які ж бо прекрасні всі діла Господні» (Сирах, 39, 16) (до вірша «Люблю усе, що вміє говорити...») (Н. Назар), 3) присвяти: Євгену і Оксані Назар — вірш «Morts sola», присвячую п. Людмилі — вірш «Бомж», с. Магдаліні Чайківській СНДМ — вірш «Solo per lei», «Вервиця», с. Діогені Терешкевич СНДМ — вірш «В зимову нічку, в мить безсоння...», найдорожчому Папі Івану Павлу II — вірш «Усіма любленому», Україні — вірш «Біль», с. Єронімі СНДМ — вірш «Лиш не моя, лиш не моя...» (Н. Назар); 4) ключові слова: («Любити — терпіти, в покорі малти...») (Н. Назар «Любити»), «Це я» (Н. Назар «Я»), «Молитва» (Н. Назар «Не дай мені, Боже!»). Типовим мовним вираженням концептуальної інформації є антропометафоричний паралелізм: «шепоче ліс», «шепочуть хвилі», «шепочуть зорі», «шепочуть квіти», анафора: «ТИ мій День і моє моління! / ТИ мій Плач і моє Сумління, / ТИ моє із гріха Вставання, / ТИ моє Неустанне Зітхання, / ТИ безсилля мого певна Сила, / ТИ польоту мого Дужі Крила, / ТИ глибин моїх Сокровення, / ТИ пера мого Вічне Натхнення / ТИ Любове моя Безміра, / ТИ невіри моєї Віра, / ТИ до Бога моє Благання, / ТИ Надія моя в мить конання, / ТИ думок моїх Світле Успіння, / ТИ у смерті моїй Спасіння» (Н. Назар «ТИ мій День і моє Моління...») (Н. Назар).

Аналізовані художні способи надають висловленню особливої експресії й емоційного наповнення. Принагідно зауважимо, що на інтровертну природу адресантів у художніх текстах указують ключові слова-концепти *Бог, Творець, Розп'ятий Христос, Божа Воля, Преображення, Воскресіння, Книга Життя, Пречиста, храм, небо, туга, світло, правда, вічність, надія, сумління, плач, натхнення, віра, спасіння, мудрість, покора*. Вони є наскрізними інтродуктивними образами, які віддзеркалюють ідейне наповнення художніх українськомовних текстів. Суб'єктивно-модальна інформація, змістова структура якої містить експресивно-емоційний та оцінний блоки, засоби суб'єктивно-оцінної модальності, сприяє цілеспрямованій реалізації прагматичного аспекту інформування у словесному цілому.

Типовим для художнього тексту є функціонування в ролі національно конотованих атрибутів лексем на зразок *калина, бузок, терен, полин, сосна, горіх, лелека*. Наприклад, ключове слово *калина* в українських художніх текстах здатне викликати не тільки свідомі («Зацвіла в долині / Червона каліна, / Ніби засміялась / Дівчина-дитина» (Т. Шевченко)), а й підсвідомі, інтуїтивно відчутні спалахи історичної пам'яті національної лінгвоспільноти й цієї внутрішньою єдністю спільної пам'яті мобілізувати національний дух, закладати основи нових чуттєво-настрєвних комплексів, специфічно національно символіки на новому просторі культури: «Сплине полинно / Радісне ведмежа — / Біла каліна» (Р. Скиба); «Каліна доливає жаром вінця, й верба журу гойдає над ставком, а розпашіле від роботи сонце ляга щокую в хмарний бурелом. Ген-ген лелека гострить крила чинно, тут тиша голуба — до синіх брів, ось сосни з усієї України бредуть на віче збратаних борів» (В. Лупейко). Фундаментальні лінгвокультурні цінності узгоджуються з художньо-образним простором національної культури, а аксіологічний критерій українськомовних текстів постає онтологічним джерелом художності інформації, її естетичного буття.

Висновки. Виняткову роль у художньому тексті відіграє категорія інформативності, яка маніфестує словесне ціле як комунікативну одиницю, квант інформації. Ця універсальна характеристика, притаманна різномірним текстотипам, є не показником абсолютної інформаційної насиченості мовленнєвого утворення, а лабільною величиною, точніше, індикатором адекватного донесення визначеної міри інформації про щось до реципієнта через канал зв'язку. Феномен інформативності зумовлений наявністю в художньому тексті концептуальної інформації, яку запроєктовано у площину автора — з ідеєю твору, у площину читача — з процесом сприйняття тексту як освоєння нової інформації і наближення до авторського задуму. Українськомовні художні тексти є складниками картини світу етносу (колективного адресанта), вони вмщують у собі поколіннєвий досвід, генетично-еволюційне тло якого виражає текстова підкатегорія концептуальності. Концептуальність є своєрідною текстотвірною енергією, яка, реалізуючи естетичну ідею, координує тему та сюжет,

визначає добір мовних засобів тощо. Концепт — складник культури, її атрибут, квант, що «вмонтований» у свідомість людини як матриця бачення світу, як аксіологічна призма. Художня комунікація здатна виявляти унікальну культуру нації, її традиції, звичаї, менталітет, відтворювати життя людей у національно-історичній своєрідності, а також репрезентувати світогляд неповторної особистості автора-адресанта. Аналізовану підкатегорію витлумачено, по-перше, з оперттям на всі складники поняття інформації: інформація про код (мову або інші знакові системи), диктумна (про явища й предмети реальної або ментальної дійсності), модусна (про ставлення мовця до повідомлюваного), оцінна інформація, по-друге, з урахуванням характеру її вияву (експліцитна, імпліцитна), способу виникнення (ситуативна, конотативна, асоціативна). Мовними засобами реалізації концептуальності як підкатегорії текстової категорії інформативності є ключові слова, лексичні повтори, авторські афоризми, а також присвяти, епіграфи, заголовки.

Перспективою дослідження. Перспективою дослідження є поглиблення й інших підкатегорій текстової категорії інформативності художнього словесного цілого (фактуальність, імпліцитність), а також подальшим опрацюванням практичних алгоритмів виокремлення текстових підкатегорій та встановлення їхніх класифікаційних параметрів у наукових розвідках із прагматики, семантики, комунікативної сутності художнього тексту. Стаття поглиблює теорію тексту загалом та засадничі положення текстолінгвістики, комунікативного мовознавства зокрема, уможлиблює чітке ідентифікування надкатегорій, категорій і підкатегорій словесного цілого, удосконалює теоретичне підґрунтя лінгвістичного аналізу тексту на семантичному, комунікативному і прагматичному рівнях, збагачує вчення про кореляцію текстових категорій новими аргументами та ілюстраціями, істотно доповнює теоретичну граматику тексту у площині типології текстів і текстових категорій та їхніх мовних маркерів. Одержані результати сприятимуть розгортанню студій про міжрівневі зв'язки в системі текстової (комунікативної) лінгвістики.

Л і т е р а т у р а

1. Бацевич Ф., Кочан І. Лінгвістика тексту : підручник. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 316 с.
2. Бородіца С. Концептуальність художнього мислення Дмитра Павличка в поетичній збірці «Три строфи». Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Літературознавство. 2010. № 29. С. 63–69.
3. Бублейник Л. Особливості художнього мовлення: навч. пос. зі спецкурсу. Луцьк : Вежа, 2000. 179 с.
4. Вільчинська Т. Концепт-образ у практиці лінгвоконцептуального аналізу поетичного тексту. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк. 2008. № 2. Філологічні науки. С. 161–165.
5. Грушко Н. Текстові категорії як фактор текстової системності. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. пр. Вип. 8. Донецьк : ДонНУ, 2001. С. 192–196.
6. Давидюк Ю. Універсальні категорії художнього тексту. *Вісник Житомирського державного університету*. 2012. Вип. 65. Філологічні науки. С. 229–232.
7. Дишлюк І. М. Концептуальність поетичного мовлення Ліни Костенко. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2009. Вип. 20. С. 172–175.
8. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. пос. Київ : Академія, 2009. 264 с.
9. Єщенко Т. А. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти : монографія. Львів : Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
10. Єщенко Т. А. Текстово-антропоцентричний вимір метафори : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 352 с. (Серія «Монограф»).
11. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: теорія і практикум: навч. пос. Донецьк: Юго-Восток, 2007. 314 с.
12. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу : Монографія. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
13. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : посібник. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 432 с.
14. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посібник. Київ : Знання, 2008. 423 с.
15. Петрінська Т. С. Текстовий концепт як проєкція мовної картини світу в дискурсі. *Нова філологія* : зб. наук. праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2009. № 35. С. 127–130.
16. Поберезька Г. Г. Категорія інформативності у текстах службових документів. URL : <http://www.rusnauka.com>.
17. Радзівєвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст — соціум — культура — мовна особистість. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 491 с.
18. Слухай Н. В. та ін. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. 67 с.
19. Тарасова О. А. Різновиди інформації у поетичному тексті. *Проблеми семантики слова, речення та тексту* : зб. наук. пр. Київ : КНЛУ, 2007. Вип. 18. С. 111–117.
20. Урись Т. Архетип як естетична домінанта художнього вираження модусу національної ідентичності в сучасній українській поезії. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Філологія. Вип. 1 (35). 2016. С. 96–100.

References

1. Batsevych, F., Kochan, I. (2015), *Linguistics of the text [Linhvistyka tekstu]*, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 316 p.
2. Boroditsa, S. (2010), “Conceptuality of Dmytro Pavlychko’s artistic thinking in the poetry collection “Three stanzas””, *The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series : History of Literature* [“Kontseptualnist khudozhnoho myslennia Dmytra Pavlychka v poetychniy zbirtsi “Try strofy”, *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka, Seriya : Literaturoznavstvo*], Ternopil’, Issue 29, pp. 63–69.
3. Bubleinyk, L. (2000), *Peculiarities of artistic speech [Osoblyvosti khudozhnoho movlennia]*, Vezha Publishing House, Lutsk, 179 p.
4. Vilchynska, T. (2008), “Concept-image in the practice of linguistic-conceptual analysis of a poetic text”, *Scientific bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University* [“Kontsept-obraz u praktytsi linhvokontseptualnoho analizu poetychno tekstu”, *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky*], Lutsk, Issue 2 : Philological sciences, pp. 161–165.
5. Hrushko, N. (2001), “Text categories as a factor of text systematicity”, *Linguistic studies* [“Tekstovi katehorii yak faktor tekstovoi systemnosti”, *Linhvistychni studii*], Vasylii Stus Donetsk National University, Donetsk, Issue 8, pp. 192–196.
6. Davydiuk, Yu. (2012), “Universal categories of artistic text”, *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal* [“Universalni katehorii khudozhnoho tekstu”, *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu*], Zhytomyr, Issue 65, pp. 229–232.
7. Dyshliuk, I. (2009), “Conceptuality of Lina Kostenko’s poetic speech”, *Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohyienko National University, Philological Sciences* [“Kontseptualnist poetychno movlennya Liny Kostenko”, *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohyienka*], Aksioma Publishing House, Kamianets-Podilsky, Issue 20, pp. 172–175.
8. Yeshchenko, T. (2009), *Linguistic analysis of the text [Linhvistychnyi analiz tekstu]*, Akademiya Publishing House, Kyiv, 264 p.
9. Yeshchenko, T. (2018), *Textual-anthropocentric dimension of the metaphor of Ukrainian poets of the 1990s [Tekstovo-antropocentrychnyi vymir metafory ukraïns'koyi poeziji 1990-kh]*, Akademyvdav, Kyiv, 380 p.
10. Yeshchenko, T. (2021), *The phenomenon of artistic text : communicative, semantic and pragmatic aspects [Fenomen khudozhnoho tekstu : komunikatyvnyi, semantychnyi i prahmatychnyi aspekty]*, Lvivskiy natsionalnyi medychniy universytet imeni Danyla Halytskoho, Lviv, 470 p.
11. Zahnitko, A. (2007), *Linguistics of the text : theory and practice [Linhvistyka tekstu : teoriya i praktykum]*, Yuhu-Vostok Publishing House, Donetsk, 314 p.
12. Kononenko, V. (2004), *Concepts of Ukrainian discourse [Kontsepty ukrainskoho dyskursu]*, Play Publishing House, Kyiv-Ivano-Frankivsk, 248 p.
13. Krupa, M. (2008), *Linguistic analysis of the artistic text [Linhvistychnyi analiz khudozhnoho tekstu]*, Pidruchnyky i posibnyky Publishing House, Ternopil, 432 p.
14. Kochan, I. (2009), *Linguistic analysis of the text [Linhvistychnyi analiz tekstu]*, Znannia Publishing House, Kyiv, 423 p.
15. Petrinska, T. (2009), “Textual concept as a projection of the linguistic picture of the world in discourse”, *New Philology* [“Tekstoviy kontsept yak proektsiya movnoi kartyny svitu v dyskursi”, *Nova filolohiya*], Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Issue 35, pp. 127–130.
16. Poberezska, H. (2007), *The category of informativeness in the texts of official documents [Katehoriya informatyvnosti u tekstakh sluzhbovykh dokumentiv]*, URL : <http://www.rusnauka.com>.
17. Radziyevska, T. (2010), *Essays on conceptual analysis and text linguistics. Text — society — culture — language personality [Narysy z kontseptualnoho analizu ta linhvistyky tekstu. Tekst — sotsium — kultura — movna osobystist]*, Inform.-analit. Ahentstvo, Kyiv, 491 p.
18. Slukhai, N. (2011), *Cognitology and conceptology in linguistic coverage [Kohnitolohiya ta kontseptolohiya v linhvistychnomu vysvitlenni]*, Kyiv University Publishers, Kyiv, 67 p.
19. Tarasova, O. (2007), “Types of information in a poetic text”, *Problems of word, sentence and text semantics : Collection of scientific papers [“Riznovydy informatsii u poetychnomu teksti”]*, *Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu : zbirnyk naukovykh prats'*, Kyiv National Linguistic University Press, Kyiv, Issue 18, pp. 111–117.
20. Urys, T. (2016), “Archetype as an aesthetic dominant of artistic expression of the mode of national identity in modern Ukrainian poetry”, *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series : Philology* [“Arkhetyyp yak estetychna dominanta khudozhnoho vyrazhennia modusu natsionalnoi identychnosti v suchasniy ukrainskiy poezii”], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya : Filolohiya*], Uzhhorod, Issue 1 (35), pp. 96–100.

Tetyana A. YESHCENKO,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies; Danylo Halytsky Lviv National Medical University; 3A Shymzeriv str., Lviv, 79010, Ukraine; tel.: +38 032 2786446; e-mail: teua.lviv@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3624-5072>

THE CONCEPTUALITY OF THE TEXT AS A MANIFESTATION OF THE ETHNO-CULTURAL CODE OF THE NATIONAL-AUTHOR PICTURE OF THE WORLD

Summary. *The purpose* of the article is to describe conceptuality as a subcategory of the textual category of informativeness, to focus on the linguistic means of expressing this typological feature of the verbal whole. The outlined goal involves the following tasks: to substantiate the existence of conceptuality as a subcategory of informativeness in the categorical hierarchy of the text; to focus attention on conceptuality in the aspect of revealing ethnocultural codes of national and individual author’s pictures of the world; describe key words, lexical repetitions, author’s aphorisms, as

well as dedications, epigraphs, titles as linguistic means of realizing conceptuality. *The source base* of the research is Ukrainian-language artistic verbal objects, from which the selection of units (metaphors, epithets, periphrasis, oxymorons, etc.) was carried out, which reveal conceptuality as a textual subcategory of informativeness. The focus is on literary texts of both classical Ukrainian literature and modern ones — by Ihor-Bohdan Antonych, Ivan Bagryany, Oksana Zabuzhko, Maria Matios, Natalia Nazar, Roman Skiba, Hryhoriy Skovoroda, Vasyl Stus, Lesya Ukrainka, Hnat Khotkevich, Taras Shevchenko. *The object* of study is Ukrainian poetic discourse and its components (concepts), and the subject is artistic images of Ukrainian poetry and prose as expressions of conceptuality as a type of textual category of informativeness. *The result* of the scientific search was the deepening of the idea of hierarchical ordering of text categories and subcategories and the definition of conceptuality as an invariant characteristic of the verbal whole, which reflects a separate aspect of the typological feature of the verbal whole. We study artistic and poetic communication in the aspect of a discursive approach as a process in which the result of verbal interaction between its participants is a manifestation of the specificity of the linguistic and national picture of the world of Ukrainians. *The conclusion* is that the informativeness category represents the text as a communicative unit. The phenomenon of informativeness is caused by the presence of conceptual information in the artistic text, which is projected into the plane of the author — with the idea of the work, into the plane of the reader — with the process of perceiving the text as assimilation of new information and approaching the author's idea. Ukrainian-language artistic texts are components of the world picture of the ethnos, they contain collective experience, the genetic and evolutionary basis of which is expressed by the textual subcategory of conceptuality. Conceptuality implements the aesthetic idea of the work, harmonizes the theme and plot, determines the selection of language means, etc.

The concept is an axiological prism of worldview. Artistic communication is able to reveal the unique culture of the nation, its traditions, customs, mentality, reproduce people's lives in national-historical originality, and also represent the worldview of the unique personality of the author-addressee. Linguistic means of implementing conceptuality as a subcategory of the text category of informativeness are keywords, lexical repetitions, author's aphorisms, as well as dedications, epigraphs, titles.

Key words: artistic text, text category, text subcategory, informativeness, conceptuality, concept, linguistic-national world picture, linguistic-individual world picture.

Статтю отримано 10.10.2023 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300480

УДК 811.111'23'371'42:159.942.5:351.745.5

КОСОВЕЦЬ Маргарита Валеріївна,

аспірантка кафедри теоретичної і прикладної фонетики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький 6-р, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 0634674101; e-mail: berrylife777@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1124-6025>

МОВЛЕННЄВА ЕКСПЛІКАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ПОЗИТИВНОГО ЕМОЦІЙНОГО ВПЛИВУ В МОВЛЕННІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ІНСПЕКТОРА

Анотація. У статті проаналізовано комунікативну стратегію позитивного емоційного впливу в мовленні детектива — героя англійського детективного дискурсу. *Об'єктом* дослідження є мовленнєві епізоди, в яких детектив опитує свідків та підозрюваних. *Метою* є когнітивно-прагматичний аналіз контекстів виявлення комунікативної стратегії позитивного емоційного впливу, а також комунікативних тактик, які її реалізують. Застосовано загальні та спеціальні *методи* лінгвістичних досліджень: синтез, аналіз, спостереження, описовий метод, методи прагматичного та когнітивного аналізу, метод контекстуальної інтерпретації. *Результати* когнітивно-прагматичного аналізу стратегічної мовленнєвої поведінки поліцейського — героя детективного дискурсу — свідчать про те, що стратегія позитивного емоційного впливу реалізується у мовленні детектива за допомогою комунікативних тактик обіцянки, прохання, заспокоєння, пробачення, співчуття, вдячності, докору та пом'якшення. Ці тактики було виокремлено та інтерпретовано. Завдяки зазначеним тактикам детективу вдається створити сприятливу й доброзичливу атмосферу, що дає змогу досягти бажаного результату: ширості свідків, зокрема тих, які приховували інформацію, брехали або відмовлялися від співпраці. Свідок або підозрюваний повідомляє інформацію, потрібну слідству, а злочин успішно розкривають. *Перспективу* подальших досліджень вбачаємо в аналізі внутрішнього мовлення детектива, яке маркує його комунікативні наміри.

Ключові слова: детективний дискурс, позитивний емоційний вплив, комунікативна стратегія, когнітивно-прагматичний аналіз, мовленнєва поведінка, англійська мова.

Постановка проблеми. Комунікативні стратегії, якими послуговується поліцейський детектив, допомагають здійснити психологічний вплив на допитуваного, який часом не усвідомлює авторитет та власні повноваження поліцейського, відмовляється надавати відомості або бреше, або нервує, або соромиться істини. У реальній комунікації встановити комунікативні стратегії та тактики мовця вкрай важко, проте в художньому літературному дискурсі наявні авторські ремарки і внутрішнє мовлення персонажів, які експлікують прагматичні наміри комунікантів, їхні комунікативні інтенції, стратегії й тактики.

Пропонована розвідка є спробою встановити механізм створення поліцейським-персонажем англомовного літературного дискурсу позитивного емоційного впливу на опитуваних з метою створити доброзичливу атмосферу спілкування й отримати потрібні для розслідування вбивства дані.

Матеріалом дослідження слугували англомовні детективні романи, з яких методом суцільної вибірки було відібрано 250 комунікативних ситуацій, де поліцейські детективи допитували свідків і підозрюваних.

Зв'язок проблеми із попередніми дослідженнями. Дослідження комунікативних стратегій і тактик привертає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (Т. А. ван Дейк, Дж. Ліч, Ф. С. Бачевич, Н. О. Бігунова, І. Н. Борисова, Ю. В. Деде, О. С. Іссерс, Н. В. Кондратенко, Л. М. Михайлов, О. О. Степаненко та ін.). Дефініції комунікативної стратегії ґрунтуються на працях Т. ван Дейка [14], поглиблених у розвідках О. Селіванової, А. Загнітка, Н. Кондратенко. На думку О. Селіванової, комунікативні стратегії «ґрунтуються на глобальному намірі комунікації, конкретній інтенції комунікативної дії, комунікативному смислі й інтерактивному режимі (вибір манери, стилю, жанру тощо)» [12, с. 608]. А. Загнітко визначає стратегію як «інтенційно спрямований комплекс мовленнєвих дій, що ґрунтуються на когнітивних процесах узагальнення минулого комунікативного досвіду для планування дискурсу в сукупності з реалізацією цього плану» [5, с. 25].

Лінгвісти протиставляють стратегію тактиці: якщо стратегія передбачає планування процесу мовної комунікації, то тактика — це сукупність практичних ходів у реальному процесі мовленнєвої взаємодії, тобто комунікативна тактика, на відміну від комунікативної стратегії, перш за все, співвіднесена не з комунікативною метою, а з набором комунікативних намірів [3].

Вважаємо актуальним та необхідним звернутися до практичного аналізу однієї з комунікативних стратегій у мовленні персонажів англомовного літературного детективного дискурсу.

Формулювання завдань. Об'єктом пропонованого дослідження обрано персонажне мовлення англомовного художнього детективного дискурсу. Предметом вивчення визначено комунікативні тактики реалізації стратегії позитивного емоційного впливу, застосовані детективом у спілкуванні з підозрюваними та свідками вбивства. Метою роботи є встановлення мовленнєвих засобів реалізації стратегії позитивного емоційного впливу. Для вирішення поставлених завдань використано методи синтезу й аналізу, спостереження, описовий метод, методи прагмалінгвістичного та контекстуально-інтерпретаційного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що складниками досудового слідства є допит свідків і підозрюваних про їхні стосунки з потерпілим, про місце їхнього перебування під час убивства, інші обставини вбивства. Як слушно вказує Л. В. Павліченко, структурні та комунікативно-прагматичні особливості допитів зумовлені певними критеріями, до яких вона уналежнює: а) фактор первинності або вторинності допиту; б) його кооперативну або конфліктну спрямованість; в) фактор адресата, згідно з чим відбуваються допити свідка, потерпілого та підозрюваного [9, с. 189].

Пропонуємо розширити цей перелік і додати *критерій ступеня офіційності* допиту, адже, як свідчать наші власні дослідження, трапляються випадки, коли протягом досудового слідства поліцейському вдається отримати потрібну інформацію саме тому, що він обіцяє не додавати її до справи, тобто має місце неофіційний допит.

На підставі вивчення стратегічної організації персонажної комунікації англомовного детективного дискурсу ми пропонуємо власну класифікацію комунікативних стратегій і тактик, які використовує детектив протягом розслідування вбивства:

1. *Комунікативна стратегія* прямого запиту інформації, яку реалізують за допомогою комунікативних *тактик* прямого запитання, уточнення, наказу та вимоги.

2. *Стратегія* контролю процесу бесіди, яка реалізується *тактиками* вимоги говорити по суті, переривання й ухилення від відповіді.

3. *Стратегія* самопрезентації, яку реалізують тактики приналежності до певної групи, солідаризації з адресатом і дистанціювання.

4. *Стратегія* позитивного емоційного впливу, яку реалізують за допомогою комунікативних *тактик* обіцянки, прохання, заспокоювання, вибачення, співчуття, подяки, докору, пом'якшення.

5. *Стратегія* маніпулювання, яку реалізують за допомогою *тактик* провокування, попередження, погрози, шантажу, вмовляння, лестощів.

У межах пропонованої статті звернімося лише до комунікативної стратегії позитивного емоційного впливу і до комунікативних тактик, які її реалізують. Дослідження прийомів і засобів позитивного емоційного впливу привертає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів [напр.: 7; 14 та ін.].

Феномен мовленнєвого впливу тісно пов'язаний із когнітивними процесами, що відбуваються у вербальному й невербальному спілкуванні. Регулювання поведінки комунікантів здійснюють за допомогою «глобального наміру» та мовленнєвих стратегій. Розуміння сутності процесів мовленнєвого впливу як управління сприйняттям та контролю над структурами свідомості адресата вимагає розгляду питання про способи здійснення такого впливу. Так, С. Бульбенюк розглядає різновиди «інструментів влади», що є у розпорядженні суб'єкта мовленнєвого впливу [1]. Це вибір слів і виразів, які дають змогу висловити своє ставлення до референта.

Найчастіше мовленнєвий вплив розглядають як мовленнєве спілкування в аспекті його цілеспрямованості та мотиваційної зумовленості. Як слушно зазначає О. О. Селіванова, мовленнєвий вплив передбачає регулювання суб'єктом впливу діяльності іншої людини, яка певною мірою вільна у виборі своїх вчинків відповідно до своїх потреб [11].

Мовленнєві акти емоційного впливу мають різну мету, їх здійснення відбувається в різних умовах, проте поєднує загальна інтенція — вираження внутрішнього стану й емоційної оцінки (і, звісно, емоційного впливу) [10].

На нашу думку, позитивний емоційний вплив на адресата реалізує, перш за все, **тактика обіцянки**. Сутність обіцянки полягає в тому, щоб «узяти на себе зобов'язання зробити щось», обіцянка має відповідати інтересам адресата. Як вважає Т. А. ван Дейк, адресант прагне того, щоб інтерпретація його повідомлення спонукала адресата до очікування певних подій у майбутньому [14, с. 293]. Мовець (у нашому дослідженні — поліцейський) мусить усвідомлювати, що обіцянка має зацікавити слухача-адресата (у нашому дослідженні — свідка) для забезпечення успіху мовленнєвого акту. Прикладом може слугувати епізод, у якому свідок, Анжела, побоюється, що залучення до справи компрометуючого її відео відкриє усім її ганебну поведінку. Однак поліцейський заспокоює її та обіцяє приховати відео та факт шантажу Анжели: *“But if you find the murderer,” said Angela in a croaky voice, “it will all come out in court and the video will be shown as well.” “Not necessarily. I am in as bad trouble as the rest of you for I could easily lose my job for suppressing this evidence, for I could easily lose my job for suppressing this evidence. If I find the murderer, it is possible I can do a deal. I will promise him or her not to mention the blackmailing so that charge will not be added on to the one of murder. But I’ll never find out who murdered Sean unless everyone here tells the truth.” He turned to Angela. “You first”* [22, р. 77–80].

У наведеному прикладі тактика обіцянки актуалізована умовним реченням *I will promise... unless*. Отже, поліцейський обіцяє не розголошувати інформацію, яка може скомпрометувати Анжелу й інших причетних до справи осіб у обмін на відверте зізнання. Продовженням цього епізоду є відверті свідчення Анжели й інших жінок, на яких поліцейський здійснив позитивно-емоційний вплив, змусивши довіритися йому.

Розглянемо ще один приклад уживання тактики обіцянки за аналогічною структурно-семантичною моделлю: дієслова *promise* і умовного речення:

“I’ll tell you if you don’t let on.”

“Penny, I promise to let anything you say to me stay between these four walls — unless, of course, it relates directly to the murder” [21, р. 15–16].

До речі, щирість обіцянки увиразнює стилістичний засіб метонімії *stay between these four walls*.

Тактика прохання належить до мовленнєвої стратегії, що може бути розглянута в опозиції явної або прихованої мотивації *подання своїх вимог (прохань)* [14, с. 293]. Адресант прагне до того, щоб унаслідок інтерпретації його повідомлення слухач здійснив потрібні для адресанта зміни: *When they got to Flood Street, Hamish said tentatively, “I won’t keep you much longer, Mrs Frobisher. I have another call to make. Could I just see some of Captain Bartlett’s things?”*

“I have them all in a room upstairs. The police have been through them already, of course.”

She led the way upstairs and pushed open a bedroom door. The room was, as Mrs Frobisher had said, a graveyard of hobbies. The model airplanes swung from the ceiling, a collection of rocks and fossils lay on a table, albums of stamps were piled on a chair [19, р. 182–183]. У наданому прикладі мовленнєвий акт прохання актуалізовано за допомогою модального дієслова *could* і лексеми *just*, що сприяє уникненню будь-якої небажаної реакції: агресії або відмови з боку співрозмовника.

Іноді співрозмовник може чинити опір у процесі розмови, і тоді позиція мовця виявляється слабкою. Якщо такий опір прогнозується, то мовець обирає тактику «із запасом міцності», а саме — тактику прохання для надання опору співрозмовникові [15, с. 560], наприклад: *When Chalmers had at last finished, Hamish asked, “Do you mind if we see the cupboards where you keep your cleaning materials and things like that?”*

“I am very tired,” said Mrs Wellington, “and I see no reason... oh, very well. They’re over here, underneath the sinks” [19, р. 163–164]. Тактика прохання в цьому епізоді реалізується за допомогою вживання загального питання, яке побудовано за моделлю складнопідрядного речення (*Do you mind if...*), тобто прохання є непрямим. Слідчий використовує таку непряму тактику прохання, щоб не розлютити підозрюваного та провести потрібний обшук. Незважаючи на свої скарги (*I am very tired // and I see no reason...*), підозрюваний дозволяє поліцейському оглянути приміщення.

Розглянемо ще один приклад: *“Fergus, I think she knew something about the killer,” said Hamish. “Didn’t she even give you a hint about who it might be?”*

“No, but we didnae talk all that much come to think of it. I watched the telly of an evening and herself would knit or go out to one of those women’s meetings at the kirk.” “I want you to keep thinking about it all the same,” said Hamish earnestly. “Anything at all she might have said” [23, р. 29]. У цьому епізоді задіяна тактика прохання. Поліцейський детектив наполягає на важливості допомоги слідству й увиразнює цю необхідність прислівником *earnestly* та займенником *anything*, який виконує стилістичну функцію приєднання (*attachment*).

У деяких ситуаціях адресант може застосовувати так звані «передпрохання», мета яких — або з'ясувати можливість партнера для виконання відповідних дій, або підготувати його до прохання [17, с. 292–297], як у наступному прикладі: *“Aye, left everything to Paul. He owns the house already but she left twenty thousand pounds.”*

“Not bad for someone who was aye pleading poverty,” said Hamish. “But not enough to kill for. Look, maybe you can help me out of a jam.” He told Anderson about Iain Gunn and the bats [20, p. 72–73]. У наведеному прикладі слідчий намагається «прозондувати ґрунт» — з'ясувати, чи може він розраховувати на допомогу з боку опитуваного. Для цього він використовує модальне дієслово *maybe*, яке вказує на невпевненість і обережність поліцейського детектива, але водночас, він з'ясує можливість свідка щодо виконання відповідних дій.

Розглянемо ще один приклад: *“Come ben, Hamish,” she cried. “Isn’t it awful. Poor Ina who wouldn’t hurt a fly.” Hamish removed his peaked cap and followed her into the living room, where her husband was watching television. He rose when he saw Hamish and switched the television off. The living room was neat and clean. Almost too uncomfortably clean, thought Hamish.*

“I wonder if you, Tilly, could tell me what sort of a person Ina was,” began Hamish. “I never really knew her that well.”

“Very quiet,” said Tilly [23, p. 14]. **Тактика прохання** тут зреалізована непрямо: шляхом застосування складнопідрядної конструкції *I wonder if you could tell me* та модального дієслова *could*. Така непряма тактика допомагає поліцейському детективу бути менш категоричним, більш ввічливим, що уможливило отримання від свідка цінної інформації про жертву злочину й, у решті решт, розкриття злочину.

Тактика вибачення регулює відношення між комунікантами з метою досягти прихильності слухача, відіграючи дві ролі одночасно: роль винуватця та людини, яка сама себе засуджує [16, с. 144]. Вибачення відіграє важливу роль у комунікативній діяльності завдяки спрямованості на попередження або залагодження конфлікту. Отже, вибачення — це вербальний внесок у встановлення контакту та збереження добрих, кооперативних стосунків. Наведемо приклад: *“We won’t keep you long,” said Chalmers soothingly. He took her through her statement, and then said mildly he was surprised she had not told Mr Blair about throwing her drink at the captain. “I lied to him,” said Vera defiantly. “He kept shouting and shouting at me, so I thought it better to say nothing.”*

“I apologize on behalf of the Strathbane police,” said Chalmers. “No-one is going to shout at you. You are a valuable witness. Now, what caused that scene?” [19, p. 107–110]. Як ілюструє наведений приклад, поліцейський детектив застосовує тактику вибачення, експліковану дієсловом *apologize*, що дає йому змогу дотриматись принципу ввічливості та зберегти кооперативні відносини зі свідком. Поєднання в цьому мовленнєвому кроці тактики вибачення з тактиками обіцянки та лестощів є ефективним: детективу вдається з'ясувати необхідні для слідства деталі.

Тактику співчуття вважають мовленнєвим актом, який уможливує демонстрацію реальної або уявної терпимості і співчуття [14, с. 297]. Дж. Сьорль характеризує ілюкутивну мету таких актів як вираз психологічного стану, який задається умовами щирості щодо стану речей, визначеного в межах пропозиційного змісту [18].

Розглянемо наступний приклад: *“She don’t want to see you.”*

“I can well understand that,” said Hamish. “I’ll try not to take up too much of your time.”

“You seem harmless enough,” said Mrs Frobisher. “Come in. Bring us some coffee, Miranda.”

The girl sulked off, crashing her fat shoulders off either wall of a narrow passage at the back of the hall [19, p. 178–179]. Поліцейський детектив використовує тактику співчуття як демонстрацію розуміння почуттів співрозмовника. Тактика співчуття сприяє встановленню більш сприятливої атмосфери під час спілкування: опитуваний відчуває турботу з боку представника офіційних органів і охоче контактує.

Тактика подяки передає психологічний стан мовця відносно певного положення речей [18]. Тактика подяки є одним із потужних принципів ефективної комунікації, оскільки безпосередньо діє на емоційну складову адресата. Головне завдання подяки — переконати, донести до адресата певну думку за допомогою слів, які здатні викликати потрібні почуття й думки [8, с. 465]. Зазначену тактику ілюструє наступний епізод: *“Who were the others?”*

“Some bikers from down south and the local girls they’d picked up.”

“Thank you,” said Hamish. “I would appreciate it if you did not tell anyone of this visit” [21, p. 35]. У цьому прикладі поліцейський детектив застосовує тактику подяки разом із тактикою прохання, щоб продемонструвати свідку, що він дотримується правил етикету, цінує та поважає кроки опитуваного в напрямку встановлення істини й розкриття обставин злочину.

Мовленнєва тактика докору ґрунтується на невдоволенні або несхваленні. Тактика докору полягає у вираженні мовцем свого емоційно-оцінного ставлення до поведінки адресата або до реального стану речей. Функція докору — регуляція, змушення адресата виконати певну дію, бажану для мовця [13]. У деяких комунікативних ситуаціях докір постає як навмисне підкреслення розчарування в діях співрозмовника, коли надають негативну характеристику діям і поведінці адресата (або відсутності очікуваних дій — М. К.) — мовець підкреслює, що очікував від партнера більшого,

вважав його кращим. Такий комунікативний прийом збільшує силу емоційного впливу — у кожному з нас закладено прагнення відповідати вимогам, експлікація невідповідності рівнозначна осуду.

Проаналізуємо вживання тактики докору в детективному дискурсі: ...“*So Sean saw that cleaver and began to run and Giovanni went after him and chased him right back to that bus. Then he told me. So we all went to see him, me and Luigi and Giovanni, and we told Sean Gourlay that if he came near the restaurant or Lucia ever again, we would cut his balls off. So that’s it.*”

“You should have told me this before,” said Hamish.

“Why?” demanded Mr Ferrari. “None of us killed him.”

But Hamish left very worried [22, p. 67]. У наведеному епізоді тактику докору актуалізовано на граматичному рівні: за допомогою модального дієслова *should* і прислівника *before*, до яких поліцейський детектив удається, щоб висловити незадоволення поведінкою свідка, який намагається приховати необхідні слідству деталі обставин злочину.

Тактики пом’якшення та заспокоєння відносяться до регулятивного класу мовленнєвих дій і вважаються прямим засобом впливу, певним регулятором вербальної поведінки партнерів [4]. Регулятивний мовленнєвий акт заспокоєння здійснюється тоді, коли іллокутивний тип, що індикується мовними засобами, не збігається із первинно інтендованою іллокутивною функцією [2]. Мовець користується непрямими мовленнєвими актами «або з метою ввічливого пом’якшення прохань, запитань і зауважень, або для того, щоб сказати адресату неприємне, уникнувши неприємних наслідків» [18].

Розглянемо тактику пом’якшення у власній вибірці: “*I would like to talk to your husband.*”

“What about?”

“I’m making general enquiries, that is all.”

“*He’s gone fishing as usual*” [21, p. 12–13]. Як бачимо, тактику пом’якшення використано для збереження позитивного емоційного стану адресата та з метою упередження його негативної реакції, такої як критика або заперечення, що сприяє комунікативній інтенції налаштування гармонійної атмосфери спілкування задля отримання детективом потрібної інформації.

Розглянемо тактику заспокоєння:

Stoddart looked puzzled. “No, why?”

“Someone said you had.”

“Who was it?”

“**Oh, just someone.** I’ll maybe let you know later. **Nothing to worry about.** What was your impression of Miss Beattie?”

“*She was a wild one. Up for anything. I remember when Graham’s folks were away for a week. Graham was on his own so he threw a party. We all got awfy drunk and Amy was dancing on the coffee table. It was a glass one and it broke. Graham was in such a state. He and Amy started shouting at each other and it got a bit nasty, so we all left them to it*” [21, p. 35–36]. Тут тактика заспокоєння інтегрує декілька ходів. Детектив змушений вдатися до ухиляння від відповіді (**Oh, just someone**) та применшення серйозності ситуації (**nothing to worry about**), які експлікуються деінтенсифікаторами.

Наведемо ще один приклад тактики заспокоєння, яка теж актуалізується за допомогою деінтенсифікатора — заперечного займенника *nothing* та увиразнюється авторською ремаркою, яка містить прислівник *soothingly*, які маркують намір поліцейського детектива завоювати довіру з боку свідка: *The door opened and the man from the photograph walked in. “What’s up?” he said. “You lot were round last month to check the guns and the gun cabinet.”*

“**Nothing to do with that,**” said Hamish *soothingly*. He took out the photograph he had got from Mrs. Dinwiddie. “Is that you?” [21, p. 35–36]. У цілому, комунікативна поведінка поліцейського інспектора є варіативною і змінюється залежно від етапу допиту та його прагматичної інтенції. Успішність допиту значною мірою залежить від комунікативної компетенції поліцейського детектива. Комунікативна стратегія позитивного емоційного впливу виявилася особливо ефективною для проведення допиту, адже вона допомагає детективу налаштувати допитуваних на безпечне, довірливе спілкування.

Висновки. Когнітивно-прагматичний аналіз стратегічного плану поліцейського детектива — персонажа детективного дискурсу — дає змогу стверджувати, що однією із комунікативних стратегій, до яких звертається детектив, є *стратегія* позитивного емоційного впливу. Вона експлікується *комунікативними тактиками обіцянки*, прохань, заспокоєння, вибачення, співчуття, подяки, докору та пом’якшення. Кожна із цих тактик маркована певними лексичними, морфологічними та синтаксичними засобами мови. За допомогою **цих комунікативних тактик** детектив намагається створити найбільш сприятливу доброзичливу обстановку, використовуючи «інтимізуючі» вислови з метою досягнення бажаного результату. Так здійснюється позитивний емоційний вплив на свідка або підозрюваного, які відмовляються контактувати, приховують інформацію або брешуть. Наслідком використання зазначених комунікативних тактик свідок або підозрюваний починає контактувати зі слідством, даючи інформацію, необхідну для розкриття вчиненого злочину.

L i t e r a t u r a

1. Бульбенюк С. С. Соціопсихологічна природа політичної влади : монографія. Київ : КНЕУ, 2013. 215 с.
2. Врабель Т. Словотворча прагматика у сучасній англійській мові : монографія. Берегове–Ужгород : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II — ТОВ «РІК-У», 2020. 236 с.
3. Деде Ю. В. Вербальні та паравербальні засоби реалізації стратегії мітигації в англійському художньому дискурсі : Дис. д-ра філософії. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2023. 210 с.
4. Деде Ю. В. Комунікативні тактики пом'якшення директивів в англійському художньому дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2020. Вип. 14. Т. 1. С. 89–93.
5. Загнітко А. П. Основи дискурсології : навч.-навч. видання. Донецьк : ДонНУ, 2008. 194 с.
6. Кондратенко Н. В. Комунікативні стратегії учасників літературних інтернет-конкурсів : особливості мовленнєвої поведінки у віртуальному дискурсі. *Slavica Wratislaviensia*. 2023. № 178. С. 95–118.
7. Кондратенко Н. В. Український парламентський дискурс як вияв політичної комунікації : основні функції. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2019. Вип. 50. С. 71–76.
8. Марченко В. В., Старкіна А. А. Прагматичний ефект використання гумору у публічних політичних виступах. *Молодий вчений*. 2020. № 11 (87). С. 463–467.
9. Павліченко Л. В. Комунікативно-прагматичні аспекти дискурсу досудового слідства (на матеріалі різних видів допиту). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 43 (3). С. 184–190.
10. Приходько Г. І., Приходченко О. О. Прагматика та семантика експресивів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Германістика та міжкультурна комунікація*. 2023. № 1. С. 65–69.
11. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с. ISBN 978-966-493-300-8.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
13. Шалацький Д. Л. Мовленнєві стратегії докору у сучасному українському політичному дискурсі : Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Запорізь. нац. ун-т. Запоріжжя, 2014. 200 с.
14. Dijk T. A. van., Kintsch W. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York : Academic Press, Inc., 1983. 389 p.
15. Francik E. P. & Clark H. H. How to make requests that overcome obstacles to compliance. *Journal of Memory and Language*. 1985. Vol. 24. P. 560–568.
16. Goffman E. On Face-Work : an Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. *Communication in Face-to-Face Interaction*. Harmondsworth : Penguin Books, 1972. P. 5–46.
17. Jacobs S., Jackson S. Strategy and structure in Conversational Influence Attempts. *Communication Monographs*. 1993. Vol. 50, P. 285–304.
18. Searle, J. R. A taxonomy of illocutionary acts. *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts*. Cambridge, England : Cambridge University Press, 1979. P. 1–29.

S o u r c e m a t e r i a l

19. Beaton M. C. *Death of a Cad*. London : C & R, 1987. 214 p.
20. Beaton M. C. *Death of a Perfect Wife*. London : C & R Crime, 1989. 142 p.
21. Beaton, M. C. *Death of a Poison Pen*. London : C & R Crime, 2004. 227 p.
22. Beaton, M. C. *Death of a Traveling Man*. London : C & R Crime, 1993. 192 p.
23. Beaton, M. C. *Death of a Witch*. London : C & R Crime, 2009. 224 p.

R e f e r e n c e s

1. Bulbenyuk, S. S. (2013), *Sociopsychological nature of political power [Sotsiopsykholohichna pryroda politychnoi vlady]*, Kyiv National Economic University, Kyiv, 215 p.
2. Vrabel, T. (2020), *Word-formative pragmatics in modern English [Slovotvorcha prahmatyka u suchasniy anhliyskiiy movi]*, Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rakoczi II, RIK-U LLC, Berehove–Uzhhorod, 236 p.
3. Dede, Yu. V. (2023), *Verbal and paraverbal means of implementing the mitigation strategy in English-language artistic discourse* : Grand Ph.D. Thesis [Verbalni ta paraverbalni zasoby realizatsii stratehiyi mityhatsiyyi v anhlovnomu khudozhnyomu dyskursi : dys. ... dokt. filol. nauk : 10.02.04], Odessa I. I. Mechnikov National University, 210 p.
4. Dede, Yu. V. (2020), “Communicative tactics of softening directives in English-language artistic discourse”, *Transcarpathian Philological Studies* [“Komunikatyvni taktyky pomiakshennia dyrektyviv v anhlovnomu khudozhnyomu dyskursi”, *Zakarpatski filolohichni studiiyi*], Uzhgorod National University, Uzhhorod, Issue 14, Vol. 1, pp. 89–93.
5. Zagnitko, A. P. (2008), *Basics of discourse science : scientific and educational edition [Osnovy dyskursolohii : naukovy-navchalne vydannya]*, Donetsk National University Press, Donetsk, 194 p.
6. Kondratenko, N. V. (2023), “Communicative strategies of participants in online literary contests : peculiarities of speech behavior in virtual discourse”, *Slavica Wratislaviensia* [“Komunikatyvni stratehiyi uchasnykiv literaturnykh internet-konkursiv : osoblyvosti movlennyevoi povedinky u virtualnomu dyskursi”, *Slavica Wratislaviensia*], Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, No. 178, pp. 95–118.
7. Kondratenko, N. V. (2019), “Ukrainian parliamentary discourse as a manifestation of political communication : main functions”, *Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohiyenko National University, Philological Sciences* [“Ukrainkyi parlamentskyi dyskurs yak vyvav politychnoi komunikatsii : osnovni funktsii”, *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiyenka*], Issue 50, pp. 71–76.
8. Marchenko, V. V., Starkina, A. A. (2020), “Pragmatic effect of using humor in public political speeches”, *Young scientist* [“Prahmatychnyi efekt vykorystannia humoru u pablichnykh politychnykh vystupakh”, *Molodyi vchenyi*], No. 11 (87), pp. 463–467.

9. Pavlichenko, L. V. (2013), “Communicative and pragmatic aspects of the discourse of pre-trial investigation (on the material of various types of interrogation)”, *Linguistic and Conceptual Views of the World* [“Komunikatyvno-prahmatychni aspekty dyskursu dosudovoho slidstva (na materialy riznykh vydiv dopytu)”, *Movni i kontseptualni kartyny svitu*], Taras hevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Issue 43 (3), pp. 184–190, ISSN 2520–6397, 2520–6400.
10. Prykhodko, G. I., Prykhodchenko, O. O. (2023), “Pragmatics and semantics of expressives”, *Scientific Bulletin of Kherson State University, Series Germanic Studies and Intercultural Communication* [“Prahmatyka ta semantyka ekspresyviv”, *Naukovyi visnyk Khersonskoho Derzhavnogo Universytetu, Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiia*], Kherson, No. 1, pp. 65–69.
11. Selivanova, O. O. (2011), *Basics of the theory of language communication : a textbook* [Osnovy teorii movnoi komunikatsii : pidruchnyk], V. A. Chabanenko Publishing House, Cherkasy, 350 p.
12. Selivanova, O. O. (2008), *Modern linguistics : directions and problems : a textbook* [Suchasna linhvistyka : napriamy ta problemy : pidruchnyk], Dovkillya-K Publishing House, Poltava, 711 p.
13. Shalatskyi, D. L. (2014), *Speech strategies of reproach in modern political discourse : Thesis* [Movlennyyevi stratehiyi dokoru u suchasnomu ukraiyins'komu politychnomu dyskursi : Dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01], Zaporizhzhia national Univ., Zaporizhzhia, 200 p.
14. Dijk, T. A. van., Kihltsch, W. (1983), *Strategies of Discourse Comprehension*, Academic Press, Inc., New York, 389 p.
15. Francik, E. P. & Clark, H. H. (1985), “How to make requests that overcome obstacles to compliance”, *Journal of Memory and Language*, Vol. 24, pp. 560–568.
16. Goffman, E. (1972), “On Face-Work : an Analysis of Ritual Elements in Social Interaction”, *Communication in Face-to-Face Interaction*, Penguin Books Publishing House, Harmondsworth, pp. 5–46.
17. Jacobs, S., Jackson, S. (1993), “Strategy and structure in Conversational Influence Attempts”, *Communication Monographs*, Vol. 50, pp. 285–304.
18. Searle, J. R. (1979), “A taxonomy of illocutionary acts”, *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts*, Cambridge University Press, Cambridge, England, pp. 1–29.

Source material

19. Beaton, M. C. (1987), *Death of a Cad*, C & R, London, 214 p.
20. Beaton, M. C. (1989), *Death of a Perfect Wife*, C & R Crime, London, 142 p.
21. Beaton, M. C. (2004), *Death of a Poison Pen*, C & R Crime, London, 227 p.
22. Beaton, M. C. (1993), *Death of a Traveling Man*, C & R Crime, London, 192 p.
23. Beaton, M. C. (2009), *Death of a Witch*, C & R Crime, London, 224 p.

Marharyta V. KOSOVETS,

Postgraduate student of the Department of Theoretical and Applied Phonetics of English, Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26, Frantsuzky Blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 063 4674101; e-mail: berrylife777@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1124-6025>

A STRATEGY OF POSITIVE EMOTIONAL INFLUENCE IN THE SPEECH OF A POLICE DETECTIVE

Summary. The present article reports on the analysis of the communicative strategy of positive emotional influence in the speech of the detective — the hero of English language detective discourse. The *object* of the paper is the speech episodes, in which the detective interrogates witnesses and suspects. The *purpose* of the paper is cognitive pragmatic analysis of the contexts in which the communicative strategy of positive emotional influence is actualized, as well as the communicative tactics that manifest it in the speech of the detective. The investigation is based on the general and special linguistic *methods*: synthesis and analysis, method of observation, descriptive method, pragmatic and linguistic method, cognitive method, analysis of contextual interpretation. The cognitive-pragmatic analysis of the strategic speech behavior of the police detective — the protagonist of the detective discourse — has shown that the strategy of positive emotional impact is realized in the detective’s speech by the following communicative tactics: promise, request, reassurance, forgiveness, compassion, gratitude, reproach and mitigation. These tactics have been singled out and interpreted. These communicative tactics enable the detective to create favorable and friendly atmosphere and achieve the desired result: sincerity of the witnesses, especially those who used to conceal the information, lied, or refused to cooperate. As a result, a witness or a suspect tells the information necessary for the investigation and the culprit is found. The *perspective* for further research is seen in the analysis of the detective’s inner speech that unveils his communicative intentions.

Key words: detective discourse, positive emotional impact, communicative strategy, cognitive-pragmatic analysis, speech behavior, the English language.

Статтю отримано 14.10.2023 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300481

УДК [811.111+811.161.2]’255.2_ J. K. Rowling

КОСЮГА Олександра Олександрівна,аспірантка Херсонського державного університету, м. Івано-Франківськ, Україна; e-mail: akosyuga@gmail.com;
https://orcid.org/0000-0001-5633-4665**ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ В АНГЛОМОВНОМУ НАРАТИВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ ДЖ. К. РОЛІНГ “HARRY POTTER AND THE GOBLET OF FIRE” МОВОЮ ОРИГІНАЛУ ТА УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ В. МОРОЗОВИМ І С. АНДРУХОВИЧ)**

Анотація. *Об’єктом* дослідження є вербальні засоби творення художнього часу в англomовному фентезійному наративі. *Мета* — розгляд способів використання прийомів і засобів творення художнього часу в тексті наративу (аналепсис, пролепсис, анахронія, ахронія та інші, за Ж. Женеттом) на *матеріалі* четвертої частини септології пригод про Гаррі Поттера «Гаррі Поттер і келих вогню» Дж. К. Ролінг. Особливу увагу приділено вживанню вербальних і невербальних засобів із темпоральними значеннями. *Методи* дослідження: виокремлення й аналіз вербальних засобів творення художнього часу цього наративу в оригінальному тексті британської авторки та в тексті українського перекладу В. Морозова і С. Андрухович; перекладацький аналіз твору; статистичний аналіз виокремлених вербальних засобів перекладу художнього часу; визначення перекладацьких операцій. *Висновки:* найпопулярнішими операціями перекладу наративу Дж. К. Ролінг у творі «Гаррі Поттер і келих вогню» є використання еквівалентних і варіативних відповідників, конкретизація та генералізація, а також опущення і додавання. Українські перекладачі В. Морозов і С. Андрухович використали стратегію комунікативно-рівноцінного перекладу.

Ключові слова: англійсько-український переклад, наратив, художній час, аналепсис, пролепсис, час наративу та час нарації, анахронія, ахронія, ретроспекція, хронологічний порядок, Дж. К. Ролінг, Гаррі Поттер.

Постановка проблеми та зв’язок із попередніми дослідженнями. Питання творення художнього часу у наративі досліджують досить давно. Особливої уваги ця категорія набула після виникнення терміну «хронотоп» як взаємозв’язку простору і часу, що визначає жанрово-композиційну структуру твору. Художній час є невід’ємним складником хронотопу, який було позначено М. М. Бахтіним як «часопростір» художнього тексту. Художній час указує на те, коли саме відбувалися події; він упорядковує послідовність подій, викладених у наративі. Продовжили вивчення «часопростору» Ю. Лотман, Д. Лихачов, В. Топоров. У зарубіжному літературознавстві чільне місце посідають праці французького науковця Ж. Женетта, який розвинув вчення про художній час, виокремивши прийоми і засоби його творення, види й типи. Результати своїх досліджень він описав у п’яти книгах «Фігури» [6–10]. Виокремлюють декілька видів художнього часу: фабульний час, сюжетний час, читачий час, наративний час [29]. Існує «час наративу» (*erzählte Zeit*) та «час нарації» (*Erzahlzeit*) [6]: час наративу — час розгортання подій; час нарації — часове положення наратора. Останнє має квазіфіктивний статус, тобто уявний час, який виступає як реальний.

Формулювання завдань дослідження. Мета нашого дослідження — провести аналіз уживання засобів і прийомів творення художнього часу в англomовному наративі та його українському перекладі та визначити специфіку відтворення категорій з темпоральним значенням в оригінальному тексті та українській адаптації. Для цього необхідним було виконання наступних завдань: визначити поняття «художній час» та окреслити його основні характеристики; визначити основні засоби творення художнього часу в наративі; проаналізувати статистичну вибірку вербальних засобів творення категорії часу, провести порівняльний перекладацький аналіз. Матеріалом дослідження обрано четверту книгу септології про Гаррі Поттера «Harry Potter and the goblet of fire» Дж.К. Ролінг [18] та її український переклад Віктором Морозовим і Софією Андрухович «Гаррі Поттер і келих вогню» [27].

У процесі дослідження було використано метод теоретичного узагальнення під час обробки та критичного аналізу наукових джерел, емпіричний метод під час формування загальної вибірки для проведення лінгвістичного аналізу, метод лінгвістичного аналізу, метод зіставного аналізу та методу інтерпретаційного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Книжки Дж. К. Ролінг про маленького чаклуна Гаррі Поттера, що бореться із Темним Лордом, відомі у всьому світі. Прошло більше двадцяти років, а їхня популярність не вщухає, об’єднуючи «тринадцятирічних і тридцятирічних. Це означає, що виник ефект снігової кулі, оскільки все більше і більше людей доєднуються до чарівного світу» [5]. І справді, ці сім книжок цікаві і дошкільнятам, і дорослим. Цей інтерес зумовлений тим, що жанр септології про Гаррі Поттера має гібридний характер [25; 26]. Цей наратив має ознаки десяти жанрів: міф, чарівна казка, роман, детектив, шкільна повість, готична новела, роман для молоді, пригодницький роман, фентезі та утопія. Як наслідок, характеристики художнього часу будуть мати ознаки цих жанрів. Це — так званий жанр перехресної літератури (“cross-over literature”). Одним із найочевидніших

доказів цього виступає, наприклад, побудова часу подій, як у шкільній повісті: основні події відбуваються під час навчального року і в школі, а вдома нічого цікавого не відбувається. Час поділено на час для занять, уроків, час для відвідання бібліотеки, час проживання в гуртожитку; учні мають канікули, коли вони їздять додому, але читач не знає, що відбувається поза межами школи. Історія нарративу перескакує цей період, і події знову зображуються після повернення героїв до школи Гоґвортс. Читачеві також відомо, коли відбуваються спортивні змагання та тренувальна підготовка до них, коли відбуваються навчальні змагання — Кубок Чотирьох факультетів, — який починається із початком навчального року та закінчується підрахунком отриманих балів наприкінці навчального року; коли проходять різні іспити та інше. Отже, весь час підпорядковано навчальному режиму школи-інтернату Гоґвортс: «*Tout Autre Monde suscite un autre temp. Celui de Poudlard est propre à cette enfance prolongée a laquelle s'intergent les eneiignant: cest le ruthm de l'année scolaire, marque par ses rites de passage, du discours du directeur, le jour dela rentrée, à la Coupe des Quatre Maisons — décernée ou cours du festin final à la Maison dont les élèves se sont le plus honorés par leur travail ou leur comportement — en passant par les divers matches de Quidditch. L'ensemble de ce calendrier, scolaire, sportif et festif, met toujours l'enfance à l'honneur: rien d'autre n'est jamais commémoré ou célébré*» [1, р. 36–37]. Кожна книга септології завершується закінченням навчального року. Проте, що відбувається влітку з героями, читачі майже нічого не знають, час ніби застигає. Лише друга половина літа (серпень) насичується певними подіями. Наприклад, у четвертій частині «Гаррі Поттер і келих вогню» до Гаррі додому приїжджає вся родина Візлі, щоб забрати його до себе в Барліг і встигнути відвідати Кубок світу з квидичу. Усі події знову починаються в магічному світі — а це вже характеризує жанр фентезі (наприклад, «Хроніки Нарнії», «Володар перснів», «Хоббіт»).

Час виконує відповідальну роль у нарративі про Гаррі Поттера. Перш за все, хронологічну: автор нам вказує на дати початку та закінчення певних подій. Так, ми дізнаємося, що Гаррі народився 31 липня 1980 року, а Волдемоорт з'явився у притулку 24 грудня 1926 року; 31 жовтня — не тільки Гелловін, але й особлива дата для Хлопчика-що-вижив: 31 жовтня 1981 року було вбито Лілі та Джеймса Поттерів. Ці дати не тільки впорядковують події нарративу, але й наближають його до читачів, ми прив'язуємо дати до справжніх історичних подій (найяскравіше це відбувається у приквелі до Гаррі Поттера, у «Фантастичних тваринах та де їх шукати» [16], коли ми чітко відслідковуємо події Другої Світової війни та діяльність Гітлера). У нарративі прослідковуємо циклічність часу: є зима, весна, літо й осінь, властиві для них обряди та свята.

Художній час у нарративі має певні характеристики: тривалість, напруження, швидкість, хронологічний порядок, ритм, темп [29]. Під тривалістю ми розуміємо події та явища, що мають місце між часом історії та часом дискурсу [15]; напруження — це темп нарації, який охоплює діапазон швидкостей між рекламними сценами паузи [15]; швидкість — співвідношення між тривалістю оповідання та довжиною оповідання [15]; хронологічний порядок — розташування ситуацій і подій у порядку їх виникнення [15]; але якщо “the story is told from a fictional point of view, the most important sequencing factor is not objective chronology, but psychological sequencing, the order in which a character comes to learn about the components of fiction” [12], опозицією до хронологічного викладу є зворотній (реверсивний) порядок; ритм — поточний зразок швидкості оповіді та будь-який зразок повторення з варіаціями. Найпоширеніший ритм у класичній оповіді є результатом регулярного чергування сцени та короткого змісту [15]; темп — це швидкість розповіді. Виокремлюють п'ять основних темпів нарративу: еліпсис, короткий зміст, сцена, розтягнення і пауза [15].

Завдяки використанню цих характеристик художнього часу в різній послідовності та пропорції виникають нарративні засоби художнього часу [29], якими користується автор. Ці засоби окреслив Ж. Женетт [6]. Найпоширенішими з них є: проlepsис — передчуття, передбачення майбутнього; анаlepsис — ретроспектива в минуле, це повернення назад у часі задля пояснення подій в теперішньому часі (ретроспекція); паралелізм або нульовий ступінь — повна синхронізація подій, збіг нарративу і нарації; нарративний мізанабім створює нарративну петлю в часі, спричинену уявою (мріями персонажів) — дзеркало, що відбито в окремому нарративному епізоді, хоча час подій у самому нарративі завмирає й потім продовжується без змін, прийом «текст у тексті», «оповідання в оповіданні» [4]; анахронія — будь-які форми невідповідності двох часових порядків [6]; ахронія — абсолютна відсутність часу; події без дати і віку [6] (у кожному нарративі є епізоди, які неможливо локалізувати в часі); антиципація — передбачення сьогодення в минулому [6], має ретроспективний характер, дає змогу наратору робити різні посилення на майбутнє та на теперішнє положення. Антиципація виконує роль анонса, нарративного нагадування.

Дж. К. Ролінґ грає часом, використовуючи ці нарративні прийоми в різних частинах нарративу про маленького чаклуна. Наочним прикладом, що демонструє мозаїчність художнього часу (яка зумовлена гібридністю жанру), є аналіз першого розділу четвертої книги про Гаррі Поттера «Гаррі Поттер і келих вогню», а саме «Будинок Редлів». Оповідь починається з подій минулих, коли в містечку Малий Генґелтон був старий будинок багатіїв Редлів. Потім авторка використовує анаlepsис, пояснюючи, що саме сталося і чому він зараз пустує. Завдяки цьому читач дізнається, що колись там було скоєно протрійне вбивство всієї родини. Після цього Дж. К. Ролінґ описує паралельні події, що відбувалися в минулому, а саме розмову в пабі «Повішеник» та свідчення садівника Френка Брайнса в поліцей-

ському відділку. Далі події описано хронологічно: поховання родини Редлів і зміна господарів їхнього маєтку. Незважаючи на кількох нових власників, Френк Брайнс залишився доглядати за будинком. І ось події розгортаються у моменті «зараз»: Френк вважає, що сусідські діти знову залізли в старий будинок і розпалили в ньому вогнище. Завдяки використанню прийому нарративного паралелізму, коли відбувається повна синхронізація подій, читач стає свідком розмови Волдеморта та його прибічників усередині будинку. Прийом «стоп-нараційного часу» використано тоді, коли старий садівник шкутильгає до будинку, а Темний Лорд розповідає про свої плани. Авторка використовує аналепсис до подій моменту «зараз», описуючи вбивство Червохвостом Берти Дженкінс. Використовуючи пролепсис, авторка описує плани Волдеморта, який хоче залишитися в пустому будинку свого батька ще на тиждень або довше [18]. Потім — знову аналепсис: Волдепорт чекав вбивства Гаррі протягом тринадцяти років. Наприкінці розділу читач розуміє, що під час вбивства старого садівника, паралельно Гаррі Поттер прокинувся від подібного нічного жаху, в нього болів шрам — синхронізація подій, прийом паралелізму. І все це відбувалося вночі у серпні перед навчальним роком. Це лише один приклад розбору використання категорії часу в одному розділі. Авторка використовує всі засоби маніпулювання часом. Те саме бачимо й у фільмах (проте аналіз кіноверсій не є предметом дослідження цієї статті).

Загалом, можна зробити висновок, що у наративі про маленького чаклуна немає хронологічного порядку викладення подій; є прямий та зворотній (реверсивний) час із багатьма епізодами анахронії й ахронії, є антиципації (передбачення) та нарації нульового ступеню. Також Дж. К. Ролінг часто використовує нарративний мізанамізм, коли описує роздуми та мрії Гаррі про майбутнє (наприклад, «цілу дивовижну годину Гаррі був певен, що нарешті покине Дурслів, бо Сіріус запропонував жити в нього — адже його репутація знову стане чистою» [18]).

Крім зазначених нарративних прийомів, для фіксування часу наративу Дж. К. Ролінг використала різні вербальні засоби. Цими засобами з темпоральними значеннями виступають дієслівні форми, іменники, прислівники та числівники. Ми зробили статистичний та перекладацький аналіз уривку тексту. Статистична вибірка вербальних засобів часу складає 252 одиниці. З них еквівалентних відповідників — 86 од. (напр.: «now» — «тепер», «again» — «знову», «later» — «пізніше»), варіативних відповідників — 65 од. (напр.: «these days» — «тепер», «at once» — «негайно», «soon» — «невдовзі»), перестановок — 2, конкретизації — 7 (напр.: «when the Riddle House had still been very kept» — «коли редлівський будинок іще вражав своєю красою»), генералізації — 12 (напр.: «at this very moment» — «зараз»), граматичної заміни — 3 (напр.: «a slight pause followed» — «після короткої паузи»), контекстуальної заміни — 3 (напр.: «before he hit the floor» — «до того, як його тіло торкнулося підлоги»), додавання — 16 (напр.: «потім», «доки», «доти», «після»), опущення — 54 (напр.: «tonight», «always», «now», «again»), адаптивний переклад — 1 («as little as two days» — «за якихось два дні»), антонімічний переклад — 2 («ever» — як «ніколи» та «before the Quiddich World Cup is over» — як «поки не завершиться Кубок світу з квидичу»); переклад власних назв був здійснений за допомогою операції транскрипції та калькування — 1 (слово «sneakoscope» перекладено як «стервоскоп», від «sneako» — «злодій», «боягуз», «ябеда»), та просто калькування — 2 од. («time-turner» — «часоворот» та «portkey» — «летиключ»). Якщо це перерахувати у відсотки, тоді отримаємо наступний результат: еквівалентні відповідники — 34 %, варіативні відповідники — 25,8 %, перестановки — 0,8 %, конкретизація — 2,8 %, генералізація — 4,8 %, граматична заміна — 1,2 %, контекстуальна заміна — 1,2 %, додавання — 6 %, опущення — 21 %, адаптивний переклад — 0,4 %, антонімічний переклад — 0,8 %, транскрипція+калькування — 0,4 %, «чисте» калькування — 0,8 %. У проаналізованій вибірці не використано описовий переклад і транскрипцію (див. діаграму 1).

Це доводить, що перекладачі В. Морозов та С. Андрухович використовували стратегію комунікативно-рівноцінного перекладу, з урахуванням змішаної цільової аудиторії.

Аналіз перекладацьких операцій художнього простору, що були визначені та розглянуті у статті «Вербальні засоби творення художнього простору у літературі жанру фентезі (на матеріалі наративу про Гаррі Поттера Дж.К. Ролінг «Гаррі Поттер і келих вогню»)» [25], зображений на наступній діаграмі:

Перераховуючи всі отримані дані у відсотках, спостерігаємо такі результати: еквівалентні відповідники — 45,9 %, варіативні відповідники — 16,9 %, перестановка — 1,93 %, конкретизація — 7,07 %, генералізація — 7,6 %, контекстуальна заміна — 2,7 %, додавання — 3,9 %, опущення — 7 %, адаптивний переклад — 3,4 %, транскрипція — 1,5 %, транскрипція+калькування — 1,2 %, калькування — 0,2 %, описовий переклад — 0,7 % (див. діаграму 2).

Порівнюючи діаграму перекладацьких операцій художнього часу з діаграмою перекладацьких операцій художнього простору (у відсотковому співвідношенні), отримуємо результати, вказані у графіку 1.

Отже, у процесі перекладу художніх засобів творення часу і простору найбільш уживаним було використання еквівалентних і варіативних відповідників; перекладаючи вербальні засоби з темпоральними значеннями, українські перекладачі часто використовували операцію опущення (частіше, ніж перекладаючи вербальні засоби із просторовими значеннями). У розглянутій статистичній вибірці засобів зображення художнього простору відсутні операції граматичної заміни й антонімічного перекладу, проте є описовий переклад і операція транскрипції; у статистичній вибірці засобів зображення художнього часу в процесі перекладу, навпаки, використано операції граматичної заміни й антонімічного перекладу, але не вжито описовий переклад і транскрипцію.

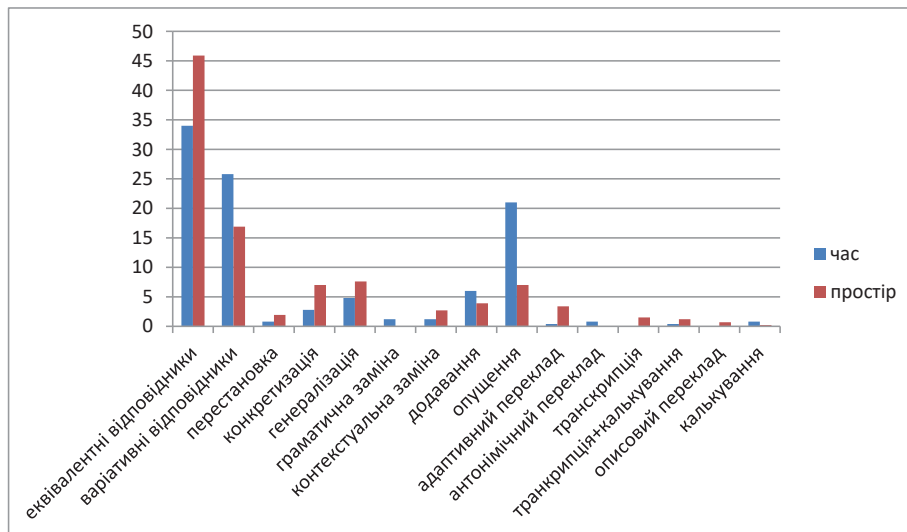
Діаграма 1

Діаграма 2

Графік 1

Час у магічному всесвіті нарративу про Гаррі Поттера вимірюється не лише за допомогою дієслівних форм, іменників, прислівників тощо, а й невербально. Невербально зображують час у нарративі годинники — не звичайні годинники, а чарівні. Так, у будинку родини Візлі, що називається ласкаво «Барліг», є декілька годинників. Перший знаходиться в кухні. Це «*The Clock at the Borrow*» або «*The Kitchen Clock*». Цей годинник є частиною магії будинку. Він показує час для кухонних справ: “The clock on the wall opposite him had only one hand and no numbers at all. Written around the edge were things, like Time to make tea, Time to feed the chickens, and You’re late” [17, p. 85]. Другий годинник — це «*The Weasleys’ Clock*». Він знаходиться у вітальні та має дев’ять стрілок, що показують місцезнаходження кожного члена родини Візлі: “She (Mrs. Weasley — приміт.автора) turned to look at a large clock that was perched awkwardly on top of a pile of sheets in the washing basket at the end of the table. Harry recognized it at once: It had nine hands, each enscribed with the name of a family member, and usually hung on the Weasley’s sitting room wall, though its current position suggested that Mrs. Weasley had taken to carrying it around the house with her. Every single one of its nine hands was now pointing at “mortal peril”” [19, p. 172].

Ще один годинник стояв на підлозі й описаний так: “Mrs. Weasley glanced at the **grandfather clock** in the corner. Harry liked this clock. It was completely useless if you wanted to know the time, but otherwise very informative. It had nine golden hands, and each of them was engraved with one of the Weasley family’s name. There were no numerals around, the face but descriptions of where each family member might be. ‘Home’, ‘school’ and ‘work’ were there, but there was also ‘lost’, ‘hospital’, ‘prison’ and in the position where the number twelve would be on a normal clock, ‘mortal peril’” [18, p. 128]. В українському варіанті ця частина тексту була перекладена з помилкою: «Місіс Візлі глянула на дідівський годинник у кутку. Гаррі подобався це годинник. З нього не було ніякої користі, якщо ви хотіли довідатися, котра зараз година, зате він мав інші переваги. Там було дев’ять позолочених стрілок, на кожній було викарбуване ім’я когось з родини Візлі. На циферблаті не було цифр, тільки написи, що вказували на можливе місце перебування членів родини. Це були такі написи, як «удом», «у школі», «на роботі», а ще «загубився», «в лікарні», «у в’язниці», а там, де у нормального годинника була б цифра «дванадцять», було написано «смертельна небезпека» [27, с. 143]. Український перекладач В. Морозов помилково використав калькування замість адаптивного перекладу, адже «the grandfather clock» — згідно з “Oxford advanced learner’s dictionary” — це “an old-fashioned type of clock in a tall wooden case that stands on the floor” [11, p. 517]. До того ж відсутність закінчення присвійного відмінку говорить нам про те, що переклад «дідівський годинник» — абсолютно неможливий. Але, варто зазначити, що в наступній книжці, де зустрілося словосполучення «the grandfather clock», український перекладач усвідомив свою помилку та зробив відповідний переклад: “Fetch me four grandfather clocks. There are plenty of them around the Palace” [3, p. 135]. — «Принесіть сюди чотири наземні годинники. Їх тут у палаці безліч» [24, с. 178]. The Weasleys’ Clock дуже схожий на інший магичний предмет Поттеріани, а саме на Sneakoscope (або Pocket Sneakoscope), або стеровоскоп — пристрій, що попереджує про небезпеку: “...this is a Pocket Sneakoscope. If there’s someone untrustworthy around, it’s supposed to light up and spin” [21, p. 65].

Але найвражаючим предметом, що пов’язаний з вимірювання часу є, авжеж, Time-Turner, або Часоворот: “She (Hermione — примітка автора) was holding the chain out. He saw a tiny, sparkling hourglass from it” [21, p. 273]. Про часоворот ми більше дізнаємося в інших книгах — фанфіках до всесвіту Гаррі Поттера. Американський спеціаліст із вивчення штучного інтелекту й автор книги «Гаррі Поттер і методи раціональності» Е. Юджовські описує часоворот так: “It’s a Time-Turner. Each spin of the hourglass sends you one hour back in time. So if you use it to go back two hours every day, you should always be able to get to sleep at the same time”, й далі: “The Time-Turner cannot be used to move more than six hours backwards. It can’t be used more than six times in any day” [23]. Е. Юджовські додає і описує основні риси та принцип роботи часовороту: “...there are students who cannot be entrusted with Time-Turners, because they become addicted to them” [23]. На думку Гаррі, героя цього фанфіку, часоворот — то машина часу, яка дозволяє потрапляти у минуле.

В іншій книзі-спін-оффі історії про маленького чаклуна — «Гаррі Поттер і прокляте дитя» [22], що була написана у співавторстві Дж. К. Ролінг зі сценаристом Дж. Торном і режисером Дж. Тіффані, ми дізнаємося про часоворот у деталях, адже він виступає принциповим елементом у п’єсі: “Albus takes the Time-Turner from Scorpius — he presses down upon it and the Time-Turner begins to vibrate and then explodes into a storm of movement” [22, p. 112]. Для додаткової стабільності в пристрої Time-Turner Міністерство розмістило чари Hour-Reversal Charms, які дають змогу часовороту повернутися в часі максимум на п’ять годин, що вважається найбезпечнішим дозволеним часом. Кількість поворотів хронометра назад відповідає кількості пройдених годин.

Висновки і перспективи дослідження. Художній час є невід’ємною частиною нарративу. Він відіграє ключову роль, адже локалізує у часі послідовність описаних подій. Час нарративу може вимірюватися вербально (за допомогою дієслівних форм, іменників, прислівників тощо) та невербально (чарівні пристрої, наприклад, часоворот, стеровоскоп тощо). В основі прийомів зображення часу в нарративі: проlepsису, анаlepsису, ахронії, анахронії, паралелізму тощо — лежить різне жанглювання характеристиками художнього часу. У проаналізованій частині септології Дж. К. Ролінг викорис-

товує усі наявні прийоми. Порівняльний аналіз статистичної вибірки вербальних засобів із темпоральними значеннями та вибірки вербальних засобів із просторовими значеннями свідчить про те, що найпопулярнішими операціями англійсько-українського перекладу нарративу «Гаррі Поттер і келих вогню» є використання еквівалентних і варіативних відповідників, конкретизація та генералізація, а також опущення і додавання. Українські перекладачі В. Морозов і С. Андрухович використали стратегію комунікативно-рівноцінного перекладу. У найближчому майбутньому заплановано дослідити та проаналізувати категорії художнього простору і часу в кіноверсії роману Дж. К. Ролінг «Гаррі Поттер і келих вогню», створеної режисером М. Ньюелом 2005 року, та у її українському перекладі кінокомпанією «ТакТребаПродакшн» 2020 року; зробити порівняльний аналіз англійського й українського текстів, а отримані результати висвітлити в науковій статті й оприлюднити в доповіді на науковому заході.

Література

1. Cani I. *Harry Potter ou l'anti-Piter Pen : pour en finir avec la magie de l'enfance*. Paris : Fayard, 2007. 321 p.
2. Colbert D. *The Magical Worlds of the Lord of the Rings*. New York : Berkley Books Penguin, 2002; 2004. 212 p. ISBN : 9780425187715.
3. Dahl R. *BF*G. London : Puffin Books, 1984. 207 p.
4. Dällenbach L. *Le récit spéculaire essai sur la mise en abyme*. Paris : Éditions du Seuil, 1977. 264 p.
5. Felton T. *Beyond the wand. The magic and mayhem of growing up a wizard*. London : Ebury Spotlight, 2022. 246 p.
6. Genett G. *Figures I*. Paris : Éditions du Seuil, 1966. 265 p.
7. Genett G. *Figures II*. Paris : Éditions du Seuil, 1969. 293 p.
8. Genett G. *Figures III*. Paris : Éditions du Seuil, 1972. 400 p.
9. Genett G. *Figures IV*. Paris : Éditions du Seuil, 1999. 432 p.
10. Genett G. *Figures V*. Paris : Éditions du Seuil, 2002. 336 p.
11. Hornby A. S. *Oxford advanced learner's dictionary of current English*. 5th ed. Oxford : Oxford University Press, 1995. 1438 p.
12. Leech, G. N., Short M. H. *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. London and New York : Longman , 1981. 416 p.
13. Lewis-Johnes H. *The writer's map. An Atlas of Imaginary Lands*. Chicago: University Chicago Press, 2020. 256 p.
14. Lodge D. *Language of fiction : Essays in Criticism and Verbal Analysis of English novel*. London : Routledge and Kegan Paul, 1966. 283 p.
15. Prince G. *Dictionary of narratology*. Lincoln & London : University of Nebraska Press, 1992. 126 p.
16. Rowling J. K. *Fantastic beasts and where to find them : the original screenplay*. London : Little, Brown, 2016. 293 p.
17. Rowling J. K. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. London : Bloomsbury, 1999. 256 p.
18. Rowling J. K. *Harry Potter and the Goblet of Fire*. London : Bloomsbury, 2000. 617 p.
19. Rowling J. K. *Harry Potter and the Half-blood Prince*. London : Bloomsbury, 2005. 542 p.
20. Rowling J. K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney : Bloomsbury Children's Books, 2018. 247 p.
21. Rowling J. K. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*. London : Bloomsbury, 2014. 435 p.
22. Rowling J. K., Tiffany J., Thorne J. *Harry Potter and the cursed child*. London : Little, Brown, 2016. 341 p.
23. Yudkowsky, E. *Harry Potter and the methods of rationality*. 2010. URL : <https://hpmor.com/>
24. Дал Р. ВДВ. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 272 с. ISBN : 978-617-585-054-1
25. Косюга О. Вербальні засоби творення художнього простору у літературі жанру фентезі (на матеріалі нарративу про Гаррі Поттера Дж. К. Ролінг «Гаррі Поттер і келих вогню»). *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного ун-ту імені К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. Одеса : Астропринт, 2023. № 37. С. 65–78. DOI : 10.24195/2616-5317-2023-37-5.
26. Косюга О. Жанрові особливості септології про Гаррі Поттера : від казки до готичної літератури. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Германістика та міжкультурна комунікація*. 2023. № 1. С. 22–18.
27. Ролінг Дж. К. *Гаррі Поттер і келих вогню* / пер. з англ. Морозов В. і Андрухович С. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2003. 670 с.
28. Севастюк М. Відтворення стильових доміант казкової повісті Роальда Дала «ВДВ» в українському перекладі. *Молодий вчений*. 2019. Вип. 2 (66). С. 64–69.
29. Цапів А. О. Поетика нарративу англійських художніх текстів для дітей : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2020. 419 с.

References

1. Cani, I. (2007), *Harry Potter ou l'anti-Piter Pen. Pour en finir avec la magie de l'enfance*, Fayard, Paris, 321 p.
2. Colbert, D. (2002; 2004), *The Magical Worlds of the Lord of the Rings*, Berkley Books Penguin, New York, 212 p. ISBN : 9780425187715.
3. Dahl, R. (1984), *BF*G, Puffin Books, London, 207 p.
4. Dällenbach, L. (1977), *Le récit spéculaire essai sur la mise en abyme*, Éditions du Seuil, Paris, 264 p.
5. Felton, T. (2022), *Beyond the wand : the magic and mayhem of growing up a wizard*, Ebury Spotlight, London, 246 p.
6. Genett, G. (1966), *Figures I*, Éditions du Seuil, Paris, 265 p.

7. Genett, G. (1969), *Figures II*, Éditions du Seuil, Paris, 293 p.
8. Genett, G. (1972), *Figures III*, Éditions du Seuil, Paris, 400 p.
9. Genett, G. (1999), *Figures IV*, Éditions du Seuil, Paris, 1999, 432 p.
10. Genett, G. (2002), *Figures V*, Éditions du Seuil, Paris, 336 p.
11. Hornby, A. S. (1995), *Oxford advanced learner's dictionary of current English*, 5th ed., Oxford University Press, Oxford, 1438 p.
12. Leech, G. N., Short, M. H. (1981), *Style in fiction : a linguistic introduction to English fictional prose*, Longman, London and New York, 416 p.
13. Lewis-Johnes, H. (2020), *The writer's map : An Atlas of Imaginary Lands*, University Chicago Press, Chicago, 256 p.
14. Lodge, D. (1966), *Language of fiction : Essays in Criticism and Verbal Analysis of English novel*, Routledge and Kegan Paul, London, 283 p.
15. Prince, G. *Dictionary of narratology*, University of Nebraska Press, Lincoln & London, 1992, 126 p.
16. Rowling, J. K. (2016), *Fantastic beasts and where to find them : The original screenplay*, Little, Brown, London, 293 p.
17. Rowling, J. K. (1999), *Harry Potter and the Chamber of Secrets*, Bloomsbury, London, 256 p.
18. Rowling, J. K. (2000), *Harry Potter and the Goblet of Fire*, Bloomsbury, London, 617 p.
19. Rowling, J. K. (2005), *Harry Potter and the Half-blood Prince*, Bloomsbury, London, 542 p.
20. Rowling, J. K. (2018), *Harry Potter and the Philosopher's Stone*, Bloomsbury Children's Books, London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney, 247 p.
21. Rowling, J. K. (2014), *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*, Bloomsbury, London, 435 p.
22. Rowling, J. K., Tiffany, J., Thorne, J. (2016), *Harry Potter and the cursed child*, Little, Brown, London, 341 p.
23. Yudkowsky, E. (2010), *Harry Potter and the methods of rationality*, available at : <https://hpmor.com/>
24. Dahl, R. (2013), *BFG [VDV]*, A-BA-BA-HA-LA-MA-HA Publishing House, Kyiv, 272 p., ISBN : 978-617-585-054-1.
25. Kosiuha, O. O. (2023), "Verbal means of creating artificial space in the literature of the fantasy genre (based on the material of the narrative about Harry Potter by JK Rowling "Harry Potter and the Goblet of Fire")", *Scientific Research Issues of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky : Linguistic Sciences* ["Verbal'ni zasoby tvorennya khudozhn'oho prostoru u literaturi zhanru fentezi (na materiali naratyvu pro Harri Pottera Dzh. K. Roling «Harri Potter i kelykh vohnyu»)"], *Naukovyy visnyk Pivdenmoukrayins'koho natsional'noho pedahohichno-ho un-tu imeni K. D. Ushyns'koho : Lihvistychni nauky*, Astroprint Publishing House, Odesa, Vol. 37, pp. 65–78, DOI : 10.24195/2616-5317-2023-37-5.
26. Kosiuha, O. O. (2023), "Genre features of septology about Harry Potter : from fairy tale to Gothic literature", *Scientific Bulletin of Kherson State University, Series : German studies and intercultural communication* ["Zhanrovi osoblyvosti septologii pro Harri Pottera : vid kazky do hotychnoi literatury"], *Naukovi visnyk KhDU : Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiya*, Kherson, No. 1, pp. 18–22.
27. Rowling, J. K. (2003), *Harry Potter and the Goblet of Fire* / translated from English to Ukrainian by V. Morozov and S. Andrukhovich [*Harri Potter i kelykh vohnyu* / pereklady z anhliyskoi na ukrainsku V. Morozov i S. Andrukhovych], A-BA-BA-HA-LA-MA-HA Publishing House, Kyiv, 670 p.
28. Sevastyuk, M. (2019), "Reproduction of stylistic dominants of Roald Dahl's fairy tale "BFG" in Ukrainian translation", *Young scientist* ["Vidtvorennya styl'ovykh dominant kazkovoyi povisti Roal'da Dala «VDV» v ukrayins'komu perekladi"], *Molodyy vchenyy*, Issue 2 (66), pp. 64–69.
29. Tsapiv, A. O. (2020), *Poetics of narrative English-language literary texts for children*: Grand Ph.D. thesis [*Poetyka naratyvu anhlo-movnykh khudozhnikh tekstiv dlya ditey* : dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.04], V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 419 p.

Oleksandra O. KOSIUHA,

Graduate student of Kherson State University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; e-mail: akosyuga@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5633-4665>

VERBAL MEANS OF CREATING ARTISTIC TIME IN AN ENGLISH-LANGUAGE NARRATIVE (BASED ON THE MATERIAL OF J. K. ROWLING'S WORK "HARRY POTTER AND THE GOBLET OF FIRE" IN THE ORIGINAL LANGUAGE AND THE UKRAINIAN TRANSLATION BY V. MOROZOV AND S. ANDRUKHOVYCH)

Summary. The *object* of research is the verbal means of creating artistic time in the English-language fantasy narrative. The *purpose* of this article is to consider the methods of using techniques and means of creating artistic time in the narrative text (analepsis, prolepsis, anachrony, achrony and others, according to G. Genette) on the material of the fourth part of the septology of Harry Potter adventures "Harry Potter and the Goblet of Fire" by J. K. Rowling. Special attention is paid to the use of verbal and non-verbal means with temporal meanings. Research *methods*: identification and analysis of verbal means of creating the artistic time of this narrative in the original text of the British author and in the text of the Ukrainian translation by V. Morozov and S. Andrukhovich; translation analysis of the work; statistical analysis of isolated verbal means of translation of artistic time; definition of translation operations. *Conclusions*: The most popular translation operations of J. K. Rowling's narrative in "Harry Potter and the Goblet of Fire" are the use of equivalent and variant counterparts, specification and generalization, and omission and addition. Ukrainian translators V. Morozov and S. Andrukhovich used the strategy of communicative equivalent translation.

Key words: English-Ukrainian translation, narrative, artistic time, analepsis, prolepsis, narrative time and narration time, anachrony, achrony, retrospection, chronological order, J. K. Rowling, Harry Potter.

Статтю отримано 2.11.2023 р.

ХОДЖАЄВА Олена Олегівна,

аспірантка кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного гуманітарного університету;
Фонтанська дорога, 33, Одеса, 65009, Україна; тел.: +38 0954045098; e-mail: khodzhayeva5555@gmail.com;
https://orcid.org/0000-0002-3450-8924

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ “ACTION” ЯК КОМПОНЕНТ ЦІННОСТІ ‘HEALTH’ У ФРАЗЕОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Метою статті є виокремлення, аналіз і опис фразеосемантичного поля “Action” (укр. «Діяльність») як обов’язкового компонента цінності ‘health’ (укр. ‘здоров’я’) у фразеосистемі англійської мови. **Об’єктом** вивчення є англійські фразеологізми ядра цього поля, відібрані з авторитетних словників; **предмет** дослідження — визначення ключових кваліфікаційних ознак фразеосемантичного поля “Action”. У **результаті** проведеної роботи відібрано одиниці, що репрезентують англійське фразеосемантичне поле “Action”, подано їх контекстне вживання, здійснено поняттєвий опис одиниць ядра цього поля. У цілому, здоров’я позиціоновано як природню, неперехідну, абсолютну життєву цінність найвищого щабля ієрархії цінностей поряд із красою, істиною, щастям. **Висновки.** Аналіз відібраного матеріалу свідчить про те, що в підґрунті збереження, підтримки й досягнення цінності ‘health’ лежить здатність людини активно й цілеспрямовано діяти, вступати у продуктивні стосунки, відносини із людьми, навколишнім матеріальним і нематеріальним світом. Діяльність визначено як процес виконання певної цілеспрямованої й чітко усвідомлюваної суб’єктом дії, зокрема фізичної. Вона можлива і забезпечується суб’єктом за наявності необхідних для здорової людини умов, серед яких: відсутність хвороби, нормальне функціонування організму, динамічна рівновага організму в системі «людина — довкілля»; духовний і соціальний добробут, здатність адаптуватися, виконання соціальних функцій (спілкування, робота, освіта тощо). Основні параметри діяльності людини: процесуальність, динамічність, фізіологічна зумовленість, здатність до виконання. Визначено ключові кваліфікаційні ознаки англійського фразеосемантичного поля “Action”: репрезентація, здебільшого, початку певної дії, процесу; практична, емпірична реалізація і спрямованість діяльності; енергійність, наполегливість і жвавість під час виконання певної діяльності.

Ключові слова: семантика, фразеологізм, ціннісний, діяльність, здоров’я, ідеографічний опис, тематичне поле, англійська мова.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення релевантних способів репрезентації здоров’я і вироблення поглиблених уявлень про цінність ‘health’ (укр. ‘здоров’я’) у фразеології англійської мови. Одним із найяскравіших проявів здоров’я є здатність суб’єкта до здійснення певних фізичних, розумових, психічних тощо дій, усвідомленої й цілеспрямованої діяльності. Концепт (і, відповідно, цінність) *здоров’я* визначають у гуманітарних науках загалом і фізіологічних зокрема як складну багатокомпонентну структуру: стан органів і систем, у якому вони виконують свої функції та забезпечують повноцінну діяльність організму; стан повного емоційного, психічного, фізичного добробуту; стан організму, у якому всі системи організму в повному обсязі виконують свої функції, в тому числі психічну, імунну й фізичну, а також забезпечують соціальну інтегрованість індивіда; цілісний багатовимірний динамічний стан, що розвивається в процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального й екологічного середовища і дає змогу людині здійснювати її біологічні та соціальні функції; процес збереження і розвитку фізіологічних властивостей, психічних і соціальних потенцій; процес максимальної тривалості життя за оптимальної працездатності й соціальної активності [1, с. 55].

Кваліфікаційними (універсальними для мовних картин світу більшості носіїв природних мов) ознаками здоров’я постають: відсутність хвороби, нормальне функціонування організму, динамічна рівновага організму в системі «людина — довкілля»; духовний і соціальний добробут, здатність адаптуватися до умов існування, виконання основних соціальних функцій (спілкування, робота, освіта тощо). У системі цінностей здоров’я — природня, неперехідна, абсолютна життєва цінність, що міститься на верхньому щаблі ієрархії цінностей поряд із красою, істиною, щастям тощо [2, с. 76]. В основі збереження, підтримки й досягнення цієї цінності, на нашу думку, лежить здатність людини діяти — активно й цілеспрямовано. Великий науковий інтерес при цьому викликають різноманітні процеси вербальної об’єктивації зазначеної цінності — зокрема, за допомогою фразеологічних одиниць.

Щоб виокремити й дослідити фразеосемантичне поле “Action” (укр. «Діяльність») як органічного й необхідного складника цінності ‘health’ (укр. ‘здоров’я’) у фразеології англійської мови, доцільним вважаємо використати метод тематичних полів. Тематичні поля розглядають у рамках ідеографічної лінгвістики, що має на меті вивчення когнітивних структур і процесів, тобто картини світу в її внутрішній формі (свідомість носія мови) та у співвідносній із нею зовнішній формі (яку об’єктивують лексика, фразеологія і граматики певної мови). Лексикографічне втілення цього завдання пов’язане з опрацюванням різноманітних ідеографічних класифікацій і словників через тематичні та семантич-

ні поля, що репрезентують погляд на картину світу «від мови», й асоціативних зв'язків і словників, які подають погляд на картину світу «від носія мови» [3, с. 85]. Ідеографічний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, сформований унаслідок синтезу результатів пізнавальних та оцінних процесів, тобто картину світу, властиву певній мовній спільноті, або її частину [3, с. 87].

Формулювання завдань дослідження. Мета статті — виокремити й описати фразеосемантичне поле “Action” (укр. «Діяльність») як обов'язковий компонент цінності ‘health’ (укр. ‘здоров'я’) у фразеології англійської мови. Об'єктом вивчення є відібрані з авторитетних словників англійської фразеології ядра цього поля, що репрезентують досліджуване ФСП; предмет дослідження — визначення ключових кваліфікаційних ознак фразеосемантичного поля “Action”. Важливим завданням роботи є також визначення та подання контекстного вживання відібраних фразеологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ядро фразеосемантичного поля “Action” (укр. «Діяльність») формують такі ключові поняттєві ознаки й уявлення як процесуальність, динамічність, фізіологічна зумовленість і здатність до дії: the process of doing something, especially when dealing with a problem or difficulty; something that you do; a physical movement (укр. процес виконання чогось, особливо з метою вирішення проблеми чи труднощів; щось, що ви робите; фізичний рух) [4]; doing something for a particular purpose; something that you do on a particular occasion (укр. робити щось із певною метою; те, що ви робите з певної нагоди) [5]; the process of doing something, especially in order to achieve a particular thing; something that someone does (укр. процес виконання чого-небудь, особливо для досягнення певної мети; щось, що хтось робить) [6]; the process of doing something, especially in order to stop a bad situation from developing or continuing; a movement that you make with your body (укр. процес виконання чогось, особливо для того, щоб зупинити розвиток або продовження поганої ситуації; рух, який ви робите своїм тілом) [7].

Фразеосемантичне поле “Action” (укр. «Діяльність») формують відібрані шляхом суцільного обстеження джерел фактичного фразеологічного матеріалу фразеологічні одиниці, які стосуються одного кола уявлень, понять, подібних або протилежних за своїм значенням; у нашому випадку — саме ті, що репрезентують діяльність або ж — набагато рідше — її відсутність [8; 9]:

1) *Start the ball rolling* ‘set an activity in motion; make a start’ (укр. ‘запустити діяльність; почати; розпочати; стартувати’): (1) *I think it will be easier to become comfortable driving now that I’ve started the ball rolling with driving lessons.* (2) *I’ll start the ball rolling with the icing while you mix the batter.*

2) *Get the bit between your teeth* ‘begin to tackle a problem or task in a determined or independent way’ (укр. ‘починати вирішувати проблему чи завдання рішуче або незалежно’): (3) *Once Sophie gets the bit between her teeth, she’s the best student in my class.*

3) *At the coalface* ‘engaged in work at an active rather than a theoretical level in a particular field’ (укр. ‘бути зайнятим роботою на активному, практичному, а не на теоретичному рівні в певній галузі’): (4) *These reports are just speculation — they didn’t consult anyone actually at the coalface.* (5) *I earned my retirement after 30 years at the coalface.*

4) *Get cracking* ‘act quickly and energetically’ (укр. ‘діяти швидко й енергійно’): (6) *Get cracking, or you’ll be up all night working on your book report!* (7) *Let’s get cracking — I don’t want to spend all day cleaning out the garage.*

5) *Go for the doctor* ‘make an all-out effort’ (укр. ‘докладати всіх зусиль’): (8) *They are going for the doctor to win this game, but I will be very surprised if they beat the best team in the league.*

6) *Get (or pull) your finger out* ‘cease prevaricating and start to act’ (укр. ‘припиняти ухилятися й починати діяти’): (9) *Come on, Tom, pull your finger out and start working on that report already!* (10) *A: “Did you finish your paper?” B: “Yeah, I finally pulled my finger out and got it done.”*

7) *Keep your nose to the grindstone* ‘work hard and continuously’ (укр. ‘працювати наполегливо й постійно’): (11) *I’m so impressed by your grades, honey — you really kept your nose to the grindstone this year, and it paid off!* (12) *I’ve got to keep my nose to the grindstone if I’m going to get this promotion.*

8) *Hammer and tongs* ‘with great energy and noise’ (укр. ‘з великою енергією та шумом’): (13) *What started as a minor disagreement has escalated into a heated argument, and the two have been going at it hammer and tongs ever since.* (14) *I need to go at this paper hammer and tongs if I want to keep my A in the class.*

9) *Hit the ground running* ‘start something and proceed at a fast pace with enthusiasm’ (укр. ‘починати щось і продовжувати у швидкому темпі, з ентузіазмом’): (15) *I’m confident that our new CEO will just hit the ground running once she starts here.*

10) *Hot to trot* ‘ready and eager to engage in an activity’ (укр. ‘готовий і охочий займатися діяльністю’): (16) *Let’s get going — the kids are hot to trot.*

11) *Have many (or other) irons in the fire* ‘have many (or a range of) options or courses of action available or be involved in many activities or commitments at the same time’ (укр. ‘мати багато (або низку) варіантів чи курсів дій або брати участь у багатьох видах діяльності чи зобов'язань одночасно’): (17) *I have many irons in the fire at work right now and it’s going to be tricky to balance all of them over the next few weeks.* (18) *A: “How’s the job search going?” B: “No interviews yet, but I have many irons in the fire.”*

12) *Rest on your laurels* 'be so satisfied with what you have already done or achieved that you make no further effort' (укр. 'бути настільки задоволеним тим, що вже зроблено або досягнуто, що не докладати жодних зусиль'); (19) *I know your first novel was a smash success, but if you just rest on your laurels, you're going to fade into obscurity.* (20) *The company has rested on their laurels from their device design for the past decade, and they've now been surpassed by smaller companies doing much more interesting and innovative stuff.*

Висновки. Результати проведеного дослідження про те, що ключовими кваліфікаційними ознаками англійського фразеосемантичного поля "Action" (укр. «Діяльність») постають: репрезентація, здебільшого, початку певної дії, процесу; практична, емпірична реалізація і спрямованість діяльності; енергійність, наполегливість і жвавість під час виконання певної діяльності. Констатуємо, що описана за допомогою виокремлених фразеологічних одиниць діяльність властива саме здоровому суб'єкту — у фізіологічному, психічному й емоційному сенсах. У перспективі плануємо дослідити дискурсивну, комунікаційно-ситуативну реалізацію фразеологічних одиниць англійського фразеосемантичного поля "Action".

Література

1. Вихрущ А., Руденко М. Концепт «здоров'я» в сучасній науці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 29. Т. 1. С. 55–63.
2. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Здоров'я як цінність у фраземіці : оцінно-емотивна специфіка. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2016. Zeszyt IV. S. 75–83.
3. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : Підручник. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2018. 200 с.
4. Cambridge Dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/action/> (дата звернення — 30.04.2023).
5. Collins English Dictionary. URL : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/action/> (дата звернення — 30.04.2023).
6. Longman Dictionary of Contemporary English. URL : <https://www.ldoceonline.com/dictionary/conflict> (дата звернення — 30.04.2023).
7. Macmillan Dictionary. URL : https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/action_1 (дата звернення — 30.04.2023).
8. Siefring J. *The Oxford Dictionary of Idioms*. Oxford : Judith Siefring Publishing, 2004. 342 p.
9. *The Free Dictionary's Idioms dictionary*. URL : <https://idioms.thefreedictionary.com/> (дата звернення — 30.04.2023).

References

1. Vykhruhshch, A., Rudenko, M. (2020), "The concept of "health" in modern science", *Current issues of humanitarian sciences* ["Kontsept "zdorov"ya» v suchasniy nauksi", *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk*], Vol. 29, part 1, pp. 55–63.
2. Krasnobayeva-Chorna, Zh. V. (2016), "Health as a value in phrasemics: evaluative and emotional specificity", *Studia Ukrainica Posnaniensia* ["Zdorov"ya yak tsinnist' u frazemitsi : otsinno-emotyvna spetsyfika", *Studia Ukrainica Posnaniensia*], Poznań, Vol. IV, pp. 75–83.
3. Krasnobayeva-Chorna, Zh. (2018), *Phrasemics and phraseography in the modern linguistic paradigm* [*Frazemika ta frazemohrafiya v suchasniy linhvoparadyhmi*], Donetsk Vasyl Stus National University, Vinnytsya, 200 p.
4. *Cambridge Dictionary* (2023), available at : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/action> (date of access — 04/30/2023).
5. *Collins English Dictionary* (2023), available at : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/action> (date of access — 04/30/2023).
6. *Longman Dictionary of Contemporary English* (2023), available at : <https://www.ldoceonline.com/dictionary/conflict> (date of access — 04/30/2023).
7. *Macmillan Dictionary* (2023), available at : https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/action_1 (date of access — 04/30/2023).
8. Siefring J. (2004), *The Oxford Dictionary of Idioms*, Judith Siefring Publishing, Oxford, 340 p.
9. *The Free Dictionary's Idioms dictionary* (2023), available at : <https://idioms.thefreedictionary.com/> (date of access — 04/30/2023).

Olena O. KHODZHAIIEVA,

postgraduate student of the Department of Foreign Languages of Professional Communication, International Humanities University; 33, Fontanska Road, Odesa, 65009, Ukraine; mob.: +38 0954045098; e-mail: khodzhayeva5555@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3450-8924>

THE PHRASEOSEMANTIC FIELD “ACTION” AS A COMPONENT OF THE VALUE ‘HEALTH’ IN THE PHRASEOLOGY OF THE ENGLISH LANGUAGE

Summary. The *purpose* of the article is to highlight, analyze and describe the phraseosemantic field “Action” as a mandatory component of the ‘health’ value in the phraseosystem of the English language. The *object* of study is English phraseological units of the core of this field, selected from authoritative English explanatory dictionaries; the *subject* of research is the determination of key qualification features of the phraseosemantic field “Action”. As a *result* of the work carried out, units representing the English phraseosemantic field “Action” were selected, their contextual use was presented, and a conceptual description of the units of the core of this field was carried out. In general, health is positioned as a natural, non-transitory, absolute vital value of the highest level of the hierarchy of values, along with beauty, truth, and happiness. **Conclusions.** The analysis of the selected material shows that the basis for preserving, maintaining and achieving the value of ‘health’ is the ability of a person to actively and purposefully act, enter into productive relationships, relationships with people, the surrounding material and non-material world. Activity is defined as the process of performing a certain purposeful and clearly understood action by the subject, in particular physical. It is possible and provided by the subject in the presence of conditions necessary for a healthy person, including: the absence of disease, normal body functioning, body dynamic balance in the “Human — Environment” system; spiritual and social well-being, the ability to adapt, the performance of social functions (communication, work, education, etc.). The main parameters of human activity: processability, dynamism, physiological conditionality, ability to perform. The key qualification features of the English phraseosemantic field “Action” are determined: representation, for the most part, of the beginning of a certain action, process; practical, empirical implementation and direction of activity; energy, perseverance and liveliness during the performance of a certain activity.

Key words: semantics, phraseology, value, activity, health, ideographic description, thematic field, the English language.

Статтю отримано 17.10.2023 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300475

УДК 811.111’23’373.216:070:316.75

ШЕВЧЕНКО Ольга Костянтинівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка; вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна; тел.: +38 0978922212; e-mail: o_shevchenko@rocketmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5714-2902>

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕПЕРЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ «МОРЕ» В АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАГОЛОВКІВ «THE TIMES», ЯКІ МІСТЯТЬ КОМПОНЕНТ *SEA*)

Анотація. У статті досліджується концепт МОРЕ, який є ключовим у мовній свідомості англійців, що яскраво відображено у мовній і концептуальній картинах світу. Цей факт знаходить втілення у мовній семантиці та комунікативній діяльності. **Актуальність** дослідження зумовлена необхідністю вивчення феномену моря як окремої, самостійної культурної галузі буття, без якої неможливо уявити перебіг історичного розвитку Великої Британії, а також виявлення та ідентифікації відповідних смислових компонентів, що формують концепт МОРЕ. Специфіка та семіотична наповненість концепту МОРЕ безпосередньо пов’язана з історичним і культурним досвідом народу, з особливостями географічного розташування (острівного проживання), а також з тими реаліями, які оточують представників цього народу.

Вивчення газетних заголовків у контексті морського фрагменту картини світу англійців стало **об’єктом** дослідження з тієї причини, що світ, природні об’єкти і явища входять в культурний світ британської лінгвоспільноти. Виявлення національної культурної специфіки мовної свідомості носіїв цієї культури пов’язано з вивченням змісту побутових уявлень про реальний світ. Море, яке є невід’ємною частиною британського ландшафту, завжди мало великий вплив на самосвідомість і мову цієї нації. **Метою** дослідження є виявлення специфіки функціонування лексеми *sea* в заголовках газети «The Times». **Предметом** нашого дослідження є вивчення структурних і семантичних характеристик, інформаційної рубрикації заголовків публікацій публіцистичного дискурсу, що входить до образного концепту МОРЕ. Робота проводиться в межах лінгвокультурологічного підходу, що є синтезом декількох **методів** дослідження, в тому числі концептуального аналізу, дефініційного аналізу та польового методу. Дослідження було проведено на матеріалі англійської мови. **Джерелом мовного матеріалу** послужили заголовки журнальних текстів британського періодичного видання «The Times» за період з 1 липня 2021 по 1 липня 2022 р.

Ключові слова: лінгвокультурологічне поле, концепт МОРЕ, газетний заголовок, «The Times», англійська мова.

Постановка проблеми. Питання взаємозв'язку мови та культури є одним з найбільш актуальних у сучасній лінгвістиці. Мова трактується як культурний код нації, за допомогою якого ми проникаємо у сучасну ментальність та пізнаємо світ [6]. Магістральними тенденціями в лінгвістиці в останні десятиліття стають лінгвокультурологічні дослідження, які базуються на усвідомленні неможливості обмежуватися лише вивченням ідеальної мовної системи, яка існує автономно.

Необхідною умовою проведення успішного лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту є володіння лінгвокультурологічною компетенцією. Вона формується на підставі глибоких знань не тільки мови, а й концептів національної культури, фольклору, етнології, етнографії, міфології, символіки, національного способу життя, традицій, звичаїв, ритуалів, етикету [3]. Центральною категорією та ключовим поняттям лінгвокультурології є лінгвокультурний концепт — базова одиниця картини світу, в якій представлені цінності як окремої людини, так і суспільства в цілому. У мовній свідомості кожного народу існує певний набір ключових концептів, які можуть бути загальнолюдськими та, попри це, виявляти національно зумовлену специфіку.

Вода є однією з фундаментальних стихій світобудови: у міфології багатьох народів вода постає як початок і кінець усього сущого. Центральне місце у цій системі посідає образ-концепт МОРЕ, який надляється величезною кількістю міфологічних, сакральних смислів.

Формулювання завдань. Наше дослідження присвячене лінгвокультурологічному аналізу одиниць, що становлять лінгвокультурологічне поле МОРЕ в сучасній англійській мові на матеріалі преси. У результаті проведеної суцільної вибірки ми дослідили 246 заголовків, які містять лексему *sea*. Газетні заголовки стали об'єктом нашого дослідження, оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства значно зросла впливова сила ЗМІ, і за цих умов важливо викрити чинники, що дають змогу ЗМІ ефективно функціонувати в сучасній соціокультурній ситуації. Одним із таких чинників є заголовок — «кодіфікатор змісту статті, який репрезентує головну думку автора й тему матеріалу» [1]. Джерелом мовного матеріалу послугували заголовки британського видання «The Times», яке впродовж більше 200 років залишається культурним простором для великої кількості актуальних тем.

Зв'язок із суміжними дослідженнями. За даними Oxford Advanced Learner's Dictionary [12], сучасна лексема *sea* має доволі розгалужену семантичну структуру, яка позначена такими денотативними семами: 1) *the salt water that covers most of the earth's surface and surrounds its continents and islands*; 2) *a large area of salt water that is part of an ocean or surrounded by land*; 3) *the movement of the waves of the sea*; 4) *a large amount of something that stretches over a wide area*. Отже, понятійну складову концепту *sea* утворюють такі ознаки: світовий океан (водна поверхня земної кулі); море як частина світового океану, яка може бути відокремлена сушею; морські хвилі; у переносному значенні *sea* — це безліч, величезна кількість чогось.

Треба відзначити, що для виконання прогностичної функції заголовків обов'язково має спиратися на спільні фонові пресупозиційні знання реципієнтів [2]. Слід відзначити, що мова сучасної британської преси є невичерпним джерелом морської лексики, і саме лексична наповненість газетних текстів доводить, що морська проблематика хвилює сучасне британське суспільство, і ще раз перекоонує, що лінгвокультурний концепт МОРЕ залишається значущим фактором у житті британської лінгвокультури. Море для англійців було та залишається сакральним локусом і осмислюється не як чуже, а як своє [5].

Виклад основного матеріалу. Суспільне сприйняття морської дійсності може бути проілюстроване великою кількістю топонімів із лексемою *sea*, в яких англійці самовизначають себе як острівну націю, пишавшись тим, що вони — провідна морська країна Європи.

У статті «*Leigh-on-Sea, Essex, is one of the best places to live in 2022*» [13, April 8, 2022] йдеться про туристичні принади Лі-он-Сі, який є районом міста Саутенд-он-Сі (*Southend-on-Sea*) на південному сході графства Есекс. Близкість до Лондона і транспортна доступність цього приморського міста є причиною того, що Саутенд-он-Сі став туристичним центром вихідного дня.

Містечко Бексхіл-он-Сі, розташоване у графстві Східний Суссекс на півдні Англії, щороку стає більш привабливим для інвестування у нерухомість, і цього річ пропозиція на ринку нерухомості зросла майже вдвічі порівняно з минулим роком: «*Bexhill-on-Sea tops property hotspot list as young blood moves in*» [13, January 31, 2022].

Ньюбіггін-бай-зе-Сі розташований на узбережжі Північного моря і раніше був важливим торговельним шляхом при транспортуванні зерна та вуглю, що видобувався в цьому регіоні. Сьогоднішнє місто віддає шану своєму історичному минулому і захоплює туристів незвичною архітектурою. Старовинні рибальські котеджі перетворені на сучасні готелі, в яких можна принагідно провести вихідні, а також можна придбати у власність: «*Where to buy property in Newbiggin-by-the-Sea, Northumberland*» [13, August 27, 2021].

В іншому приморському містечку Фрінтон-он-Сі заборонено продаж морозива на пляжі: «*Tourism-shy Frinton-on-Sea acts to freeze out ice-cream sellers*» [13, August 26, 2021]. Обмеження відпочинку закордоном, викликане Covid 19, спричинило зростання популярності місцевих курортів, які не були готові до туристичної навали. Щоб запобігти руйнуванню інфраструктури містечка, в якому навіть немає достатньої кількості місць для паркування, адміністрація вирішила піти шляхом заборони пляжної торгівлі, що, на їхню думку, має відлякати галасливих туристів, звиклих до розваг і непомірного споживання.

Лексема *sea* є складовою назви морів. Так, назва **North Sea** 41 раз згадувалась у заголовках «The Times», а інформація стосувалась переважно освоєння родовищ і видобутку нафти й газу у Північному морі. Тональність подачі інформації протягом року змінювалась: від обурення та закликів до збереження навколишнього середовища від руйнівного впливу видобутку природних копалин до зняття колишніх заборон і твердження про недопустимість залежності Великобританії від імпорту енергоносіїв. В останніх статтях уряду покладено першочергове завдання з розробки родовищ і нарощування внутрішнього видобутку природного газу в центральній частині Північного моря: «*Dilemma over new North Sea projects*» [13, August 31, 2021]; «*North Sea energy is more green than imports, activists are told*» [13, September 5, 2021]; «*Boris Johnson to support more North Sea drilling despite climate pledge*» [13, September 13, 2021]; «*New North Sea oil fields may go ahead if they cut imports*» [13, December 21, 2021]; «*New North Sea oilfield will only aid polluters, says climate group*» [13, February 2, 2022]; «*Putin sabre-rattling causes a seismic shift in views on North Sea energy*» [13, February 20, 2022]; «*Green light for North Sea projects*» [13, March 8, 2022]; «*North Sea oil revival gains support*» [13, March 13, 2022].

Назва **South China Sea** 12 разів зустрічалась на шпальтах «The Times». Тематика публікацій зосереджена на критиці військової присутності Китаю в Південно-Китайському морі та на правомірності заяв США про баражування стратегічних водних шляхів Південно-Китайського моря: «*Beijing accuses US of bullying in South China Sea row*» [13, August 24, 2021]; «*Nothing will stop us sailing in South China Sea, US warns China*» [13, September 9, 2021]; «*Beijing tells US to cease operations in South China Sea after submarine crash*» [13, October 20, 2021]; «*South China Sea islands: Beijing 'breaks pledge' on military bases*» [13, March 21, 2022]; «*US navy boosts presence in South China Sea with expeditionary base*» [13, March 23, 2022].

Назва **Black Sea** 11 разів зустрічалась у заголовках «The Times» протягом року. Перше згадування датоване березнем 2022. Усі статті присвячені російському військовому вторгненню в Україну, в них простежується історія військових дій країни-агресора: від підсилення російського флоту для здійснення військового вторгнення, запуску ракет по українських містах і блокування українських суден до потоплення флагманського корабля: «*Russia's Black Sea fleet reinforced for invasion of Ukraine*» [13, March 21, 2022]; «*Russia's Black Sea flagship sinks after 'direct hits'*» [13, April 15, 2022]; «*Russia humiliated as Ukraine celebrates destruction of Black Sea flagship*» [13, April 15, 2022]; «*Ukraine war: US spy plane on patrol in Black Sea before sinking of Russian flagship Moskva*» [13, April 20, 2022]; «*Russian submarines launch cruise missiles at Ukraine from Black Sea*» [13, April 22, 2022]; «*The West must break the Black Sea blockade*» [13, May 10, 2022]; «*Black Sea blockade in Russia-Ukraine war threatens world food supply*» [13, May 19, 2022].

Назви інших морів згадувались у заголовках «The Times» рідше: один-два рази:

- Арктичні води: «*Early Arctic sea freeze traps 18 ships in ice near Russia*» [13, November 22, 2021]. У середині листопада на поверхні моря Лаптевих та Східно-Сибірського моря утворилась крига товщиною близько 30 см, у якій виявились заблокованими 18 морських суден.
- Чорне море: «*A Red Sea cruise to Egypt and Jordan*» [13, March 27, 2022].
- Азовське море: «*War in Ukraine: Russian warships shell Mariupol from Sea of Azov*» [13, March 23, 2022]; «*Rare victory for Russia as Ukraine cut off from Sea of Azov*» [13, March 20, 2022].
- Тірренське море: «*Vodka cocktail, terraced lawns, umbrella pines and the twinkling Tyrrhenian Sea*» [13, April 23, 2022].
- Ірландське море: «*P&O ferry European Causeway escorted to port after losing power in Irish Sea*» [13, April 26, 2022].
- Каспійське море: «*Soviet vessel dubbed Caspian sea monster makes a comeback*» [13, January 19, 2022].
- Балтійське море: «*Sailors in Baltic Sea crash 'may not have been drunk by UK standards'*» [13, December 15, 2021]; «*Two crew from British ship detained after collision in Baltic Sea*» [13, December 14, 2021].

- Кельтське море: «*Crown Estate floats plans for Celtic Sea wind farms*» [13, November 11, 2021].

Лексема *sea* входить також до складу інших власних назв:

- кораблів та круїзних лайнерів: «*Seabourn Ovation cruise: it's like an elegant private yacht*» [13, December 2, 2021]; «*My Shirley Valentine moment: a six-night Caribbean cruise on board Wonder of the Seas*» [13, April 21, 2022]; «*Biggest cruise liner Wonder of the Seas sets sail*» [13, March 5, 2022];
- акваріумів: «*Olive ridley turtle that lost flipper flown 5,000 miles to new home at Sea Life Loch Lomond*» [13, April 5, 2022];
- тематичних парків: «*Sea World orca dies of mystery illness*» [13, August 21, 2021];
- музеїв: «*'Museum under the sea' invites divers to explore Gallipoli wrecks*» [13, October 6, 2021].

На дні протоки Дарданелли відкрито музей для дайверів, де можна оглянути залишки британських і французьких кораблів, які затонули тут під час битви при за Галліполі;

- пісень: «*Sea Shanty hijacked in salute to invaders*» [13, April 21, 2022]. Відома пісня британського фолк виконавця *Sea Shanty* була використана росіянами задля пропаганди війни. Вони створили плагіат, поклавши на відому мелодію пропагандистський текст, який возвеличує дії російського загарбника;

• театральних постановок: Королівський Шекспірівський театр (The Royal Shakespeare Company (RSC)) разом із найбільшою у світі круїзною компанією-оператором трансатлантичних маршрутів океанічних лайнерів «Кьюнард Лайн» об'єдналися для проведення театральної постановки п'єс В. Шекспіра на борту лайнера під час морських подорожей: «*RSC teams up with Cunard for Shakespeare-at-sea cruises*» [13, January 12, 2022]. Перша постановка драматичного твору В. Шекспіра у відкритому морі відбулась у 1607 році на борту корабля «Червоний дракон». Капітан корабля був палким поціновувачем творчості великого драматурга і переконав свою команду поставити трагедію «Гамлет» під час морського переходу. Відтоді вшанування великого письменника традиційно відзначається постановкою його творів не лише на театральних підмостках, а й під час морських подорожей;

• підприємств: «*Smell of success for Seafield sewage farm open day*». Сіфілд — найбільше в Шотландії підприємство з очищення стічних вод, яке наразі перебуває у фокусі уваги преси: сморід, який розповсюджується навколо підприємства, викликає обурення місцевих мешканців. У назві статті іронічно обігрується бюрократичне затягування модернізації підприємства, яке нарешті може відбутися, і на зміну смороду мешканці відчують запах змін — «smell of success»;

• fashion брендів: «*Staycation habits are perfect fit for Seasalt*» [13, December 13, 2021]; «*Seasalt seeks backer as it sets its sights over the sea*» [13, January 5, 2022]. Seasalt — виробник модного одягу із Корнуєла, який протягом чотирьох десятиліть залишається лідером продажів масмаркету Великої Британії.

Таблиця 1

Частотність використання власних назв із лексичною одиницею SEA

№	Тип власної назви	Кількість вживань	
		В абсолютних числах	%
1	Пелагоніми	73	82,9
2	Ойконіми	4	4,5
3	Ергоніми	8	9
4	Корабоніми	3	3,4
	Разом	88	100

Особливості географічного розташування, біологічні умови проживання, реалії острівного життя — все це вплинуло на англійську мову, і, перш за все, проявилось в її лексичному складі. Так, в англійській мові існує велика кількість деривативів із лексемою *sea*. Найчастотнішим дериватом із компонентом *sea* на шпальтах «The Times» стала лексема *seaside*, яка 19 разів уживалась у заголовках статей протягом року. У цих статтях, здебільшого, йдеться про коливання цін на нерухомість у привабливих приморських містечках, адже в Британії завжди був високий попит на будиночки з видом на море: «*Co Clare house prices 2022 — seaside setting draws buyers*» [13, January 16, 2022]; «*The 6 seaside towns everyone's going to be talking about this summer*» [13, June 22, 2022]; «*Win a luxury seaside break in Scotland at Marine North Berwick*» [13, June 20, 2022]; «*Property in seaside towns ride the wave of buyers*» [13, April 16, 2022]; «*The rise of the seaside sauna — and the other trends to know*» [13, March 13, 2022]; «*The best up-and-coming seaside towns to invest in*» [13, August 20, 2021]; «*Folkestone: the Kent seaside town undergoing an arty renaissance*» [13, August 22, 2021].

Лексема *seafood* налічує удвічі менше слововживань — лише 8. Так, давно відійшло в минуле традиційне ірландське меню, коли п'ятниця вважалась рибним днем. Згідно з останніми дослідженнями, ірландці посідають третє місце в Європейському Союзі за рівнем споживання морепродуктів: «*Fish on Fridays? Any day will do for seafood-loving Irish*» [13, September 11, 2021]; «*Louth is your oyster: Where to visit and the best places to enjoy fresh seafood in the Irish foodie haven*» [13, September 5, 2021]. В іншій статті йдеться про Шотландію, яка постачає «найкращі морепродукти на планеті», а також про шотландські ресторани, в яких морепродукти готують за унікальними рецептами: «*Shuck, Glasgow review — celebration of Scottish seafood is fresh, sophisticated and cunning*» [13, April 16, 2022]. Морепродукти — популярні інгредієнти в багатьох традиційних стравах у Великій Британії. «The Times» публікує статті, в яких провідні кухарі країни пропонують власні рецепти приготування страв із морепродуктів: «*Mitch Tonks' easy seafood recipes*» [13, February 19, 2022]; «*Seafood and cauliflower pie recipe*» [13, December 14, 2021].

Лексема *sea* входить також до складу назв морських тварин, як от *seabass* — морський окунь: «*Salmon or seabass? What is the healthiest fish?*» [13, March 26, 2022].

Коли йдеться про кулінарні уподобання, морська капуста — *seaweed* — є невід'ємним інгредієнтом улюблених страв британців, які навіть створили фестиваль *Seaweed Festival*: «*Seaweed festival takes over isle, and a single malt sale for ballet*» [13, August 28, 2021]; «*Rebrand seaweed as a vegetable to show how tasty it is, says UN adviser*» [13, June 1, 2022]; «*Seaweed diet cuts the gas from*

cattle» [13, November 9, 2021]; «*Long Island seaweed grower gives nature a helping hand*» [13, June 14, 2022].

Іншим частотним дериватом є «морське дно» — **seabed** (7 слововживань). Головними хедлайнерами «The Times» цього року стали новини про розвідку нафтових родовищ на дні Північного моря: «*Trawling releases millions of tonnes of seabed carbon*» [13, October 30, 2021]. Також читачів сповістили про знахідку на дні Середземного моря, коли після років пошукових робіт був знайдений бомбардувальник часів Другої Світової війни: «*Rare RAF Martin Baltimore bomber found intact on Italian sea bed*» [13, June 29, 2022]. Ще одна підводна знахідка 2022 року — трищоглова баркентина «Ендьюранс», яка взяла участь в Імперській трансантарктичній експедиції 1915 року. Через 107 років затонуле судно «Ендьюранс», нині оголошене історичною пам'яткою, було знайдене на глибині 3 008 метрів у гарному стані: «*Expedition set out to search the seabed two miles under the ship's last known location*» [13, January 5, 2022]. Більш сучасна рятувальна подія — підняття літака F-35, який у листопаді впав у Південно-Китайському морі: «*HMS Queen Elizabeth: Sunken F-35 jet is raised from seabed*» [13, December 7, 2021]. Декілька статей присвячені проблемі оренди морського дна. Адже усе морське дно навколо Великобританії до 12 морських миль (кордон територіального моря) є власністю Корони, і підприємці, які володіють морськими рибними фермами у прибережних водах, повинні орендувати морське дно. Фермери містечка Салмон вимагають від уряду реінвестування грошей, які надходять від оренди дна, у доступне житло в рибальських містечках Шотландії: «*Salmon farmers angle for seabed rent to be used to help make rural housing affordable*» [13, June 28, 2022]. Оренда морського дна є предметом спекуляцій у Великій Британії. В одній із статей висвітлюється розслідування міжнародного корупційного скандалу, пов'язаного з хабарництвом: «*Wind farm deals sell seabed on the cheap*» [13, January 21, 2022].

Наступні деривативи налічували по 3 або 2 слововживання:

- **seagulls**: «*Help! My neighbour's seagulls are destroying my windows*» [13, July 4, 2022]; «*Seagulls can be smart when the chips are down*» [13, November 30, 2021]; «*Venice hotels hand out water pistols to keep thieving seagulls at bay*» [13, March 23, 2022];

- **seasickness**: «*Confessions of a cruise-ship singer: boredom, seasickness and games of 'wink orgasm'*» [13, June 28, 2022]; «*Migrations review — slaves, seasickness and space combine in ambitious opera*» [13, June 30, 2022];

- **seafont**: «*Balearic bites — from seafont cafés to Michelin-starred dining*» [13, April 26, 2022]; «*Millionaire residents fight 'Magaluf' development on Sandbanks seafont*» [13, January 19, 2022];

- **seafaring**: «*Sweden's sea-faring fighters are poised to bring new strength to Nato*» [13, May 15, 2022]; «*Moral compass solves seafaring mystery after 53 years*» [13, May 11, 2022];

- **seagrass**: «*Australian seagrass meadow is largest living plant and 4,500 years old*» [13, June 1, 2022]; «*Seagrass beds need special protection in maritime bill, Coastwatch says*» [13, August 30, 2021].

Решта деривативів налічували по одному слововживанню:

- **seaplane**: «*Island-hopping in the Bahamas — by seaplane*» [13, February 5, 2022];

- **seaworthy**: «*Navigating the seas in overloaded and less than seaworthy vessels is extremely dangerous*» [13, January 26, 2022];

- – **seaboard**: «*Sentiments will play to the strengths of businesses along the western seaboard*» [13, December 26, 2021];

- – **seamanship**: «*Murray said the aim was to teach locals practical skills such as navigation, seamanship, piloting, first aid and powerboating*» [13, May 29, 2022];

- – **seaborne**: «*Steady rise in world seaborne trade volumes and population*» [13, September 1, 2021].

- Доволі поширеною лексичною формою в газетних заголовках «The Times» були словосполучення:

- **sea level**: «*Flood risk in biggest cities, including Edinburgh and Glasgow, as sea levels rise*» [13, November 14, 2021]; «*Sea levels rising twice as fast as 1990s*» [13, October 31, 2021]; «*Maldives' new floating city fends off the threat of rising sea levels*» [13, June 21, 2022]; «*Rising sea levels threaten 200,000 UK homes*» [13, June 15, 2022]; «*Netherlands in danger as sea level rises faster than forecast*» [13, October 28, 2021];

- **sea link**: «*Driverless cars key to Northern Ireland sea link, says Alister Jack*» [13, April 5, 2022];

- **sea waste**: «*Flip-flops turned plastic sea waste to objects of beauty*» [13, February 26, 2022];

- **sea lord**: «*Second sea lord's parting shot to 'risk-averse' Royal Navy*» [13, January 13, 2022];

- **threat at sea**: «*Admiral Sir Tony Radakin warns of Russian threat at sea*» [13, January 7, 2022];

- **sea bridge**: «*White dolphins prosper around world's longest sea bridge*» [13, October 14, 2021];

- **sea trials**: «*MV HebrideanIsles's return scuppered after it fails sea trials*» [13, September 16, 2021].

Значний корпус словосполучень позначають морських мешканців:

- **sea bird**: «*Sea birds killed by oil*» [13, May 14, 2022]; «*Toxic algae may be killing seabirds washed up on shore*» [13, October 12, 2021]; «*Thousand seabirds dying from hunger has scientists stumped*» [13, September 29, 2021];

- sea eagles: «*Angus MacNeil in row with Chris Packham over call to cull sea eagles*» [13, April 13, 2022]; «*Death of sea eagle with avian flu is concerning, says wildlife service*» [13, November 13, 2021]; «*Rare sea eagles may have been illegally killed, police fear*» [13, February 10, 2022]; «*First live UK footage of wild sea eagles hatching in Cairngorms*» [13, April 10, 2022];
- sea turtle: «*Hunting ban brings green sea turtles of the Seychelles back from the brink*» (March 10, 2022); «*Rare Kemp's ridley sea turtle washes up on Welsh beach*» [13, December 1, 2021];
- sea dragon: «*Leafy sea dragons: South Australia's most camouflaged creature?*» [13, February 13, 2022]; «*Ichthyosaur 'sea dragon' fossil found at Rutland Water*» [13, January 10, 2022];
- sea cow: «*Why am I an investor? So I can go visit the sea cows*» [13, January 15, 2022];
- sea monster: «*Sea monsters? More like turtle nonsense*» [13, May 4, 2022];
- sea urchin: «*Take sea urchins off the menu, Italians told*» [13, January 1, 2022];
- sea creature: «*Study sounds out the effect of noisier oceans on sea creatures*» [13, April 29, 2022].

Як ефектні мовні засоби у газетних заголовках широко використовують фразеологічні звороти. Це пояснюється тим, що переважна частина фразеологічного корпусу має експресивно-стилістичну конотацію. У ролі заголовків спостерігаємо прислів'я, приказки, крилаті слова, афоризми. Заголовок — типова позиція для фразеологічної одиниці, оскільки на початку тексту фразеологічна одиниця допомагає проективно задати оцінку подальшого матеріалу, зацікавити читача, спрямувати його увагу [4].

У проаналізованих газетних статтях відзначаємо високу частоту вживання фразеологічних одиниць, які формують лінгвокультурологічне поле концепту МОРЕ, що свідчить про його актуальність і значущість для англійців.

Ідіома *sail through rough / choppy sea* означає «переживати складні часи»: «*Admiral set to ride out choppy seas*» [13, January 6, 2022]; «*Barclays sails choppy seas after Jes Staley exit*» [13, November 7, 2021]; «*Plain sailing for broker in rough seas*» [13, September 1, 2021]. У статті «*The 25 best hotels by the British seaside*» [13, July 1, 2022] інтер'єр готелю описується у принагідних тонах, де номери пофарбовані у колір морської солі: «*Bedrooms come in sea-salt colours...*». Розпатлана зачіска порівнюється із волоссям після пірнання у море: «*How to revive post-sea hair*» [13, June 20, 2022]. Ідіома *get sea legs* описує уміння іти по палубі під час морської хвороби і означає здатність пристосовуватись до нової ситуації: «*Dubliners get sea legs with a little help from Google*» [13, May 29, 2022]. Червоні чорнила традиційно використовувались у бухгалтерії для позначення падіння ціни, боргу; і коли акції страхової компанії Hiscox and Beazley різко впали, «The Times» повідомили про це у статті метафорично описуючи ситуацію як *in a sea of red*: «*Lloyd's of London insurers Hiscox and Beazley buoyant in a sea of red*» [13, May 10, 2022]. Ідіома *all at sea* описує ситуацію невизначеності або небезпеки. Цей вислів походить з часів, коли навігаційні прилади були недосконалими і відходили від берега на відстань, коли берег зникав із поля зору, було вкрай небезпечно. Тому будь-хто, опинившись у відкритому морі — *at sea* — був у небезпеці. Ця ідіома збереглась у сучасній англійській мові: «*'Wally of the week' Raab is all at sea and he isn't waving, he's drowning*» [13, August 27, 2021]; «*The Odyssey by Lara Williams review — the millennial life, all at sea*» [13, April 22, 2022].

У досліджуваних нами заголовках широко використовують поширені і загальноновживані метафори, які базуються на співставленні моря з об'ємом або простором. Так, позначаючи велику кількість чогось, англійці використовують метафоричний перенос *a sea of something*: «*Ferries can't float on a sea of cheap promises*» [13, March 15, 2022]; «*The Times view on No 10's sea of scandals: Boris Johnson in Peril*» [13, January 24, 2022]; «*Children can triumph over a sea of troubles*» [13, March 1, 2022].

Мері Фітцджеральд у своїй статті описує Марсель як місто, що належить тим, хто не боїться відкритого моря. Міфологема *open sea* виступає образом неприборканої стихії: «*Postcard from Marseilles: The city is as hard to tame as the open sea*» [13, December 12, 2021]. Різка зміне курсу, поведінки тощо порівнюють із мінливістю моря — *sea-change*: «*There are times, perhaps once every 30 years, when there is a sea-change in politics*» [13, December 19, 2021]; «*Part diary, part travelogue, it is a sea-change from her first book, written in what Liptrot describes as more experimental*» [13, February 27, 2022].

Таблиця 2

Частотність використання словоформ з лексичною одиницею SEA

№	Тип словоформи	Кількість вживань	
		В абсолютних числах	%
1	Деривативи	59	57,1
2	Словосполучення	24	24,4
3	Фразеологічні одиниці	9	9,1
4	Метафори	6	6,1
	Разом	98	100

Висновки. Газетний заголовок стає джерелом вивчення сучасного життя британців. Газета відображає цілісний образ національної мовної картини світу. Насиченість англійської газетної мови морською лексикою, дослідження сфер діяльності людей, що безпосередньо пов'язані з морем, а також їхнє особистісне ставлення до моря дало змогу дослідити лінгвокультурологічне поле концепту MORE. Елементи поля розглядаємо як засоби відображення англійської національно-специфічної моделі морського простору в мові, їх семантика виступає як спосіб уявлення знань, що співвідносяться з об'єктами і явищами у свідомості представників лінгвокультурної спільності. Результати дослідження лексичних одиниць, пов'язаних із морською тематикою, переконливо доводять, що досліджуваний фрагмент морської картини світу посідає особливе місце в культурній свідомості британців.

Аналіз матеріалу, відбраного методом суцільної вибірки з газетних контекстів, дозволив дійти висновку про те, що досліджуваний концепт MORE розширює свої межі за допомогою ідіом, деривативів і словосполучень. Цей факт свідчить про емоційну та комунікативну значущість морської картини світу для сучасних британців. У газетному тексті висвітлено особливості національної свідомості, національні пріоритети, закріплені на вербальному рівні.

Подальше лінгвокультурологічне дослідження морського фрагменту картини світу дасть змогу більш докладно вивчити особливості функціонування лексичних одиниць, етимологічно пов'язаних із морем, у сучасних газетних текстах не лише на прикладі англійської мовної картини світу, а й національних мовних картин світу інших англомовних країн (США, Австралії тощо). Це слугуватиме всебічному вивченню англомовної морської картини світу загалом.

Література

1. Ануфрієва Н. Структурно-семантична специфіка газетних заголовків. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. Одеса, 2019. № 38. Т. 3. С. 7–9.
2. Мала Ю. Газетний заголовок як засіб експресивізації в політичному дискурсі. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б : Гуманітарні науки*. Вінниця, 2015. № 1–2. С. 155–159.
3. Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту. *Культура слова*. Київ, 2011. Вип. 75. С. 56–66.
4. Оніщенко Ю. О. Роль заголовка-фразеологізму в газетно-публіцистичному дискурсі (на матеріалі турецьких і українських видань). *Учёные записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Филология. Социальные коммуникации*. 2014. Т. 27 (66). № 3. С. 131–135. URL : <https://sn-philol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/019onischenko.pdf>
5. Савченко О. Етнокультурні особливості семантики паремії з компонентом MORE/SEA. *Молодий вчений*. 2017. № 43. С. 228–233.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
7. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago : Chicago University Press, 2003. 191 p.
8. Mentz S. Toward a Blue Cultural Studies: The Sea, Maritime Culture, and Early Modern English Literature. *Literature Compass*. 2009. № 6. P. 997–1013. URL : <https://steveventz.com/wp-content/uploads/2012/07/Toward-a-Blue-Cultural-Studies.pdf>
9. Ville S. Britain as a maritime civilization: economy, culture and place in the making of a seafaring nation. *Ocean Discourse*. 2017. № 6. P. 241–268. URL : <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=4185&context=lhapapers/>

10. New World Encyclopedia. URL : <http://www.newworldencyclopedia.org/>
11. OED — Online Etymology Dictionary. 2017. URL : <http://www.etymonline.com/>
12. OALD — Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford: Oxford University Press, 2020. 1773 p.
13. The Times : newspaper. URL : <https://www.thetimes.co.uk/>
14. Wikipedia. URL : <http://en.wikipedia.org/wiki/>

References

1. Anufrieva, N. (2019), “Structural and semantic peculiarities of newspaper headlines”, *International Humanitarian University Herald. Philology* [“Strukturno-semantychna spetsyfika hazetnykh zaholovkiv”, *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho universitetu. Filolohiya*], Odesa, Vol. 38, part 3, pp. 7–9.
2. Mala, J. (2015), “Newspaper headline as a means of expressiveness in political discourse”, *Bulletin of Donetsk National University, Series B, The Humanities* [“Hazetnyi zaholovok yak zasib ekspresyvizatsii v politychnomu diskursi”, *Visnyk Donets'koho natsionalnoho universytetu, Seriya B : Humanitarni nauky*], Vinnitsya, No. 1–2, pp. 155–159.
3. Matsko, L. (2011), “Linguocultural analysis of the artistic text”, *Word Culture* [“Linhvokulturolohichnyi analiz khudozhnyoho tekstu”, *Kultura slova*], Kyiv, Issue, 75, pp. 56–66.
4. Onishchenko, Yu. O. (2014), “The role of the phraseological headline in the newspaper publicistic discourse”, *Scientific notes of Taurida National V. I. Vernadsky University, series Philology. Social Communications* [“Rol' zaholovka frazeolohizmu v hazetno-publitsystychnomu dyskursi”, *Uchenyye zapiski TNU im. V. I. Vernadskogo, Filologiya, Sotsialnye komunikatsii*], Vol. 27 (66), No. 3, pp. 131–135, available at : <https://sn-philol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/019onischenko.pdf>
5. Savchenko, O. (2017), “Ethnic and cultural peculiarities of the semantics of paronyms with the SEA component”, *Young Scientist* [“Etnokulturni osoblyvosti semantyky paremiy z komponentom MORE/SEA”, *Molodyi vchenyi*], Volume 43, pp. 228–233.
6. Selivanova, O. (2008), *Modern linguistics : tendencies and problems* [Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми], Dovkillya-K Publishing House, Poltava, 712 p.

7. Lakoff, G., Johnson, M. (2003), *Metaphors we live by*, Chicago University Press, Chicago, 191 p.
8. Mentz, S. (2009), "Toward a Blue Cultural Studies: The Sea, Maritime Culture, and Early Modern English Literature", *Literature Compass*, No. 6, pp. 997–1013, available at : <https://stevementz.com/wp-content/uploads/2012/07/Toward-a-Blue-Cultural-Studies.pdf>
9. Ville, S. (2017), "Britain as a maritime civilization : economy, culture and place in the making of a seafaring nation", *Ocean Discourse*, No. 6, pp. 241–268, available at : <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=4185&context=lhapapers/>
- ***
10. *New World Encyclopedia*, available at : <http://www.newworldencyclopedia.org/>
11. OED — *Online Etymology Dictionary* (2017), available at : <http://www.etymonline.com/>
12. OALD — *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2020), Oxford University Press, Oxford, 1773 p.
13. *The Times* : newspaper, available at : <https://www.thetimes.co.uk/>
14. *Wikipedia*, available at : <http://en.wikipedia.org/wiki/>

Olha K. SHEVCHENKO,

Candidate of Philological sciences (Ph.D.), Associate professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; 60, Volodymyrska st., Kyiv, 01033, Ukraine; tel.: +38 0978922212; e-mail: o_shevchenko@rocketmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5714-2902>

**LINGUOCULTURAL FEATURES OF THE CONCEPT *SEA* IN THE ENGLISH-SPEAKING PRESS
(BASED ON THE MATERIAL OF «THE TIMES» HEADLINES)**

Summary. The sea, in all its scope and variety of denotative sphere, is one of the most important factors in the geopolitical location of Great Britain. The image-concept of the SEA is key in the linguistic consciousness of English people, which is objectivized in linguistic and conceptual pictures of the world. This fact is reflected in linguistic semantics and communicative activity. The **relevance** of our research is due to the need to study the phenomenon of the sea as a separate, independent cultural sphere of existence, without which it is impossible to imagine the course of the historical development of Great Britain, as well as to identify the relevant semantic components that form the concept of SEA. The specificity and semiotic richness of the concept of SEA is directly related to the historical and cultural experience of British people, to the peculiarities of the geographical location — living on the island, and to the realities that surround the representatives of this nationality.

The study of the marine fragment of the world picture of the British became the **object** of this research for the reason that the world, natural objects and phenomena are part of the cultural world of the British linguistic community. The identification of the national cultural specificity of the linguistic consciousness of the speakers of this culture is related to the study of the content of everyday ideas about the real world. The sea, which is an integral part of the British landscape, has always had a great influence on the identity and language of this nation. The **purpose** of the research is to identify the specifics of the functioning of the lexeme "sea" within the framework of the linguistic-cultural concept of SEA and its comprehensive description based on the material of newspaper headlines. The **subject** of the research is the studying of structural and semantic characteristics, information rubrication of the titles in the newspaper discourse, which is part of the concept of SEA. The work is carried out within the framework of the theory of the linguistic and cultural approach, which is a synthesis of several research **methods**, including conceptual analysis, definitional analysis, and the field method. The research was conducted on the **material** of the English language. The source of language material was the headlines of magazine texts of the British periodical "The Times" for the period from July 1, 2021 to July 1, 2022.

Key words: linguistic and cultural field, SEA concept, newspaper headline, The Times, the English language.

Статтю отримано 30.09.2023 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2023.40.300474

УДК 811.161'243:378.013.75/.062.3(1*CN)

ЛІ Цзінцзін,

кандидат психологічних наук, викладач Інституту іноземної філології Хунанського педагогічного університету; вул. Лушань, 36, район Юєлу, м. Чанша, 410081, Китай; тел.: +86 18975804684; e-mail: qingshui0810@qq.com; <https://orcid.org/0009-0002-9255-1303>

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ КИТАЙСЬКИХ УЧНІВ (РІВЕНЬ В1) У НАВЧАННІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ ЯК ІНОЗЕМНИХ НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ДЛЯ ДИТЯЧОГО ЧИТАННЯ

Анотація. *Метою* цього дослідження є висвітлення результатів аналізу експериментальної перевірки ефективності методики формування міжкультурної компетенції китайських студентів (рівень В1) у процесі навчання слов'янських мов як іноземних. *Об'єктом* вивчення є результати аналізу вищезазначеного експерименту; *предметом* дослідження — методичні прийоми формування міжкультурної компетенції китайських студентів-славистів. *Матеріалом*, включеним до експерименту, є декілька текстів для дитячого читання. Для досягнення поставленої мети використано методи опису процедури експерименту, систематизації його результатів, метод математичної обробки, а також методи кількісного і якісного аналізу результатів експерименту. Описано процедуру проведення експериментального навчання на підставі розробленої методики. Як *висновки* представлено у зіставному аспекті результати тестування на констатуючому та контрольному етапах експерименту. Продемонстровано результати математичної обробки отриманих статистичних даних. Запропоновано коментарі до подальших досліджень під час розробки методики формування міжкультурної компетенції.

Ключові слова: навчання слов'янських мов як іноземних, експериментальна перевірка, міжкультурна компетенція, китайські учні, тексти для дитячого читання.

Постановка проблеми. У сучасному світі в умовах глобалізації ніхто не заперечує проти ідеї того, що непорозуміння під час комунікації між представниками різних народів виникає не лише через незнання мови співрозмовника, а й через наявні відмінності в менталітеті та цінностях носіїв різних культур. Отже, підвищення частоти спілкування між носіями різних мов і культур потребує того, щоб той, хто вивчає та починає розмовляти іноземною мовою, не лише оволодів її лінгвістичною базою, а й міг бути медіатором між культурою співрозмовника та власною культурою, аби досягти більш ефективного результату спілкування. Отже, у процесі навчання іноземних мов, зокрема слов'янських, потрібно формувати у учнів міжкультурну компетенцію. Це робить необхідним створення та застосування в практиці навчання спеціальної методики.

У будь-якому методичному дослідженні неухильно настають моменти, коли треба об'єктивно оцінити зроблене. Найбільш достовірним і об'єктивним методом є педагогічний експеримент, що моделює основні параметри педагогічного процесу. З метою перевірки ефективності розробленої нами методики формування міжкультурної компетенції китайських учнів (рівень В1), які вивчають російську й українську мови як іноземні, на матеріалі текстів для дитячого читання [11; 14] та відповідних навчальних посібників [8; 9; 13] виникає потреба проведення педагогічного експерименту.

Ступінь вивченості проблеми. Процедура експериментального методу дослідження в педагогіці і в методиці навчання іноземних мов розглянуто в багатьох працях, їх досить глибоко й широко вивчено. Узагалі, вирішені такі питання, як статус експерименту в педагогічних і методичних дослідженнях, види педагогічного експерименту, етапи проведення експерименту, підготовка до нього, методи його проведення, математична обробка результатів і їх аналіз, багато інших. Але, на жаль, проблеми, пов'язані з розробкою методики формування міжкультурної компетенції учнів, які вивчають іноземні мови на базі художніх та фольклорних текстів, особливо з експериментальною перевіркою цієї методики, досліджено лише в кількох дисертаційних роботах. Більшість таких розвідок присвячено методиці викладання англійської мови [2; 4; 5]. Згадану проблему, присвячену навчанню російської мови як іноземної, розглянуто лише в одній дисертації [10], а української — у кількох наукових статтях [напр.: 1; 12]. Для розробки більш придатної й ефективної методики формування міжкультурної компетенції студентів, які вивчають слов'янські мови як іноземні, та сприяння практичному застосуванню такої методики виникає потреба у проведенні випробувань у практиці навчання.

Формулювання дослідницьких завдань. Метою пропонованого дослідження є висвітлення результатів аналізу експериментальної перевірки ефективності методики формування міжкультурної компетенції китайських студентів (рівень В1) у процесі вивчення слов'янських мов як іноземних на матеріалі текстів для дитячого читання. Для досягнення поставленої мети використано такі методи: опис процедури експерименту, математична обробка та систематизація її результатів, кількісний і якісний аналіз результатів експерименту.

Виклад основного матеріалу. З метою перевірки ефективності методики розвитку міжкультурної компетентності китайських учнів (рівень В1) на матеріалі текстів для дитячого читання був проведений педагогічний експеримент з початку березня до середини квітня 2023 року серед китайських студентів 2 курсу бакалаврату департаменту російської мови та літератури Хунанського педагогічного університету (КНР). Усі студенти фактично здали перший сертифікаційний рівень ТРМІ (Тесту з російської мови як іноземної). Тестування з української мови не відбувалося, бо її вивчення є факультативним. В експерименті взяли участь 2 групи — експериментальна група (далі ЕГ) (8 осіб) і контрольна група (далі КГ) (8 осіб). Загальна кількість студентів склала 16. Загальна кількість експериментальних навчальних годин у кожній групі: 8 академічних годин з російської та 4 години — з української мови. Для експериментального навчання було використано розроблений нами навчальний посібник з російської мови як іноземної для формування міжкультурної компетенції китайських студентів «Мудрі уроки» («Мудрые уроки») та навчальний посібник В. М. Манакіна «Мова і міжкультурна комунікація» [9], у яких висвітлено відповідну методику навчання. Оскільки посібник «Мудрі уроки» [15] поки що має лише рукописний варіант, опишемо його структуру. Він складається із 7 уроків. Кожний урок включає, по-перше, один текст для дитячого читання російською мовою (казка, настановча розповідь або дитячий віршований твір в адаптованому вигляді) та один аналогічний китайський текст. Такий підхід узятो з народної педагогіки; його застосування впливає на формування національно-культурних рис слов'янських і китайського народів; по-друге, включено завдання, складені на основі російських і китайських текстів; ці завдання передбачають аналіз сюжетів, персонажів, змісту текстів і відображення в текстах культурних явищ і духовностей, самостійний пошук інформації в текстах і в інших джерелах, дискусії та рольову гру, дещо інше.

Варто відзначити, що використання в навчальному процесі названих посібників передбачає застосування міжкультурного підходу, який інтегрує характеристики комунікативного, соціокультурного й особистісно-орієнтованого підходів до навчання іноземної мови. Проведений педагогічний експеримент має такі 4 етапи: 1) констатуючий зріз; 2) експериментальне навчання; 3) контрольний зріз; 4) математична обробка й аналіз експериментальних даних.

На констатуючому та контрольному зрізах було проведено вимірювання рівня міжкультурної компетенції студентів за параметрами, розробленими нами відповідно до змісту міжкультурної компетентності: 1) знання лексики та сталих виразів, тісно пов'язаних із відповідними слов'янськими культурними реаліями; 2) знання національних культурних реалій і традиційних цінностей певного слов'янського народу; 3) уміння зіставляти слов'янські та китайські культурні реалії; 4) навички інтерпретування схожих і відмінних культурних рис, менталітету і цінностей народів; 5) уміння знаходити інформацію про слов'янські та китайську культури; 6) шанобливе й толерантне ставлення до кожної з культур і до відмінностей між ними; 7) усвідомлення можливого непорозуміння або культурного конфлікту в міжкультурній комунікації та готовність вирішувати проблеми, що виникають.

Вимірювання рівня міжкультурної компетенції студентів здійснено у формі тесту-опитування. За кожним із вищезазначених параметрів подано до анкети запитання відкритого або закритого характеру. Тестована особа отримує відповідні бали за кожне запитання. На завершення кожного зрізу оцінено рівень оволодіння окремими знаннями й уміннями, а також загальний рівень міжкультурної компетенції за отриманими балами. Для обчислення коефіцієнта рівня оволодіння знаннями й уміннями студента (K_y) ми використовуємо формулу $K_y = a / p \times 100 \%$, де a — кількість балів, отриманих студентом за певне запитання; p — загальна кількість балів за це запитання.

Опис процедури експерименту, уявлення його результатів і аналізу експериментальних даних.

Констатуючий зріз. Мета констатуючого (передекспериментального) зрізу полягає в тому, щоб визначити рівень міжкультурної компетентності студентів ЕГ і КГ до експериментального навчання. Методом проведення цього зрізу виступає тест-опитування. У кожному пропонованому завданні для тестування перевірено рівень володіння певними знаннями або уміннями, зазначеними вище серед семи параметрів. Для перевірки першого параметра запропоновано виконати завдання 1 і 2, у яких потрібно китайською мовою написати значення слів, що мають у слов'янських мовах культурно-специфічний характер, таких як *Баба-Яга*, *Морозко*, *изба / хата*, *пирог / пиріг*, *блинчик / млинець*, *самовар*, *платок / хустка*, *полотенце / рушник* і под., а також російською або українською мовами розтлумачити значення фразеологізмів і сталих виразів, таких як *В гостях хорошо, а дома лучше*; *От ворот поворот*; *За двома зайцями*; *Отримати гарбуза* тощо, а після тлумачень записати їхні китайські відповідники. Перевірку другого параметра здійснено за допомогою завдання 3, в якому потрібно написати інформацію про російську і/або українську традиційну їжу, житло, народний менталітет і найважливіші моральні цінності. Перевірка третього й четвертого параметрів відбувалася шляхом виконання завдання 4, у якому потрібно було вибрати одну з тем із завдання 3, зіставити культурні реалії за цією темою у слов'янських і китайській традиціях, а також виявити й пояснити причини виникнення схожостей і відмінностей між двома культурами в цьому аспекті. Для перевірки п'ятого параметра було складено завдання 5, виконання якого зводилося до перерахування способів пошуку інформації про культуру у випадку, коли тестованій особі щось незрозуміло або вона потребує додаткової інформації.

Щодо перевірки шостого та сьомого параметрів, було запропоновано приховане запитання, завдання 6, у якому тестована особа мала вибрати опис почуття, яке вона відчуває під час спілкування з носіями російської і/або української мови.

Результати тестування в ЕГ і КГ представлено у вигляді наступної таблиці.

Таблиця 1

Рівень володіння знаннями та навичками ЕГ і КГ на констатуючому зрізі

№	Параметри вимірювання рівня міжкультурної компетенції	Коефіцієнт рівня засвоєння знань та навичок	
		ЕГ	КГ
1.	Знання лексики та сталих виразів, що тісно пов'язані зі слов'янськими культурними реаліями	41 %	32,25 %
2.	Знання слов'янських культурних реалій і традиційних цінностей слов'ян	22.5 %	20 %
3.	Навички зіставлення слов'янських і китайських культурних реалій	10 %	8.75 %
4.	Навички інтерпретації схожого та відмінного у слов'янських і китайській культурах, менталітету й цінностей народів	2.5 %	2.5 %
5.	Навички пошуку інформації про слов'янські та китайську культури	20 %	11.25 %
6.	Шанобливе і толерантне ставлення до української та російської культур і до відмінностей, що є між ними та китайською культурою	31.5 %	28.1 %
7.	Усвідомлення можливого непорозуміння або культурного конфлікту в міжкультурній комунікації та навички вирішення проблем, що виникають	31.5 %	28.1 %
	Рівень міжкультурної компетенції (середній показник)	22.7 %	18.7 %

Відповіді студентів і показники вимірювання параметрів міжкультурної компетенції показали, що, незважаючи на те, що результати, отримані в експериментальній групі (ЕГ), виявилися кращими, ніж результати, контрольної групи (КГ), рівень МКК обох груп вважаємо низьким. Із цього випливає, що під час навчання слов'янських мов як іноземних необхідно приділяти особливу увагу розвитку міжкультурної компетенції студентів, зокрема наданню знань про слов'янські культурні реалії та народні цінності, а також зіставленню слов'янських і рідної культур, інтерпретувати їхні відмінності. Ми провели експериментальний навчальний курс, під час викладання якого особливу увагу приділяли цим аспектам.

Експериментальне навчання. На другому етапі експерименту проводилося саме експериментальне навчання. Як в експериментальній, так і в контрольній групі, навчання відбувалося на текстах кількох народних казок, зокрема «Маша и Медведь» / «Маша і Ведмідь», «Морозко», «Котигорошко».

У КГ студенти навчалися лише за текстами цих казок і виконували завдання, зазвичай надані на заняттях із читання: ознайомлення із новою лексикою, читання тексту, ознайомлення із персонажами казок, відповіді на запитання про сюжети та персонажів, узагальнення сюжету та змісту тексту, деякі інші.

В ЕГ студенти читали не лише слов'янські казки, а й аналогічні їм китайські тексти. Після читання текстів вони виконували розроблені нами завдання, включені до згаданого вище експериментального навчального посібника: ознайомлення із лексикою слов'янських мов, яка стосується культурних реалій; виявлення цих реалій в текстах; зіставна характеристика культурних реалій китайського та слов'янських народів; пошук і з'ясування причин існування схожих і відмінних рис у різних культурах й інші. Результати експериментального навчання перевірено на третьому етапі експерименту: на контрольному зрізі.

Контрольний зріз. Контрольний зріз було проведено у формі тестування. З метою перевірки тестованих щодо рівня володіння знаннями та вміннями після експериментального навчання, студентам були запропоновані завдання, аналогічні до завдань констатуючого тестування. Результати контрольнього тестування в ЕГ та КГ представлено в таблиці 2.

Аналіз результатів тестування ЕГ та КГ на контрольному етапі та їх зіставлення із результатами тестування на констатуючому етапі. Аналіз і зіставлення проведено за параметрами, зазначеними в таблицях. Перевірка першого параметра за результатами виконання завдання, де потрібно пояснити слова та сталі сполуки слов'янського культурного дискурсу, виявила, що на констатуючому етапі студенти і ЕГ, і КГ мало знали імена типових слов'янських казкових персонажів і назви традиційних для українців і росіян побутових предметів. Середній показник рівня знань слов'янської лексики та сталих виразів культурного дискурсу в ЕГ — 41 %, у КГ — 32,5 %. Іншими словами, середня кількість слів, засвоєних студентами ЕГ — 12 із 30 одиниць, КГ — 10 із 30 одиниць.

Рівень володіння знаннями та вміннями ЕГ і КГ на контрольному зрізі

№	Параметри вимірювання рівня міжкультурної компетенції	Коефіцієнт рівня засвоєння знань і вмінь	
		ЕГ	КГ
1.	Знання лексики та сталих виразів, що тісно пов'язані зі слов'янськими культурними реаліями	73.4 %	55,7 %
2.	Знання слов'янських культурних реалій і традиційних цінностей слов'ян	48.3 %	31.7 %
3.	Навички зіставлення слов'янських і китайських культурних реалій	23.75 %	11.25 %
4.	Навички інтерпретації схожого та відмінного у слов'янських і китайській культурах, менталітету й цінностей народів	10 %	2.5 %
5.	Навички пошуку інформації про слов'янські та китайську культури	41.25 %	23.75 %
6.	Шанобливе і толерантне ставлення до української та російської культур і до відмінностей, що є між ними та китайською культурою	66.7 %	37.75 %
7.	Усвідомлення можливого непорозуміння або культурного конфлікту в міжкультурній комунікації та навички вирішення проблем, що виникають	65.6 %	37.5 %
	Рівень міжкультурної компетенції (середній показник)	56.4 %	28.6 %

На контрольному етапі після експериментального навчання рівень знання лексико-фразеологічного матеріалу у студентів обох груп підвищився. Середня кількість слів, яким дали правильне пояснення в ЕГ — 18 із 24, у КГ — 13 із 24. Під час експериментального навчання в обох групах були надані значення всіх слів, представлених у післяекспериментальному тестуванні. Але в КГ без пояснення самостійного пошуку культурного змісту цієї лексики студенти запам'ятали менше нового матеріалу. Перевірка другого параметра, яка відбулася за результатами виконання завдання, де треба було написати інформацію, що висвітлювала реалії слов'янських культур, установила, що на констатуючому етапі в ЕГ і КГ знання студентів щодо слов'янських культур досить обмежені. Середній коефіцієнт засвоєння таких знань в ЕГ становив 22,5 %, у КГ — 20 %. Студенти могли назвати лише деякі традиційні слов'янські побутові предмети, народні свята та традиційну їжу. Більшість студентів не змогли виконати завдання.

На контрольному етапі в ЕГ рівень засвоєння знань студентами значно підвищився і став дорівнювати 48,3 %. Виконуючи завдання, студенти не лише називали традиційну слов'янську їжу, предмети побуту, народні свята, а й пояснювали зовнішній вигляд, функції, пов'язані з названими святами традиції. У КГ рівень засвоєння знань студентів також став вищим — 31,7 %. Але їхні відповіді засвідчили, що більшість студентів засвоїли лише назв традиційних побутових предметів, страв, природних феноменів. Це пов'язано з тим, що в КГ на заняттях відсутні спеціальні вправи, які б знайомили зі слов'янськими традиційними культурними реаліями.

Вимірювання третього параметра за результатами виконання завдання, яке передбачає зіставлення запропонованих слов'янських і китайських культурних реалій, показало, що майже третина студентів ЕГ і КГ не знали, як проводити процедуру зіставлення, отже, не відповіли на запитання. 50 % студентів знали методику зіставлення, але навели лише по одному прикладу. Інші ж написали про явище лише однієї культури або знали про існування відмінних і схожих рис у культурному полі слов'янських і китайського народів, але не аргументували свої твердження. Студенти виявилися слабкими у зіставленні культур.

На контрольному вимірюванні вміння зіставляти культурні феномени у студентів ЕГ зміцнилося. Їхні відповіді показали, що всі студенти засвоїли логіку зіставлення різних культур, описуючи їхні феномени, вміють узагальнювати відмінні та схожі риси, проте кількість описаних культурних феноменів і відмінностей між ними в різних культурах є невеликою. Треба також зазначити, що не всі відповіді можна було зарахувати як правильні. Уміння проводити зіставлення культурних феноменів студентами КГ також зміцнилося, але незначно. Чверть студентів не дали відповідей. Інші студенти написали про відмінні та схожі риси. Але відповіді були порівняно абстрактними. Наприклад: «Слов'янські страви більш солодкі, китайські страви більш гострі». Той, хто надав таку відповідь, не пояснив своє твердження за допомогою прикладів. До того ж, ця відповідь є неточною. На нашу думку, незначне підвищення у вмінні зіставляти культурні феномени у студентів КГ спричинено відсутністю у процесі читання вправ, де зіставлялися б для порівняння аналогічні феномени двох культур. Джерелом виконання завдання став лише життєвий досвід студентів.

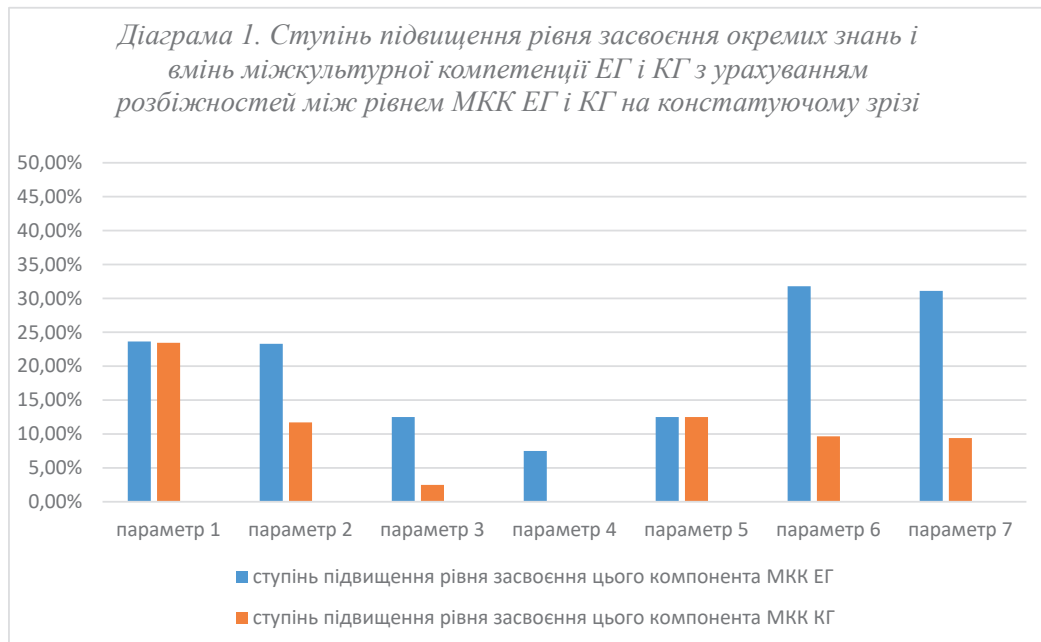
Вимірювання четвертого параметра: за результатами виконання завдання, в якому потрібно пояснити причини виникнення відмінних і схожих рис, притаманних слов'янським і китайській культурам, було виявлено, що рівень освоєння вміння інтерпретації культурних відмінностей є найнижчим серед усіх згаданих знань і вмінь. Лише по 1 студенту з кожної групи намагалися пояснити причини існування згаданих ними культурних відмінностей.

На контрольному вимірюванні рівень освоєння вмінь щодо інтерпретації студентів ЕГ підвищився. 50 % із них інтерпретують наявні відмінні риси між слов'янськими і китайською культурами. Проте вказані студентами причини обмежені лише «географічним розташуванням». А в КГ, на жаль, рівень зазначеного вміння студентів залишився на попередньому рівні, тобто як на констатуючому зрізі.

Під час перевірки п'ятого параметра: за результатами відповідей щодо використання студентами способів пошуку інформації про культуру — було виявлено, що не всі студенти активно здійснюють пошук інформації про культуру, коли виникають непорозуміння під час спілкування з українцями або росіянами. П'ятеро студентів контрольної групи і троє студентів експериментальної групи не змогли відповісти на поставлені запитання. А способи, названі іншими студентами, виявилися однотипними та неконкретними: запитати співрозмовника; знайти в Інтернеті.

У студентів обох груп поліпилися навички пошуку культурної інформації під час контрольної перевірки в порівнянні із констатуючим зрізом. В ЕГ всі студенти продемонстрували свою активність і самостійність у пошуку інформації про культуру. Способів, запропонованих студентами, стало більше: крім «запитати співрозмовника» та «шукати в Інтернеті», було застосовано також інші відповіді: «запитати викладача», «шукати в словнику», «шукати в бібліотеці». Два студенти вказали адресу сайту пошуку інформації «yandex.ru». У контрольній групі 1 студент усе ж не відповів на запитання. З студенти відповіли, що вони шукатимуть інформацію у разі, якщо під час спілкування стикнуться із чимось незрозумілим, але не вказали конкретного способу пошуку.

У вимірюванні шостого та сьомого параметрів на констатуючому зрізі 75 % студентів кожної групи продемонстрували своє свідоме врахування в комунікації відмінних рис носіїв слов'янських і китайської культур. До того ж, 50 % студентів ЕГ і 25 % студентів КГ вказали, що намагаються досягти взаєморозуміння між співрозмовниками під час міжкультурної комунікації. На контрольному вимірюванні показники цих психологічних якостей студентів обох груп підвищилися. Але варто підкреслити, цей рівень в ЕГ підвищився набагато більше, ніж у КГ. Студенти ЕГ продемонстрували більш високий рівень розуміння існування відмінного та схожого в культурі слов'ян і китайців, а також намірів до вирішення проблеми непорозуміння між співрозмовниками. Під час математичної обробки ступеня підвищення рівня міжкультурної компетенції студентів ЕГ на контрольному вимірюванні треба враховувати те, що на констатуючому вимірюванні рівень їхньої міжкультурної компетенції був вищим за рівень студентів КГ. Отже: $E = e1 - d$, де E — ступінь підвищення рівня МКК ЕГ з урахуванням розбіжностей між рівнем МКК ЕГ і КГ на констатуючому вимірюванні; $e1$ — ступінь фактичного підвищення рівня МКК ЕГ; d — різниця між рівнем МКК ЕГ і КГ на констатуючому вимірюванні. Отже, ступінь підвищення рівня МКК ЕГ і КГ на контрольному вимірюванні може бути представлений такою діаграмою:

За статистичними показниками, легко помітити, що рівень міжкультурної компетенції в експериментальній групі став значно вищим, ніж у контрольній групі (КГ). Проте показники третього і четвертого параметрів підвищились на найменший процент серед усіх параметрів як в ЕГ, так і в КГ. Іншими словами, навички зіставлення слов'янських і китайської культур і навички інтерпре-

тації наявних культурних відмінностей та подібностей посилюються незначною мірою. На нашу думку, це зумовлено тим, що розвиток цих навичок вимагає тривалого та безперервного накопичення знань про чужу та власну культури, досвіду спілкування з носіями чужої культури, а також досвіду роздумів про культурні відмінності та подібності, про способи вирішення проблеми непорозуміння під час міжкультурної комунікації, обговорень дискусійних питань. Саме тому протягом порівняно короткого часу експериментального навчання ці навички не можуть бути підвищені значною мірою. Не можна не погодитися з тим, що формування й розвиток цих навичок корелює зі складністю розвитку міжкультурної компетенції в цілому. Отримані результати свідчать про те, що в практиці викладання слов'янських мов як іноземних у китайській аудиторії треба давати студентам більше можливостей для ознайомлення зі слов'янськими культурними реаліями та менталітетом слов'янських народів, для зіставлень слов'янських культур із власною китайською культурою, а також проводити обговорення наявних міжкультурних відмінностей.

Висновки. Після проведення експериментального навчання й аналізу отриманих результатів, ми прийшли до висновку, що розроблена нами методика формування міжкультурної компетенції на матеріалі українських і російських текстів для дитячого читання та аналогічних китайських текстів у викладанні цих слов'янських мов як іноземних є ефективною. У подальших дослідженнях особлива увага буде приділятися розробці методів підвищення навичок зіставлення й порівняння вивченої студентом чужої культури та його власної культури, а також навичок інтерпретації культурних відмінностей і подібностей, які є важливими складовими міжкультурної компетенції.

Література

1. Білаш О., Бедрій Р. Навчання читання в Канаді : потреби західної діаспори в навчальних ресурсах та роль України. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 212–225. URL : <https://docplayer.net/75279580-V-formuvannya-komunikativnoyi-kompetenciyi-v-procesi-vivchennya-ukrayinskoyi-movi-yak-inozemnoyi.html> (дата звернення : 1.03.2023).
2. Вторушина Ю. Л. Формирование межкультурной компетенции в контексте профессиональной подготовки будущих учителей иностранного языка (на материале преподавания английского языка с использованием народного фольклора) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. 2007. URL : <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mezhkulturnoi-kompetentsii-v-kontekste-professionalnoi-podgotovki-budushchikh-u?ysclid=lt1faz2olo35054820/> <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mezhkulturnoi-kompetentsii-v-kontekste-professionalnoi-podgotovki-budushchikh-u?ysclid=lt1faz2olo35054820/> (дата звернення : 27.02.2023).
3. Гронь Л. В. Формування іншомовної компетенції в монологічному мовленні студентів мовних факультетів ВНЗ з використанням творів художньої літератури. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острогоз НУ «Острозька Академія». 2012. Вип. 25. С. 161–162.
4. Ибрагимова А. Н. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе интерпретации иностранного художественного текста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. 2008. URL : <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mezhkulturnoi-kompetentsii-studentov-v-protsesse-interpretatsii-inoazychnogo-k?ysclid=lt1f83blf9317999634/> (дата звернення : 27.02.2023).
5. Коротких Ю. Ю. Формирование межкультурной компетенции старшеклассников на основе учебных лингвокультуроведческих материалов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. 2010. URL : <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mezhkulturnoi-kompetentsii-starsheklassnikov-na-osnove-uchebnykh-lingvokulturov?ysclid=ltcvtfk4j747210695/read/pdf/read/pdf/> (дата звернення : 2.03.2023).
6. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин: Волгус, 1980. 335 с.
7. Лаврентьева Г. П., Шишкіна М. П. Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту. Київ : ПТЗН, 2007. 72 с.
8. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : Навч. посібник. Київ : ВЦ Академія, 2012. 285 с. URL : <https://docplayer.net/69619038-Mova-i-mizhkulturna-komunikaciya.html> (дата звернення : 2.03.2023).
9. Московкин Л. В. Методологические аспекты лингводидактики и методики обучения языку : Пособие для студентов и аспирантов. 2002. 46 с. URL : <https://search.rsl.ru/ru/record/01000909892?ysclid=lt1ew6ftgr962343606/> (дата звернення : 24.02.2023).
10. Равданжамц У. Развитие межкультурной компетенции при обучении чтению монгольских студентов-филологов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. URL : <https://www.dissercat.com/content/razvitie-mezhkulturnoi-kompetentsii-pri-obucheni-chteniyu-mongolskikh-studentov-filologov?ysclid=lt1etdmmck843787938/> (дата звернення : 4.03.2023).
11. Русские народные сказки. *АВС. Ну-ка дети* : сайт. URL : https://nukadeti.ru/skazki/russkie_narodnye?ysclid=lt184kyrwwk550296425/ (дата звернення : 28.02.2023).
12. Семенова О. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземної мови. *Освітній простір України*. 2017. Т. 11. Вип. 11. С. 100–104. DOI: 10.15330/esu.11.100–104.
13. Сучасні освітні технології. 46 с. URL : https://endeclub.ucoz.com/MON/suchasni_tekhnologiji.pdf/ (дата звернення : 25.02.2023).
14. Українські народні казки : вебсайт. URL : <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/> (дата звернення : 4.03.2023).
15. 李菁菁. 睿智的童话: 俄语跨文化交际能力提升教材 (针对B2水平中国学生). 长沙: 湖南师范大学, 2022. 42 页. (手稿)。

References

1. Bilash, O., Bedrij, R. (2009), “Ukrainian language literacy in Canada : needs of Western diaspora in learning resources and the role of Ukraine”, *Theory and Practice of Teaching Ukrainian as a Foreign Language* [“Navchannya chytannya v Kanadi : potreby zakhidnoi diaspori v navchalnykh resursakh ta rol' Ukrainy”, *Teoriya i praktyka vykladannya ukraïnskoi movy yak inozemnoi*], Ivan Franko Lviv National University, Lviv, No 4. P. 212–225. Available at : <https://docplayer.net/75279580-V-formuvannya-komunikativnoi-kompetencyi-v-procesi-vivchennya-ukrayinskoyi-movi-yak-inozemnoyi.html/> (access date : 03/01/2023).
2. Vtorushina, Yu. L. (2007), *Formation of intercultural competence in the context of professional training of future foreign language teachers (based on the material of teaching English using folklore)* : Ph.D. thesis [Formirovaniye mezhkul'turnoy kompetentsii v kontekste professional'noy podgotovki budushchikh uchiteley inostrannogo yazyka (na materiale prepodavaniya angliyskogo yazyka s ispol'zovaniyem narodnogo fol'klora) : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.02], available at : <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mezhkulturnoi-kompetentsii-v-kontekste-professionalnoi-podgotovki-budushchikh-u?ysclid=lt1faz2olo35054820/>; <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mezhkulturnoi-kompetentsii-v-kontekste-professionalnoi-podgotovki-budushchikh-u?ysclid=lt1faz2olo35054820/> (access date: 02/27/2023).
3. Hron, L. V. (2012), “Formation of foreign language competence in monologue speech of students of language faculties of universities using works of fiction”, *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series* [“Formuvannya inshomovnoyi kompetentsiyi v monolohichnomu movlenni studentiv movnykh fakul'tetiv VNZ z vykorystannyam tvoriv khudozhn'oyi literatury”, *Naukovi zapysky, Seriya Filolohichna*], Ostroh National University «Ostroz'ka Akademiya», Volume 25, pp. 161–162.
4. Ibragimova, A. N. (2008), *Formation of intercultural competence of students in the process of interpreting a foreign literary text* : Ph.D. thesis [Formirovaniye mezhkul'turnoy kompetentsii studentov v protsesse interpretatsii inostrannogo khudozhestvennogo teksta : dis. ... cand. ped. nauk : 13.00.01], available at : <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mezhkulturnoi-kompetentsii-studentov-v-protsesse-interpretatsii-inoyazychnogo-k?ysclid=lt1f83blf9317999634/> (access date : 02/27/2023).
5. Korotkikh, Yu. Yu. (2010), *Formation of intercultural competence of high school students based on educational linguocultural materials* : abstract of Ph.D. thesis [Formirovaniye mezhkul'turnoy kompetentsii starsheklassnikov na osnove uchebnykh lingvokul'turovedcheskikh materialov : avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01], available at : <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mezhkulturnoi-kompetentsii-starsheklassnikov-na-osnove-uchebnykh-lingvokul'turov?ysclid=ltcvtfxk4747210695/read/pdf/read/pdf/> (access date : 03/02/2023).
6. Kyveryalg, A. A. (1980), *Research methods in professional pedagogy [Metody issledovaniya v professional'noy pedagogike]*, Volgus Publishing House, Tallinn, 335 p.
7. Lavrentyeva, G. P., Shyshkina, M. P. (2007), *Methodical recommendations for the organization and conduct of a scientific and pedagogical experiment [Metodychni rekomendatsiyi z orhanizatsiyi ta provedennya naukovo-pedahohichnoho eksperymentu]*, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Information Technologies and Learning Tools, Kyiv, 72 p.
8. Manakin, V. M. (2012), *Language and Cross-Cultural Communication [Mova i mizhkulturna komunikatsiya : Navchalnyi posibnyk]*, Academy Press, Kyiv, 285 p. Available at : <https://docplayer.net/69619038-Mova-i-mizhkulturna-komunikaciya.html/> (access date : 03/02/2023).
9. Moskovkin, L. V. (2002), *Methodological aspects of linguodidactics and language teaching methods : A manual for students and graduate students [Metodologicheskiye aspekty lingvodidaktiki i metodiki obucheniya yazyku : Posobiye dlya studentov i aspirantov]*, available at : <https://search.rsl.ru/ru/record/01000909892?ysclid=lt1ew6ftgr962343606/> (access date : 02.24.2023).
10. Ravdanzhants, U. *Development of intercultural competence in teaching reading to Mongolian philology students* : Ph. D. thesis [Razvitiye mezhkul'turnoy kompetentsii pri obuchenii chteniyu mongol'skikh studentov-filologov : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.02], available at : <https://www.dissercat.com/content/razvitie-mezhkulturnoi-kompetentsii-pri-obuchenii-chteniyu-mongolskikh-studentov-filologov?ysclid=lt1etdmck843787938/> (access date : 4.03.2023).
11. “Russian folk tales”, *ABC. Come on kids* : website, available at : https://nukadeti.ru/skazki/russkie_narodnye?ysclid=lt184kyrkw550296425/ (access date : 02/28/2023).
12. Semenova, O. (2017), “Formation of sociocultural competence of future foreign language teachers”, *Education space of Ukraine* [“Formuvannya sotsiokul'turnoyi kompetentsiyi maybutnikh uchyteliv inozemnoyi movy”, *Osvitniy prostir Ukrayiny*], National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Vol. 11, Issue 11, pp. 100–104, DOI : 10.15330/esu.11.100–104.
13. *Modern educational technologies* (2023) [Suchasni osvitni tekhnolohiyi], 46 p., available at : https://endeclub.ucoz.com/MON/suchasni_tekhnologiji.pdf/ (access date : 02/25/2023).
14. *Ukrainian folk tales* (2023) : website [Ukrayins'ki narodni kazky : veb sayt], available at : <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/> (access date: 03/04/2023).
15. Li Jingjing (2022), *Wise Fairy Tale : Russian cross-cultural communication ability improvement textbook (for B2 level Chinese students) [Rui Zhi De Tong Hua : E Yu Kua Wen Hua Jiao Ji Neng Li Ti Sheng Jiao Cai (Zhen Dui B2 Shui Ping Zhong Guo Xue Sheng)]*, Hunan Normal University, Changsha, 42 p. (Manuscript).

LI Jingjing,

Doctor in Psychology (Ph.D.), Lecturer of the Foreign Studies College of Hunan Normal University; 36 Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, China; tel.: +8618975804684; e-mail: qingshui0810@qq.com; <https://orcid.org/0009-0002-9255-1303>

EXPERIMENTAL VERIFICATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE OF CHINESE STUDENTS (LEVEL B1) IN TEACHING SLAVIC AS FOREIGN LANGUAGES ON THE BASIS OF TEXTS FOR CHILDREN'S READING

Summary. The *purpose* of this study is to present the results of the analysis of the experimental verification of the effectiveness of the methodology for developing intercultural competence of Chinese students (level B1) in the process of teaching Slavic languages as foreign languages. The *object* of study is the results of the analysis of the above-mentioned experiment; the *subject* of study is the methodological methods of forming intercultural competence of Chinese students of Slavic languages. The *material* included in the experiment is several texts for children's reading. To achieve this goal, the *methods* of describing the procedure of the experiment, systematizing its results, the method of mathematical processing, as well as methods of quantitative and qualitative analysis of the *results* of the experiment were used. The procedure for conducting experimental training based on the developed methodology is described. As *conclusions*, the results of testing at the stating and control stages of the experiment are presented in a comparative aspect. In the article are demonstrated the results of mathematical processing of the obtained statistical data. And the comments for further research in the development of methods for the formation of intercultural competence are proposed.

Key words: teaching Slavic languages, foreign languages, experimental testing, intercultural competence, Chinese students, texts for children's reading.

Статтю отримано 22.10.2023 р.

Українською і англійською мовами.

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ № 8932 від 6 липня 2004 р.

Журнал «Мова» постановою президії ВАК України № 1-05/6 від 12 червня 2002 р. включено до переліку № 10 наукових фахових видань України. Тричі перереєстровано: Постановою президії ВАК України № 1-05/8 від 22.12.2010 р.; Наказом МОН України № 1328-05/8 від 21.12.2015 р.

Наказом МОН України № 409 від 17.03.2020 р. журнал «Мова» включено до переліку фахових наукових видань категорії «Б».

З 2014 р. журнал «Мова» індексують у міжнародній науково-метричній системі Index Copernicus (ICV 2014 : 67,85; 2015 : 65,51; 2016 : 68,55; 2017 : 94,36; 2018, 2019, 2020, 2021 : 100,00, 2022 : 96,76), а також у науково-метричних системах Ulrich's Periodicals Directory, Ukrainian Scientific Journals (USJ), Google Scholar, Slavic Humanities Index. Журнал «Мова» входить до бібліометричних інформаційних баз «Україніка наукова», Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Slavic Humanities Index. Зміст статей журналу відображено у випусках українського реферативного журналу «Джерело». Журнал «Мова» є учасником міжнародного проекту громадських знань Open Journal Systems.

Докладну інформацію про вимоги до оформлення статей і рецензій у часописі **МОВА**, а також архів номерів із повними текстами статей і рецензій розміщено на вебсайті www.mova.onu.edu.ua

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Протокол № 4 від 14.11.2023 р.).

Тираж 100 прим. Зам. № 252.

Адреса редакції / Адрес редакции / Address: Французький бульвар, 24/26, кімн. 113, м. Одеса, 65058, Україна
Телефон / Phone: +38 096 496-64-06; +38 095 866-32-87 Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14
E-mail: stepanov.odessa@gmail.com; stepanov175@163.com; n.arefieva@onu.edu.ua;
Вебсайт часопису «Мова»: www.mova.onu.edu.ua

Видавництво і друкарня «Астропринт». м. Одеса, 65091, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 33-07-95, 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
www.astroprint.odessa.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

ISSN 2307—4558; ISSN 2414—9489. Мова. 2023. № 40. 1–104.

